tiszatáj
1973. AUG. * 27. ÉVF.
8

Néprajzi szám

tiszatáj

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

A Magyar Írók Szövetsége
Dél-magyarországi Csoportjának
lapja

Megjelenik havonként

Főszerkesztő: ILIA MIHÁLY
Főszerkesztő-helyettes: ANNUS JÓZSEF

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: **Kovács László**

Szerkesztőség: 6740 Szeged, Magyar Tanácsköztársaság útja 10. Táviratcím: Tiszatáj Szeged, Sajtóház. Telefon: 12-330. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI 1900 Budapest, József nádor tér 1. sz.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 6 forint. Előfizetési díj: negyedévre 18, fél évre 36, egy évre 72 forint. Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza. **Indexszám: 25 916.**

73-2839 — Szegedi Nyomda

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM

Tartalom

XXVII. ÉVFOLYAM, 8. SZÁM

1973. AUGUSZTUS

ORTUTAY GYULA: A magam gyűjtéséről 3
BALOGH EDGÁR: Néphagyomány és művelődés 14
KÓSA LÁSZLÓ: Magyar bakák Boszniában 20
IWAKI HADZSIMU: Utam Bartók világához 35
Magyar népzenekutatás Bartók és Kodály után (Beszélgetés Sárosi Bálinttal) 42
HALÁSZ PÉTER: „Az én édeszemnek dombon ülő háza" (A csángó épületekről) 52
NAGY OLGA: Törvény és szabadság (Az alkotó egyéniség szerepe a mese hagyományozásában) 59
KOVÁTS ISTVÁN: Elcsábított a hazaszeretet (Emlékirat 1848—49-ből, bevezeti: Bálint Sándor) 68
JUHÁSZ ANTAL: Társasélet a szegedi tanyákon 77
ÓDOR LÁSZLÓ: „Elöl megyek a csatában" (Az 1848—49-es szabadságharc és a népköltészet) 84
CSOÓRI SÁNDOR: Érték és időszerűség (Jegyzet a Fiatalok Népművészeti Stúdiójáról) 87
ZSIGMOND GÁBOR: Haladás vagy kiváltság 89
TÓTH BÉLA: Tisza (II.) 94
ANDRÁSFALVY BERTALAN: Ellentétes értékrendek összeütközése és a polgárosodás 105

KRITIKA

PÉTER LÁSZLÓ: A népi műveltség apostola (Ortutay Gyula új könyvei) 111
FERENCZI IMRE: A Nap húga meg a pakulár (Maros menti, kalotaszegi és mezőségi mesék) 113
VARGYAS LAJOS: Kallós Zoltán: Új guzsalyam mellett 115
K. L.: „Andrásfalva messze van..." 117
G. KISS MAGDOLNA: Csenki Sándor: Cigány népmesék 118
JANKOVICS JÓZSEF: Horváth István: Tornyot raktam 120
KOVÁCS ISTVÁN: Dávid Gyula—Mikó Imre: Petőfi Erdélyben 121

KISS GY. CSABA: Bővizű patakok mentén (Beke György, Farkas Árpád, Fodor Sándor és Kovács György riportkönyve) 124
KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: Mándy Iván: Mi az, öreg? 126

ILLUSZTRÁCIÓ

E szám illusztrációit a Fiatalok Népművészeti Stúdiója tagjainak munkáiból válogattuk:

Brodszky Ferenc: Műmelléklet IV., Csikós Nagy Márton: Műmelléklet VIII., Landgráf Katalin: 13., 41. oldal, Kovács József: Műmelléklet VII., Molnár Imre: Műmelléklet VI., Nagy Kristóf: 34., 86., 93. oldal és Műmelléklet I—II—III—VII., Pozsár Lajos: 19. oldal és Műmelléklet IV., Probstner János: Műmelléklet V., Sinkó Veron: Műmelléklet V., Szegedi Béla: Műmelléklet VI., Szittner Andrea: 119. oldal, Vámosi Ibolya: 67., 128. oldal.

ORTUTAY GYULA

A magam gyűjtéséről

Hál' isten, az irónia mellett az önirónia készsége is épp eléggé kifejlődött bennem, s ezért a címhez is, feljegyzéseimhez is valaminő „magam mentségét" kell elöljáróban elmondanom. A címről is, a témáról is akárkinek eszébe juthat — nekem eszembe jutott — Karinthy Frigyes híres bevezető anekdotája az *Így írtok ti* első kiadásának első oldaláról. Nem szeretnék az anekdotabeli káplár hányaveti módján fölényeskedni, s bár talán — Karinthyval szólva — egy árnyalattal már én is tisztábban látom a célt, semmi kedvem másokat kioktatni.

Nem is ilyes szándékkal készült ez az írás. Nem magam gondoltam erre a témára, hanem Ilia Mihály barátom, aki a napokban írt levelében a *Tiszatáj* tervezett nyári néprajzi számára kért tőlem cikket s ismertetvén a szám tervét, a következőket szegezte nekem: „... hadd hozakodjam elő egy kéréssel: írd meg nekünk azt, hogy *hogyan* gyűjtöttetek ti egykor, te hogyan gyűjtöttél. Ezt ma senki sem tudja. Tudománytörténeti fontossága lenne, és munkásságodnak hiányzó részét, ismeretlen részét adná ez az írás. Ha naivnak hat ez a kérés, kérdés, ne nevess ki érte..." Nyilvánvaló, hogy Ilia Mihály sem kioktató tanulmányt kért tőlem; emlékezést, tanulságokat inkább. Mégis, eleintén mindegyre Karinthy kaján tréfája járt a fejemben — el akartam hárítani a javallatot, kerüljük a rosszhiszemű félreértéseket. Aztán, ahogy ízelgettem a témát meg a visszautasítást, egyszerre kedvem támadt az íráshoz — olyan régen ültem szemközt *szemináriumi* órán hallgatóimmal. (Az életem csak annyit enged, hogy évente egy-egy féléven keresztül megtartom a magam népmese kollégiumát. De hát egy kollégium is más, más a szeminárium közvetlensége, beszélgetve vitázó-tanító módszere.) A szemináriumi órák kezdő gondolatai jártak ismét a fejemben, s elhatároztam, hogy nekifogok az írásnak, még az sem zavar, hogy messze a cikk beadásának májusi határideje.

Karinthy anekdotája, Ilia levele talán megment a félremagyarázásoktól. (S még egy zárójeles megjegyzést: hálából, hogy Karinthy segített elindítani ezt az emlékezést, a közeljövőben mégiscsak közreadom az *Így írtok ti* néhány, eddig ismeretlenül lappangott próbálkozását, az első kísérletek közül. Ezeket Szász Imre sem ismerte, aki az 1963-as kétkötetes s eddig a legteljesebb kiadást szerkesztette igen gondosan.) Gondolom, ennyi elég is bevezetésnek.

*

Egyetemi magántanár koromban s amikor 1946 után egyetemi munkámban a heti 5-6 óra mellett 2-3 órás szemináriumot is tartottam, az első szemináriumi órákon két témáról beszélgettünk. Először arról, hogyan igazodnak el kezdő létükre a néprajzi szakirodalomban, mivel kezdjék az olvasást és hogyan olvassanak. Hogyan olvassanak és hogyan „cédulázzanak", a céduláikat hogyan rendezzék, hogy mindig megtalálják a megfelelő adatokat, utalásokat, elméleti, módszertani stb. megjegyzéseket. Miért kell mindent külön cédulára írni, miért nem jó mindent, válogatás

nélkül füzetekbe jegyezni stb. stb. Élénken emlékezetemben élt a magam elsőéves korából Horger Antal „tanár úr" első egyetemi órája, amikor is behozta nyelvészeti céduláinak egyik dobozát, ünnepélyesen letette az asztalra, s kiszedegetett egy-egy cédulát, mondván, hogy minden kérdésre megtalálja a választ ezeken a cédulákon. „Jegyezzék meg uraim — mondotta éles, magas hangján —, tudásomnak 98 százaléka ebben és a többi ilyen dobozokban található ezeken a kis cédulákon!" No, gondoltam elsőéves gőgömben, fenét sem ér az a tudomány, ami szinte egészében ezekre a cédulácskákra épül. Eszemben járt Szabó Dezső szakítása filológusi terveivel, ami szintén céduláinak elpusztításában tetőzött. Ez aztán megfelhőzte gőgömet: hátha van valami Horger Antal állításában? Nem kellett (kezdő filosz koromban sem) sokat töprengenem: nem feloldhatatlan ellentét ez. A filológiai, történeti tudományok művelői nem nélkülözhetik a gondos, racionálisan rendezett cédulás dobozokat, irattartókat, ki ahogyan rendezi. Én is kialakítottam a magam cédulázó módszerét, de azért céduláimat a maguk helyére tettem, eszköznek s nem a tudás summájának. A hallgatók okítását ezzel kezdtem, akik eleinte éppúgy nem lelkesedtek a cédulázás, körmölés módszeréért, mint jómagam.

De hát a folklorista, néprajzi gyűjtő nemcsak olvas, hanem kimegy a „terepre", megkeresi az „adatközlőket" (mindig haragudtam ezekre a szavakra, különösen az adatközlőre), és gyűjt, minél többet gyűjt. Mit gyűjtsön? hogyan gyűjtsön? Én először s a legnagyobb nyomatékkal a *hogyan*ról beszéltem s annak is a kezdő mozzanatáról. Amolyan féltréfásan kezdtem, egy kiélezett helyzet elemzésével. Amikor gyűjtőútjukon bekopognak egy-egy paraszti portára vagy a tápai halászokhoz, beszélgetni kezdenek egy öreg napszámossal, faluvégi koldussal, a következőkre gondoljanak: milyen fogadtatásban lenne részük, ha itt Szegeden (itt voltam magántanár, itt adtam elő először az egyetemen, s magántanári előadásom Kálmány Lajos gyűjtő módszereiről szólt!) becsöngetnének valamelyik első emeleti, jól berendezett lakásba, teljesen ismeretlenül, s nyomban elővennének valami jegyzetfüzetet, tollat, ceruzát. (Magnó akkoriban még nem volt, fonográf a népzene kutatóinak dukált.) Esetleg be is mutatkoznának, s a beköszöntő az lenne, hogy maguk a ház urát vagy a háziasszonyt szeretnék megfaggatni. S nyomban kérnék is nevét, adatait, életkorukat, foglalkozásuk jelzését, hogy az „adatközlő" pontosan álljon előttünk. Kérnék, hogy „meséljen", mondja el fejből azoknak a regényeknek a tartalmát, amelyeket olvasott, dalolgasson, beszéljen hiedelmeiről, világszemléletéről, munkájáról, jövedelméről, netán sorolja el: mit szokott reggelizni, ebédelni, hány ruhája van, milyenek a házassági szokásai, de beszélhet Luca-napi, karácsonyi szokásairól, termésvarázsló rigmusairól is. No, ugye bolondnak nézne bármelyikünket a ház ura, s még ez lenne a legjobb; lehet, hogy nem a mentőkért, hanem a rendőrért kiáltana, vagy egyszerűen kipenderítene bennünket füzetestül, ceruzástul. Igaz, ha jól emlékszem, egyszer Márai Sándor fanyar írói fintorral írt a saját húsvéti népszokásairól — de ez nem a mi szituációnk.

Mikor idáig jutottam, a hallgatók rendszerint nevettek egyet, de el is képpedtek, elgondolkodtak. Rá kellett ébredniök, s remélem mindőjük rá is ébredt, hogy a néprajzi gyűjtő és egy-egy énekes asszony, mesemondó egymáshoz való viszonya nem is olyan magától értetődő, könnyen vehető. Rá kellett ébredniök arra, hogy nem a gyűjtő tesz szívességet, ha faggatózik, magatartása nem lehet más, csak a tapintat, a szerénység. Majd azt mondtam, ha nem lenne félreérthető a szó hangulata: a jó gyűjtőnek alázatosnak, hálásnak kell lennie — ő az, aki az ajándékot kapja, ő az, aki egy fáradt kondásnak a pihenőjéből vesz el, ő az, aki még egy öreg koldust is kifoszt kérdéseivel, s ahelyett, hogy adna, a koldustól is ő kéri az adományt. Ne tartsák természetesnek, figyelmeztettem hallgatóimat, hogy maguk kérdezhetnek s a parasztember köteles válaszolni, köteles félretenni a munkáját, abbahagyni kevéske pihenőjét, hogy a mi kíváncsiságunknak eleget tegyen. Aki ezt a viszonyt nem érti meg, nincs lélektani érzéke ennek a helyzetnek *állandó* szem előtt tartásához, az ne is kezdjen ehhez a munkához. Csak közbevetőleg jegyzem meg, hogy a magnóval való gyűjtés ezen a helyzeten magán is javított, nemcsak könnyebbé tette a lejegyzést. A mese, a történet azonnali visszajátszása, a saját hang

újra hallása sokat segít, érdeklődést kelt, kiemeli az előadó személyi jelentőségét stb. Pedig egy időben sokat vitatták, hogy nem ront-e a gyűjtő és az előadó, mesemondó, a beszélgető partner (kerülgetem az adatközlő szót!) viszonyán a mesterséges eszköz közbeiktatása. Akkoriban vetették fel, amikor a harmincas évek derekán énekeseinket, mesemondóinkat felhoztuk a Rádióba, s ott a stúdióban mikrofon előtt, piros lámpa kigyúlására kellett rákezdenie megszokott ismerős környezetétől merőben különböző szobában, a saját hallgatósága nélkül — a hangszigetelt szoba magányában. Jó, ha a gyűjtő, akit ismert, meg is kedvelt, ott volt vele. Igen, ez egy kis teherpróba volt, de mindig csak a felvételek előtt, az első próbák idején. A lényeg: a gyűjtőhöz való viszony, a vele kialakult bizalmasság, sőt barátság. Máskülönben a gyűjtő ceruzája, töltőtolla, egy-egy kérdése nagyobb akadály bármilyen technikai segédeszköznél.

Különben is, hol voltunk ekkoriban a magnetofon korszaktól! Térjünk csak vissza a szegedi szemináriumi órához, az első gyűjtésre való buzdításhoz, a magam első gyűjtői tapasztalataihoz. Rá akartam venni hallgatóimat, hogy ne vegyék könnyen a gyűjtés munkáját, a gyűjtő felelősségét. Mindegyre fejemben jártak a magam első élményei. Mint hallgatóim, magam is egyetemi hallgató voltam, alig túl a gólyakoron, amikor az első szabolcsi utamra indultam. Vékonypénzű — a szó mindkét értelmében —, teli a nagy felfedezések reményével és a munka természetét illetően teljességgel tájékozatlanul. Móra Ferenc írt néhány baráti sort Kiss Lajosnak — ez volt az útravalóm. Solymossy kiváló folklorista filológus volt, örült vállalkozásomnak, de a gyűjtésre bizony nem készített fel. Kiss Lajos sem jöhetett velem útjaimra, megvolt a maga gondja. Tőle inkább praktikus tanácsokat kaptam a kiválasztottam községek tanítóira, jegyzőire, egy-egy papjára vonatkozóan, arra, hol keressek szállást. „Baloghy a főjegyző Nyírbátorban, rátarti úr a nemességére, nyíri ember, de jóindulatú, segíthet, meg ott van a kövér minorita rendfőnök, a Pálinkás vagy hogy hívják — a minoritáknál szállást is kaphatsz. Jobb is egy papi cella, mint a nyírbátori városháza alatt." Később megértettem a célzást, mert láttam a nyírbátori rabok celláit, emlékszem, még Móricz Zsigmondnak is beszéltem erről, a bátori cigányok kemény regulázásáról. S valóban békés szobám volt a minorita rendházban, a mostani múzeum épületében — ma is meg tudnám mutatni, az első emeleti fehérre meszelt boltíves kis szobát. Itt barátkoztam össze első mesemondómmal, Tanicsár Mihállyal, aki szolga volt akkoriban a minoritáknál, s jókedvű, ravasz szemű legény.

*

Mindegyre kitérőkkel folytatom, maga az emlékezés csábít erre, s különben is ilyen egy becsületes szemináriumi óra.

Nos, mindig arra kell figyelnünk a gyűjtés kezdetétől az elbúcsúzásig, a legközelebbi találkozásig, hogy a mi mesemondónk (maradjunk ennél!) örömmel várja a találkozást, baráti együttműködésnek tekintse azt. Az alaphelyzetünk arra kötelez, hogy a gyűjtő legyen a türelmes, a higgadtan várakozó. Nemcsak azért, mert mi kapunk, mi kérjük az emlékezést, a mesemondást, a magyarázatokat. Eleinte a legjobb mesemondó is kéreti magát, nemegyszer elutasítja közeledésünket. Emlékszem első útjaim tétovázására, a harmincas évek elején voltunk Szabolcsban, az agrárproletariátus keserű földjén. Még a nagy nyári mezőgazdasági munka idején is sok volt a munkanélküli, alacsony volt, filléres a napszámbér. Jogos volt türelmetlen gyanakvásuk. Mit ólálkodik itt ez a cingár ifiúr? micsoda, az urak előtt sokszor szégyellnivaló régiségeket kérdez? még föl is jegyezgeti, s milyen sebesen ír! Nem, igazán nem voltak barátságosak, Szeged környékén otthonosabban mozogtam, pedig a keserűség az átokházi tanyákon sem volt kisebb. Volt, ahol be sem engedtek a kapun: nem, nem érünk rá, nem tudunk mink beszélgetni, nincs érkezésünk, mi arról nem hallottunk stb. stb. Rideg fal volt, érthetően. Az kellett, hogy a faluban egy-két emberrel megbarátkozzam, s aztán szinte észrevétlen alakult ki a bizalom, majd kisebb falukban, mint például Ajakon, valósággal versengés: ki tud többet, ki emlékszik jobban.

Csakhogy addig türelmesnek kell lennünk. Nyírbátorban Tanicsár Mihály volt az első, Nyírmadán egy ismerős parasztcsalád (az egyik fiuk Szegeden járt gimnáziumba, s házitanítója voltam!), Balsán a csendőrök *segítettek*: a kondajárástól bekísértek az iskoláig, hogy megszemléljék igazolványaimat — ez megnyerte a falu bizalmát, szeretetét; igaz, Balsán ebben segített Fekésházy József, a tanító is, aki az iskolában adott szállást (két összetolt padon aludtam), s az asztalához is szívesen invitált. Paszabon meg Túri Sándor s családja lett a barátom, s *így* kinyílt előttem minden paszabi, sőt rétközi ajtó — Túri nemcsak tanítója, nevelője, vezetője is volt nagyszámú rétközi, bodrogközi híveinek. Tűzbe mentek volna érte.

Hanem másra is kellett a türelem, nemcsak arra, hogy kinyíljanak a kapuk. A gyűjtőnek a legjobb kedvvel mesélő készségét is sikerülhet elrontania, ha türelmetlen, követelőző, izgatott. *Érdeklődnünk kell minden iránt*, de valóságos érdeklődést, valóságos felfedező örömet kell mutatnunk. Magnóval, ismétlem, ma már könnyebb. Hanem amikor mondatról mondatra s az élőbeszéd helyességét is megörökítve rögzítem a sok változatban már ismert mesét, s tudom, hogy az első után a második meg a harmadik sárkánypárbaj következik, s egy kb. 10-15 nyomtatott oldalnyi mese lejegyzése legalább fél nap, ha nem egy nap — akkor bizony nehéz türelmesnek lennünk. S ha ilyenkor elkezdünk lankadni, nem jegyzünk, kihagyunk valamit — a mesemondó, az emlékező is megbizonytalanodik, esetleg elkedvetlenedik. Gondolkodóba esik: nem jó, amit mondok, nem érdekli az urat, csak nem meri megmondani. S ekkor lép közbe a legveszélyesebb: egy ki sem mondott belső rostarendszer, cezúra: ezt nem mondom el, ezt se, s észrevétlen elapad egy forrás, kihagy a közlési kedv, s elveszíthetünk egy értékes tudású barátot. Mert nem is mindenki mutatja meg nyomban igazi tudását, eleinte még zavarban van, zökken a kifejezés, lassan barátkozik meg s lassan tárulnak fel az emlékezés mélyebb rétegei.

Rossz gyűjtő az s a folklór alapelveit sem ismeri, aki rászól beszélgető társára: ezt ne mondja, bátyám; vagy: néném, ezt ismerem már, ezt a Károsiék is elmesélték stb. Az ilyen gyűjtő becsukhatja maga mögött a kaput, akár más pályát is válasszon. Nem lehetünk türelmetlenek, nem sürgethetünk, s nem követelőzhetünk, de annál kíváncsibbnak kell lennünk, kifogyhatatlanul kell kérdezni tudnunk. A jó kérdező felidézi az emlékeket, elsüppedt hiedelmek, helyi történetek, epikus motívumok, valósággal szégyenlett praktikák jutnak beszélgetés közben a felszínre, s akkor már szégyenkezés, aggodalom nélkül — inkább nevetve, amolyan tagadva-állítva formán. (Most nem szólok arról, mit változtatott ezen a helyzeten a rádió, tévé, a *Röpülj páva* tudatosító hatása: a harmincas évek elején, derekán tartunk. S mégis, azt tartom, *ma sem hiábavaló a türelemre intés*. És ma sem hiábavaló követelmény, hogy a gyűjtő teli legyen kérdéssel, azaz kitűnően ismerje mindazt, amire rákérdez. Ismerje az előzményekből, más területek anyagából, de bizonyos, hogy a mozgósító, eleven kérdések, a rávilágító kérdések nélkül nincs párbeszéd, nincs gazdag emlékezés. De mindezt sürgetés, erőszakoskodás nélkül. És újra ismétlem: a beszélgető társ, a mesemondó, énekes személyének tiszteletben tartásával. Érezze ő a mi örömünket, a mi hálánkat, hogy új vagy betemetett forrásokat tárt fel előttünk.

Mindegyre kérdezzünk, de soha ne erőszakoskodjunk, soha se hajszoljuk azt, akitől a válaszokat várjuk. Egy időben szájról szájra járt a néprajzi kutatók közt egy példatörténet az erőszakos gyűjtőről, aki a vonaton a holtbeteg öregasszonyt is fáradhatatlanul faggatta. Állítólag kiváló rontó-varázs eljárásokat hallott. Ez bizony nem a mi módszerünk, még akkor sem, ha így egy-két vagy akár tíz értékes adatot visz el a vonat. Mind a magunk, mind beszélgető társunk emberi méltóságára, önérzetére, érzékenységére ügyeljünk. Ez az első elv, mind a többi elé való.

*

Kezdő gyűjtő koromban bontakozott ki az ausztráliai törzsi kultúrákat feltáró gyűjtések kapcsán az extenzív és az intenzív néprajzi gyűjtés körüli vita: melyik a jobb, melyik hoz valóságos eredményeket? Már Róheim Géza is felhívta a figyelmet

erre a vitára, Malinowski pedig valósággal sértő gúnnyal ír azokról a kutatókról, akik megelégszenek a mesék, mítoszok „papíron való tanulmányozásával", akik nem az eleven társadalom életében, valóságos funkcióik szerint vizsgálják ezeket az alkotásokat. Malinowski 1926-ból való könyve (*Myth in Primitive Psychology*) ma is egyik kedves könyvem, teli számos jelentős, akkoriban először megfogalmazott helyes észrevétellel. A vita lényege az, hogy rövidre fogjam: minél nagyobb területen, minél több „műfajban", témakörben szedje össze anyagát a gyűjtő, vagy lehetőleg korlátozza vizsgálatait egy-egy szűkebb, körülhatároltabb területre, témára, de intenzitásában, mélységében minél többre törekedjék. Főként a kezdő gyűjtő szeretné halmozni — érthetően — gyűjtési anyagát, szeretne minél többet összegyűjteni, s ez hol a területi vizsgálat kiterjesztésében, hol a legkülönbözőbb témák utáni kapkodásban mutatkozik meg. Ha eszembe jut első gyűjtőfüzetem, kajánul kell a magam naiv mohóságára gondolnom, nem kis önkritikával. Technikai felszerelésem minimálisnak volt nevezhető, rajzolni csapnivalóan rajzoltam, ezt a képességet korán megölték bennem gimnáziumi rajzóráink. Szerencsére nagyon gyorsan tudtam írni, ha az írásom „külalakja" kifejezetten pocsék is volt. A *Mondotta...* kötetem bevezetőjében jeleztem, hogy milyen szerény anyagi eszközök birtokában indultam útnak, ezt nem ismétlem. Emlékszem, kemény „pappendekliből" készítettem tartót, vastag zsineggel fogtam össze a két fedőlapot, s köztük volt a számtalan sok oldal. Az üres lapok közt „műfajonként" amolyan címlapok: népdalok, mesék, mondák, hiedelmek, de még háztípusok, oromdíszek, cserépedények, táncok, különböző népszokások — és még beláthatatlanul sok fejezetcím. Mindennek a gyűjtésére nem került sor, publikálni is a balladákat, prózai epikumokat, néhány népdalt, szokásanyagot adtam közre ebből az első kötetnyi gyűjtésből, de ma is őrzöm, mint a kezdő gyűjtő nagyralátó terveinek példáját. Később már nem ezen az úton haladtam, az is mutatja, hogy a Fedics-meséket már külön gyűjtőkötet fogja egybe, a bukovinai székelyek körében — Bácskában gyűjtött anyagomat is —, s mind a többi, nagyobbára kiadatlan gyűjtésemet.

A két vitatott elv közül én világosan az intenzív, célra irányuló, körülhatárolható területeket, témákat intenzíven gyűjtő módszert választottam. Ma is ezt tartom az indokolt gyűjtési módszernek. Más kérdés az, hogy a gyűjtőnek nemcsak a maga választotta falukat, témákat kell ismernie — a mi néprajzi, folklór munkánknak egyik alapelve az összehasonlítás, tehát minél szélesebb körű ismeretre, minél teljesebb képre van szüksége, hogy a maga részletét jól megismerje. De az általános és különös dialektikája — mutatis mutandis — itt is érvényes. A kutatónak minél többet kell tudnia az egészről, de igazán akkor gyűjt hasznosan, akkor értékes a munkája, ha szigorúan körülhatárolja egy-egy gyűjtési útjának a célját, témáit, s ezen a jól körülírt területen minél teljesebb ismeretre tör — hogy a kutatott részlet minden mozzanatát feltárja. Hogy egyetlen, kisebb téma is mennyi kérdést adhat a gyűjtőnek, arra szép elemzést adott Bartók egyik tanulmányában (*Miért és hogyan gyűjtsünk népzenét?*, Budapest, 1936), s erre a tanulmányra hivatkozunk még: Brailoiu siratógyűjtésének módszerét emeli ki példának, mi mindenre is kell ügyelnie csupán a sirató szokása gyűjtőinek. Magam is kísérletet tettem egy ilyen példára, amikor sorba szedtem, hogy a betlehemes játékok gyűjtőjének mi mindenre kell ügyelnie. Az intenzív gyűjtés fogalmába még más mozzanatok is tartoznak, ezekre is sort kerítünk. A magam tapasztalata már az első, 1931-es szabolcsi utamon az lett, hogy a felületes extenzív, a minden után mohón kapkodás helyett konkrétan meghatározott feladatokra kell a gyűjtés munkáját irányítanunk. Nem vezet ez egyoldalúságra, szakmai leszűkülésre, ha közben nem feledkezünk meg sem a *teljes*, sem az *egész* fogalmairól, az egységbelátás kegyetlen igényéről.

*

Mikor az imént említett tanulmányában Bartók felteszi a kérdést bizonyos bevezető kikötések után: mit gyűjtsünk? — válasza a következő volt: „Az ideális általános követelmény szerint mindent össze kell gyűjteni, ami a népzene fogalma

alá esik..." Nem folytatom; később egyszer elemzi, hogy régebben nem kívánta azt az alapelvet, hogy *mindenütt mindent le kell jegyezni*, ami az adott témára vonatkozik, de végül is ezt tartotta egyedül tudományos igényűnek, elméletileg igazolhatónak. Világosan látta a maga korának anyagi korlátait: nem lehetett mindent fonográfra vennie, világosan látta azt is, hogy magányos gyűjtő helyett jobb kettesben, expedícióban gyűjteni. Akkor még a „team"-ben való kutatás messzi terv volt — mégis 1936-ban, éppen Bartók tanulmányának kiadása évében — a Rádió néprajzi hanglemezfelvételei során kezdtük meg a gyűjtés modernebb, igényesebb módszereinek alkalmazását, az előzetes, kiválasztó gyűjtést, előzetes terepmunkát, s csak aztán a lemezre való felvételt.

Annyi azonban bizonyos, hogy Bartók gyűjtői, értelmező szigora mindig a teljességre tört — a pontosságról ne is szóljak most. Ezt a teljességigényt helyeseltem, igaznak éreztem, az intenzív gyűjtési igénnyel összehangzónak. Hogyan igyekeztem szolgálni mindezt a magam munkájában? mire igyekeztem figyelmeztetni tanítványaimat? Hamarosan kialakult az a tapasztalatom, hogy a gyűjtőnek meg kell keresnie (ha szerencséje van: találnia) azokat a kulcsembereket, akik a magúk mondandóját a legkerekebben, a legjobban tudják elmondani, akiket a környezetük is jó emlékező tehetségűnek, „szépbeszédűnek" tart, akit a maga kis közössége jó előadónak, mesemondónak ítél. S ez nem mindig a könnyen fecsegő, a szapora beszédű. Kell hogy „jó fogalma" legyen, hitele legyen a szavának, szeressék a történeteit. Az ilyen férfi, asszony — valóban nem csupán adatközlő, nékik nagy adományuk van: gyökere van a szónak, mondatfordulatnak emlékeik eleven erdejében, nem üres a mondat, amit kimondanak. Nem azt akarom állítani, hogy a gyöngébb tudású, kapkodó beszédű adatközlőtől ne kaphatnánk adatokat, tényeket, jelentőseket is akár. Csak azt hangsúlyoznám, hogy a jó tehetségű, a közösség által is megbecsült előadókat, beszélgetőtársakat keressük. Mesemondó, prózai történeteket, elbeszéléseket elmondó más nem is lehet, de állítom, hogy a paraszti, pásztori, halász- stb. munka elmondásához is a teljességre törő, érzékletes előadású embereket kell megkeresnünk. Ezt aligha lehet elégszer elismételnünk. Itt kezdődik igazán a jó gyűjtés.

S itt kezdődik a jó teljességre való törekvés is. Ha én egy igazi tehetségű mesemondóra találok, akkor annak a *lehető teljes tudását* akarom megismerni. Így korán, már Fedics meséinek lejegyzése során hozzákezdtem ehhez, ha még nem is azzal a teljességgel, ahogy ma elvárnám. S észrevétlen törvényszerűségekre bukkanunk: Fedics elmondotta élettörténetét, le is jegyeztem sok mozzanatát. S kiderült, hogy életrajzi elbeszélésének néhány történetét (pl. a csordakútba esését, feléledését) úgy mondja el, ahogy a mesemondás törvényei megszabják: hármas ismétléssel, ismétlő fokozással. Arra kell törekednünk, teszem egy-egy jó énekes, mesemondó esetében, hogy minden *éneket, mesét, történetet stb. amit csak tud, le kell jegyeznünk.* Ismeretes az az afrikai (mali) mondás, hogy egy-egy jó mese-, mítoszmondóval együtt könyvtárnyi tudás pusztul el. Ezt a teljes tudást kell gyűjtenünk: az egyéni emlékezet, tudás őrzi ily módon a kisebb-nagyobb közösség emlékeit, egyéni és közösségi együtt így jelentkezik, elválaszthatatlanul. Mikor egy nagy tudású emlékezőt vallatunk, vall maga a közösség hagyományairól s vall az egyén a maga esetlegességeiről, így vallhat kiemelkedő tehetségéről, nemcsak előadói tudásáról, hanem a hagyomány továbbépítéséről, ami magában rejti a hagyomány és a megújulás gazdag értelmű dialektikáját, a hagyomány továbbalakulásának, épülésének, egyszerűsödésének, romlásának útjait. A törvényszerűt ebben természetesen nagyon sok ilyen teljességre törő „egyéni előadói egység, corpus" adhatja csak. Egy-két ilyen gyűjtemény alapján még csak keveset tudhatunk. Az a meggyőződésem, hogy nemcsak mesemondókra, epikumok hordozóira, nagy tudású énekesekre vonatkozik a teljességnek ez az igénye. Mióta egyre több paraszti életrajzot ismertünk meg (s ismerjük a kubai megrendítő önéletrajzot s néhány ilyen törekvésű közlést, kötetet), annál jobban ismerjük a magyar paraszti lét társadalmi, kulturális mozgástörvényeit, az életforma-rendszerek egész bonyolult hálózatát. De, állítom, többet tud-

hatunk meg így a paraszti munka természetéről, szerszámaikról, egész világszemléletükről — annak minden racionális és irracionális vonatkozásáról.

Aki a szájhagyományozottan előadott mesét csak a mesék szövegéből akarja megérteni, s nem ismeri a mesemondás és hallgatás gyakorlatát, a mesetanulás alkalmait, az igények kialakulását, változásait, a változatok kapcsolódásának, továbbalakulásának törvényszerűségét — nem érti bizony az a népmesét, a szövegét sem.

És minden „műfajban" megvan ez a teljességkívánás, teljességigény, ami nélkül nem ismerem a saját témámat. Mondanom sem kell, hogy ehhez a gyűjtésen kívüli értelmező munka (történeti, összehasonlító anyag ismerete, a különböző elemző módszerek) is szükséges a megértés teljességéhez, itt most a gyűjtésről beszélek. Nem vesztegetem most arra a szót, hogy e lejegyzésnek, szövegkiadásnak pontosnak, hűségesnek kell lennie. Az előbeszédet úgy kell visszaadnunk, ahogy az elhangzott, lazaságaival, mondattöréseivel, felejtéseivel, utólagos kiegészítéseivel együtt. Fonetikailag is — az elnagyolt fonetikai jelzés szerintem elegendő: nem nyelvészek vagyunk —, de főként az előbeszéd, a szóbeli alkotás stílusát kell hűségesen visszaadnunk. Ha a mesemondó ismétel, sok „aszongya"-t mond, nincs jogunk törölni, simítani, bármennyire is ezt tette nem egy nagy elődünk Kriza Jánostól kezdve. A pontosság itt a filológiai hűség alapja — nem ismerjük meg másként a szóbeli alkotás szinte tűnékeny változatait és évszázadokat is átélő maradandóságát.

Mindebből az is kiderülhet, hogy a jó gyűjtés nem lehet meg elméleti ismeretek nélkül. Hadd ne szóljak erről. A néprajzban is, mint annyi más tudományban, az elmélet és a gyakorlat, az elméleti kutatás és ez esetben a gyűjtés állandóan egymásra ható tényezők. A gyűjtői gyakorlat mindegyre újabb elméleti kérdéseket vet fel, illetőleg felel rájuk, az elméleti igény új meg új gyűjtői feladatokat ád. Minderről azonban Kodály Zoltán munkája kapcsán már szóltam. A szemináriumi órákon is sokszor felhívtam erre a figyelmet.

*

Van Móra Ferencnek egy kedves karcolata, először még 1926 márciusában jelent meg a *Világ* című napilapban, aztán a *Sokféle* című kötetében is megjelent: *A honti igricek*. Kedves, kedves írás, én mégis viszolyogva olvastam, s így járok vele, ha újraolvasom. A vad „igricek": éneklő, táncoló, kanásztülköt fúvó, dudáló pásztori nép miatt is, ahogy duhaj részegségbe, postagyújtásba fordul át a történet, meg a két néprajzi gyűjtő: Györffy István és Bartók Béla miatt is. Ne vizsgáljuk most a történet hitelét, mulatságos, orcapirító fordulatait. Szégyen, de való, engem a gyűjtés módszere bántott ebben a karcolatban Bartók, Györffy miatt. Az, hogy alispáni *parancsra berendelt* kanászok, juhászok közt gyűjtöttek. Tudom, hogy nem is egy gyűjtő nem is egyszer élt az ilyen lehetőséggel, s az összeverbuvált emberek közt gyűjtött.

Van, amikor a gyűjtő segítőtársakra támaszkodik: Krizának, Ipolyi Arnoldnak is voltak gyűjtőtársai, vidéki tanítók, papok. Berze Nagy János, mint tankerületi főigazgató, tanítóinak hadával dolgozott, s az ilyen gyűjtőhálózat révén értékes anyag került együvé. (Vegyes értékű persze, s nem a mi említett teljességre törésünk elvei szerint összekerült anyag, de fontossága tagadhatatlan.) Ismerjük a kérdőíves gyűjtési módszert, extenzív gyűjtésre, első tájékozódáshoz, bizonyos kutatópontok felderítéséhez elég is ez. Rétközön, főként Paszabon Túri Sándor számomra is gyűjtött meséket, hiedelemtörténeteket, meg is köszöntem néki a *Nyíri és rétközi parasztmesék* című kötetem bevezetőjében. Mégis, bevallom, nem szerettem a gyűjtésben az ő baráti segítségét sem igénybe venni — magam szerettem gyűjteni, s bizony egy-egy kivételes esettől eltekintve, a két világháború közt „teamwork"-re, hogy előkelően mondjam, nem volt lehetőségünk a Rádió gyűjtési munkáját kivéve. Egy nyári hónapot kószáltunk együtt Szabolcs megyében Reitzer Bélával, erről is írok majd.

De a Móra-karcolat módszerétől mindig idegenkedtem, ahogy Bartók idéztem tanulmányából látom, ő sem szívesen vette igénybe, s a borravaló adásról is kelletlenül emlékezik meg. (Nekem gyűjtéseim során sohasem kellett borravalót, pénzt adnom, nem kértek s nem is hiszem, hogy elfogadtak volna. Más dolog, hogy a rádiófelvételekért, a pesti útért a Rádió fizetett — nem sokat.)

Véleményem szerint sok jó nem sül ki abból, ha a Hivatal rendeli be a gyűjtőhöz — itt jogosan használom — az adatközlőket. Ifjúkoromban is jobban kedveltem Kálmány Lajos módszerét, aki nemcsak mint papja élt együtt szegedi, Szegedről kirajzott népével, hanem ahogy ezt is Móra írta meg, egy kis falopásukat is egyetértően fogadta. Ő valóban együtt élt, a nép közt él — mogorva, magányos, csalódott emberként. Az a meggyőződésem, egyedül gyűjtőmunkájában, parasztjaiban találta meg örömét. Nem akarom mitizálni kényszerű, nehéz életformáját. Semmi romantikus eltúlzásra nincs kedvem, mindig szántam gyötrődéseit, vergődését, önmagát sebző gőgjét. De nyilvánvaló: értette népe vergődő nehéz életét, 1918-ban is, élete záró szakaszán is világosan látott, ahogy Péter László kutatásaiból is tudjuk, s *otthon volt, ha gyűjtött.*

Gondolom, ebben a mondatban benne is van a tételem — de nem szeretném, ha félreértenék, ha túlhajtanák a benne rejlő igazságot. Egy időben ugyanis azt is állították, hogy igazában csak parasztságból származott gyűjtő tud a paraszttal szót érteni. (Akkoriban a *paraszt* szónak szinte támadó, egyszerre sértődött és gőgös éle is volt.) Ez legalábbis egyoldalú, elfogult állítás, illendőségből nem nevezem ostobaságnak. Végső soron e szerint a felfogás szerint indiánok közt csak indián s természetesen a saját törzséből való gyűjthetne indián mitologémákat, minden kis afrikai, ausztráliai etnikus csoportnál, törzsecskénél a törzséből való — nem folytatom. Nemcsak tudománytalan, igazságtalan elv ez. Nem is akarok összes, ki nem mondott, szinte faji elfogultságaira, következéseire utalni ennek az éppen nem néprajzi: politikai kizárólagosságnak.

Az azonban bizonyos: *a gyűjtőnek,* ha jó munkát akar végezni, ha lényege szerint meg akarja ismerni azt a népet, etnikai csoportot, kis falusi, tanyai közösséget — *otthon kell lennie a kutatott közösségben, együtt kell élnie azzal, meg kell értenie társadalmi várakozásait, indulatait, magatartását, a szabályozó társadalmi normákat — az egész eleven közösséget.*

Csak közbevetem: meggyőződésem, hogy *Bartók is, Kodály is így élt otthon* a maga gyűjtési területein, ahogy így élt Kriza is, Kálmány is. Móra karcolata jó figyelmeztető a szélső, rossz példákra.

A szemináriumi figyelmeztetésem s a magam gyakorlata is az volt: ott kell élnünk, együtt azokkal, akiknek a körében gyűjtünk. Mikor Fedics bácsi meséit, történeteit jegyezgettem a bátorligeti tanyavilágban, ott vettem szállást özvegy Baracsiné kis házában, velük ettem, éltem, az ő történeteiket, nehéz életüket is megismerhettem, nemcsak Mihály bácsiét. Nem könnyű ez, tudom, ha nem is olyan nehéz, mint egy afrikai faluban brazíliai erdei telepen való munka. Különösen az első, „a kereső hét" volt a nehéz, a bátorligetiek közül senki sem akart kötélnek állni, én meg megmakacsoltam magam: innen el nem megyek. S így találtam meg Fedics Mihályt, élete utolsó éveiben. El nem felejteném rekedt, meg-megfáradó s nekiszilajodó hangját, apadhatatlan mesélőkedvét. Akkor aztán jól teltek a hetek, éjszakánként nem zavart már a nehézszagú ágy, a mindennapi gyaloglás a kanyargó ösvényeken, mérges tanyai kutyák közt vígan gyalogoltam. S mikor másodszor Dési Huber Istvánékkal együtt mentem — valóban otthon voltam Bátorligeten. Mikor 1953-ban Lacza Mihály meséit, történeteit jegyezgettem (keserű nyár volt, el nem felejtem a szabolcsi faluk akkori arcát), akkor is hol Tiszabercelen, hol Túri Sándorék házánál jegyeztem — nemcsak azért, mert Túri Sándor háza nékem is otthonom volt, hanem Lacza bácsi is jó ételt kapott; azon a nyáron nagy ajándék.

Csak néhány példa volt ez, nem szaporítom a szót. A néprajzi gyűjtőnek, folkloristának együtt kell élnie azokkal, akiknek tudását meg akarja ismerni, akiknek életét, világszemléletét, munkáját, alkotásait meg akarja ismerni: értékeket, törvény-

szerűségeket akar felmutatni. A kérdőív, a társadalmi gyűjtők első leírásai útbaigazíthatnak, az első térkép segítségét nyújthatják. A jó gyűjtőnek hosszú időre, nem hétvégi kirándulásokra („vasárnapi gyűjtő"), s főként *compassióra van szüksége.* Nem tudom jobban mondani, ez a latin szó gazdagabb értelmű: az együttélés, az együttszenvedés, sőt a szeretet is benne van ebben a szóban, *a mindent együttvállalás.* Tudom, kemény követelés ez attól, aki egy munkamenetet, teszem az aratást, egy munkaeszközt, néhány mondát, mesét akar lejegyezni — mit akar az Ortutay a compassióval? Nem haragudnék az ilyen megjegyzésre, türelmetlenségre. Ezt a teljességre törést a megértésnek (compassiónak) ezt az önátadó magatartását csak vállalni lehet, megkövetelni nem. Tanítványaimtól sem követeltem, csak éppen magántanári próbaelőadásom óta igyekeztem ezt a példát, lehetőséget elébük állítani. S hadd vallom meg: nékem fáj a legjobban, hogy erre a teljességre törő munkára egyre ritkábban volt módom, úgy alakult az életem, munkám, hogy egyéb feladatok vittek el a gyűjtéstől, a minden elméleti néprajzi munka alapjától.

*

Ezután talán ismétlésnek hat, ha néhány szóval arra is rámutatnék, hogy az együttélésnek ez a módszere segít helyükre tenni a dolgokat, a néprajzi témáknak, problémának megadja a társadalom egészében a helyét. Egy kis falusi közösség is bonyolult vonatkozásrendszer, s aki egy-egy témával foglalkozik, könnyen hajlandó túlértékelni a maga területét, nagyobb nyomatékot ád funkciójának, kiemeli összefüggéseinek természetes rendjéből. A jó gyűjtő az esetlegest, az egyszerit (invariáns) mindig meg tudja különböztetni a közösség által elfogadottól, a törvényszerű szokástól, a kezdődő divatot a szigorú hagyománytól, s az is érthetővé válik előtte, amikor megbomlik az értékrend, a társadalmi normák szigora, amikor a nemzedékek váltásában a hagyomány változása, valami új kezdete mutatkozik meg eleinte bátortalanul, majd egyre nyíltabban, következetesebben. Mindezt azonban az *egész közösség* ismeretében, az adott kis társadalmi egység eleven együttesében lehet felismerni, nem a felületes gyűjtés futó látogatásai során, nem a részvétlen „kutató" távolság tartásával. Aki tartja a távolságot, jobb, ha diplomatapályára lép. Különben erről B. Malinowskinak sem volt más a nézete.

Az a meggyőződésem, a mi jeles magyar gyűjtőink sem vélekedtek másként. S a mai fiatalok közül csak egyet hadd említsek: másként Kallós Zoltán sem gyűjthetne oly gazdag, elbűvölő költészetet.

*

Adós maradtam eddig, szándékkal a végére hagytam: hogyan is jutottam el ezekhez a gyűjtői, kutatói elvekhez. Kriza, Kálmány, Bartók hogyan jutott el a maga gyűjtői elveihez? Ezt most nem vizsgálnám. Hanem arról, hogy én hogyan jutottam el a magam gyakorlatához, elméleti meggyőződésemhez, arról kell még szólanom. Más alkalommal, más kérdések kapcsán írtam már egyszer egy francia lap, a *Combat* kérdésére: hogyan politizálhat egy kutató? Magyarul is megjelent a válaszom, nem ismétlem. Mégis, ha a magam gyűjtői elveinek kialakulására emlékezem, úgy tűnik, mintha a *Combat*-nak adott válaszomat ismételném. Nem lehet másként.

Felfoghatom úgy is, hogy a magam népköltészeti gyűjtése annak a kis klárafalvi gyereknek a faggatásával kezdődött, akinek néhány népdalát, azok szövegét az *Ethnographiá*-ban 1930-ban közreadtam. Igaz, az a probléma, amire rövid jegyzetemben akkor rámutattam, aztán kísérőm lett, s tán idetapad az a későbbi kérdésem: mi a közösségi, mi az egyéni invenció a népköltészetben? Lehet, mégsem itt kezdődött. Ez is, mint életem megannyi döntő élménye a *Szegedi Fiatalok* feledhetetlen politikai szakmai munkaközösségében, a *Művészeti Kollégiumban* kezdődött. Tanáraim, professzoraim iránt mindig is hálát éreztem, amit nékik köszönhettem, meg nem tagadtam. Mégis, az én legjobb iskolám, politikai nevelőm, a közösségi erkölcs, a minőségi igény felkeltésében szigorú bírám ez a „nevelő közösség" volt.

Az első falusi, tanyai „kutatóutakra" is a *Kollégium* küldött. Nem is csak küldött: együtt mentünk. Nem mentünk „team"-ben, pedig Buday György is s többen közülünk tudtak angolul: az agrársettlement kifejezést is angliai útjáról hozta haza György. Tanulni és tanítani mentünk — együtt várt ránk mindkét feladat. A settlement-mozgalom módszeréhez híven a kutatott területen szociálpolitikai munkára is vállalkoztunk, s meg akartuk ismerni a környező paraszti világot. Amit akkoriban szociálpolitikának neveztek, mi hamarosan politikai agitációs munkára váltottuk át. Meg kellene írni ezeket az utakat, amíg friss az emlékük, hogy volt az esti ünnepség, szavalóest, egészségügyi, irodalmi előadás, politikai helyzetismertetés — ezt adtuk mi ezzel az ifjonti mindent merő bátorsággal, ami egyre inkább kellett ezekhez az utakhoz. Hiszen a biatorbágyi robbantás után statáriális tilalom volt az engedély nélküli gyűlések, gyülekezések tartására, előadásokra. Mi meg csak jártuk a Viharsarok tanyáit, kis faluit — egyre messzebbre merészkedtünk Szegedről. Tanítottunk és egyre inkább tanultunk. Kezdtük megismerni a paraszti lét igazi törvényeit, korlátait, hagyományait, a régiből való kitörési kísérleteit. Amit Erdei Ferenc lázongó, haragos szavaiból kihallhattunk, az itt mindennapi tapasztalásunk lett. Amikor a téli sárban tipródtunk az iskolából egy-egy tanyai portához, ahol megéjszakáztunk, abban a sárban elsüppedtek naiv ideáink is a falusi őserőről s egyéb Szabó Dezső-i mitológiák. A valósággal találtuk szembe magunkat, s elfeledtük a statáriális tilalmakat (nem féltünk, naivan bátrak voltunk, veszélyérzet nélkül szinte), de elfeledtük régi nézeteinket, a parasztságról való romantikus előítéleteinket is. Itt tanultam meg, hogy nem értelmezhető a paraszti szóbeli költészet, ha nem ismerem az írástudatlanság okait és következményeit. Egyszerre szerethettem a balladák, mesék szépségét, és gyűlölhettem a félig feudális, félig kapitalista társadalmat, amiben megmaradhattak. Kegyetlen iskola volt, nem engedte az oktalan lelkendezést, az egyoldalú, fiatal rajongást. De jó iskola volt: a valóra s az igazra egyszerre ébresztett.

S amikor a harmincas évek derekán Reitzer Béla barátommal — róla is kéne egyszer írnom, úgy, ahogy bennem rejtezik drága emléke — jártuk Szabolcs megyét, újraéltük a mi tanyai settlementünk tanításait. Én könyvet készültem írni a *Magyarország felfedezése* sorozatában a szolgák és nemesurak, kisurak megyéjéről, Szabolcsról; s Béla eljött velem: meg akarta ismerni a megyét, szociológiai stúdiumaihoz keresett anyagot, s nekem is segíteni akart a társadalmi kérdések felmérésében. Szüksége van erre egy „stokk filosznak", mondta barátságosan — pedig ő is legalább olyan jó és lelkes filológus volt jogász és szociológus létére, mint én. Görögórákat is hallgatott az egyetemen Marót Károlytól, igaz, Haártól matematikai elméleteket — minden érdekelte, mohó volt ő is a világra tárulkozásában, mint akkoriban mi ott a szegedi egyetemen, Kollégiumunkban mindnyájan.

Ezen a szabolcsi úton valóban elsősorban a paraszti életmód nyomorúságát figyeltük, nem a népköltészet hagyományait, nem a mesemondókat kerestük, hanem egy társadalom fullasztó útvesztéseit.

Annyi bizonyos, hogy a *politikai társadalomkutatás* jó előiskola volt számomra: arra tanított, mi mindenre kell figyelnie, milyen összefüggésekben kell látnia a maga kisebb-nagyobb témáját a folkloristának is, a szövegfilológusnak is. Mindig is azt vallom: a politikai iskola nevelt folkloristává, becsületes szándékú gyűjtővé. Az lettem-e? Ezt már nem nekem kell megítélnem.

Tanítványaimat, amikor még tartottam szemináriumi órákat, erre figyelmeztettem, erre igyekeztem nevelni őket. Rajtuk múlik, mit váltottak, mit váltanak valóra mindebből.

*

Lehet, itt kellene befejeznem; talán hatásosabb is lenne. Tartozom magamnak is azzal, hogy adósságaimat bevalljam, ne csak igényeimről, kikötéseimről beszéljek. Gyűjtésem nem is jelentéktelen része kiadatlan még. Kiadásra vár, félig legépelten már, Lacza Mihály meséinek gyűjteménye, életrajza, sőt néhány mesemondó „tanítványának" anyagából is egy kevés. Kiadatlan a Bács-Józseffalván, így hívták

akkoriban, 1942-ben készített gyűjtésem a bukovinai székelyek közt — ez is egy kötetre való anyag, ha nem is teljes: egyik ragyogó, furfangos, kalandos életű mesélőm életrajza maradt abba, jönnöm kellett Pestre, az a gyűjtés abbamaradt, máig halogatom, hogy akkori mesélőimet megkeressem. Várda Titusz bácsi bizonyára nem él, akkor is hetven fölött volt már, de a többieket még meglelhetném. Az anyag is megérdemelné a kiadást. S itt van az 1956-os csehszlovákiai gyűjtésem anyaga: csallóközi, Nyitra vidéki, Zobor környéki értékes anyag, büszke voltam rá — s akkor gyűjtöttem először magnóval, helyesebben „minifon"-nal. A Rádióban voltak a magnótekercsek, át akartam játszatni, s ott pusztultak a Rádió ostrománál. Igaz, Sima Ferenc barátom, a nyelvész adataim, feljegyzéseim alapján (ezek maradtak meg!) újragyűjtötte kérésemre az anyag jó részét magnóra ő is, a tanszék titkárnője, Winkler Zsuzsa gépírásba tette, szinte kiadásra kész — úgy fájt az eredeti gyűjtés elvesztése, hogy máig nem vettem kézbe, egyik szekrényemben várja a nyomdába adást. Nagyon szerettem ezt a gyűjtést — gazdag anyag, olyan részletekkel, mint az egyik jó énektudású, mesélő asszony elmondta, hogyan ismerte meg Kodály Zoltánt, hogyan gyűjtött közöttük nehéz fonográffal, hogyan énekelt s hogyan cipekedtek. Kislány volt akkor, nagy szeretettel emlékezett Kodályra. Azt se néztem meg azóta, hogy ez a faggatózásom s a Kodályra emlékező szavai ott vannak-e az újragyűjtött anyagban. Ki kellene adnom ezt is. De hát én szerkesztem az *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény* köteteit, s jobb, ha a szerkesztő inkább a maga gyűjtését tolja egyre hátrább, mint a másokét.

S adósságom egy elmerült világ, a Reitzer Bélával együtt gyűjtött szabolcsi anyag közreadása — hanem azóta Végh Antal kitűnő kötete is megjelent, az a világ meg valóban elmerült. Könnyen lehet, hogy ez csakugyan olvashatatlan kézirat marad. Béla jegyzetei olvashatók, jó kézírása volt.

Mégis, ahogy ennek az írásnak a végére értem, egyre jobban nyom az adósságom súlya, szinte érzem élő és holt beszélgető társaim, mesemondóim szemrehányását. Lacza bácsi úgy tudta elmondani élete történetét, hogy Móricz Zsigmond is szívesen hallgatta volna. Az a szerelem Zsuzsikával, azok a furfangok! az a nyomorúság s az az életerő. Igen, ezt az adósságot még törlesztenem kell — ők elvárják, el is várhatják tőlem.

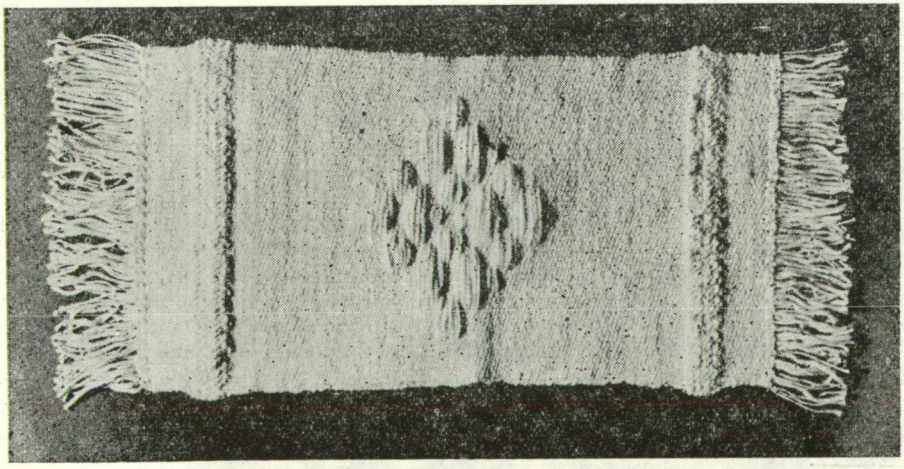

LANDGRÁF KATALIN MUNKÁJA

BALOGH EDGÁR

Néphagyomány és művelődés

Értelmezni szeretnők a népköltészet és népművészet új hullámát, rávilágítva e divatozó jelenség korszerű társadalmi és művelődési szerepére s jelentőségére az irodalomban.

Ami a népi divatot illeti, elég utalnunk a folklórkiadványok számának megnövekedésére és sikerére, a helyi gyűjtések elszaporodására, a nyelvművelés és népnyelvkutatás kapcsolataira, a zenei anyanyelv nagyobbodó hangsúlyára, a népművészeti elemek feltűnésére az iparművészetben, a népi koreográfia színpadra emelkedésére, népi együttesek fellépésére s a szülőföldhöz való kötődés, a néprajzi és helytörténeti érdeklődés egyre tudatosabb megnyilatkozásaira. Egyáltalán nem állíthatjuk, hogy ezek a jelenségek döntően egyeduralkodóvá váltak volna, inkább úgy mondanók, hogy a mai irányzatok közül az egyiket táplálják, vagy még inkább úgy fogalmazhatnók meg a megfigyelésünket, hogy a futó divatokat keresztezve a folklór és etnográfia felkapása valamelyes ellendivat, olyan érdeklődés- és szokásrendszer, mely az ideig-óráig tartó utánzatokkal bizonyos maradandó eredetiséget akar szembeállítani.

A jelenség első s bizonyára nem oktalan magyarázata a visszahatás a táji és népi kötődéseket, hagyományokat, sajátosságokat megtagadó sematizmusra. Volt idő, amikor a népdal nacionalizmusnak, a folklór és tárgyi néprajz narodnyik tárgykörnek, a népi írókkal való bármilyen közösségvállalás vagy a népi jelrendszer többé-kevésbé romantikának, ha éppen nem fasizmusnak tetszett, s Tamási Áronra hivatkozni sem illett. Egyáltalán nem tévesztem össze ezt a szűk látókört a szocialista alapok lerakásának hősiességével. Akik jól emlékeznek, tudják, hogy népfront, népi demokrácia, népiség eredetileg szövetségben jelentkezett a kommunista történelemvállalással. Az új népiség sem a marxi—lenini ideológiával szemben lép fel, hanem ellenkezőleg, annak konkrét alkalmazásával jár. Mindenesetre a sematizmus okozta elidegenedés hasznos szellemi ellenhatása. A romániai magyar kulturális front következetesen szocialista művelődéspolitikai szervei — folyóiratok, rádió, televízió, könyvkiadók, művelődési otthonok — valóságos kultuszát bontották ki a népi hagyománynak, felszámolva a közelmúlt értetlenségét a szülőföld, a haza sajátosságaival szemben.

Egy második magyarázat rámutat a népi divat egyéb sarkulásaira: tagadhatatlan, hogy nemcsak együtt jelentkezett és hódít más divatokkal, de többé-kevésbé azokkal szembe is szegül. Ez sok vitát keltett a különféle divatáramlatok hívei között. A múlt sematikus jelenségeit egy liberális-anarchikus „nyugatosdi" is elítélte, vállalva széles horizontot, fogékonyan sok új és érdekes világjelenség iránt, anélkül azonban, hogy magát a tájtól-néptől való elidegenedést felszámolta volna. Így került ütközőbe a „népi" és a „hippi", a „gyökeres" és a „kozmopolita", a „falusi" és az „urbánus", szerencsére nem elmerevedésekkel, mint inkább hasznos eszmecserékkel, melyekből az új, sokszerűen árnyalt közösségi tudat kerül ki győztesen.

A viták kereszttüzében hamar kiderült, hogy a végletek útja járhatatlan: a népiség egyoldalú értelmezése és a tudományos-műszaki forradalom mai szükségletei közt egyre kiáltóbb a szakadék, viszont a Nyugatról beszivárgott divatok mögött valóságtagadó nihilizmus gyülemlik. Ha az ellentétek nem is itatódtak még fel teljesen, annyi bizonyos, hogy a kibontakozásra egyre több jel figyelmeztet. Az egyszerű népdal helyébe a Kodály-feldolgozás, a beatzene sikongásaiba egyre több magyar zenei motívum kerül, s vegyük ezt jelképesnek minden más művelődési terü-

A bukaresti Petőfi-házban elhangzott előadás.

letre vonatkozóan is. A szép és jó magyar nyelv ápolása és a korszerű szakszókincs elsajátítása egymást egészíti ki, s a folklór és a neoavantgard is jól ötvöződik, amint honi eredetiség nagyvilági tájékozódással, nemzeti volt élő nemzetköziséggel, reális helyzetfelmérés konkrét történelmi szerepvállalással párosul.

S akad a népi divatra egy harmadik magyarázat: az a megállapítás, hogy ez esetben is világjelenségről van szó. A sokféle divatos kutatás, irányzat, iskola, elmélet gomolygásában egyre inkább kivehető egy határozott világérdeklődés a látszatprimitívségükben rendkívül bonyolult emberi értékeket hordozó népi jelenségek iránt, amíg azonban a megmerevedett görög-római kulturális burkot Nyugaton honi folklór és népművészet hiányában archeológiai vagy más földrészeken máig megmaradt őskultúrák megismerése és alkalmazása töri át, olyan népeknél — s ez Kelet-Európára egészében áll —, amelyek még történelmi körülményeik folytán megőriztek népi kultúrát, a megújítás, felszívás, új alkalmazás menete természetesen könnyebb és reálisabb. Ez az a csodálatos felemelkedés a népiből a legmagasabb világszintre, amit a mi Bartók Bélánk művészete mutatott fel az emberiségnek, s melyhez méltó példa a román Constantin Brâncuşi oltyán népi elemekből a párizsi korvallomásig ívelő szobrászpályája is. Nos, ezt nem értik meg egyesek: hogy ugyanaz, ami egy Gauguin festészete számára a révítő Tahiti-mítosz, az számunkra még népi bölcsességében felfogható kalotaszegi tájművészet, ami egy Picasso néger szobrokból ihletett szürrealista játéka, az a benső konstruktivitásában ésszerű hagyományokat átadó székely építkezés vagy faragás. A lényeget kimondtam: a mi népi kultúránk mágia nélkül, eredeti értelmességében érzékelhető esztétikum, s egészséges ápolása sem menekülés egy szennyeződő kor szomorú sablonjai elől, hanem magának a korszerű önmegtalálásnak is lehet eszköze.

Ezzel el is szigeteljük magunkat bármely értelmetlen népi kultusztól, a sámáni irracionalizmustól s a valóságellenes mítosztól, a faekés világ egyszerűségébe való visszavágyódás morbiditásától; ezek nem is vezethetnek máshová, mint a népi giccsbe. Annál közelebb áll hozzánk a még élő népi kultúra egészséges felújításának és tudományos rögzítésének művelődéspolitikája, mely lehetőségeket ad a hagyományos kincsek megismerésére és nemzeti kultúránk mindenkori felfrissítésére, a folklór és népművészet felszívására olyankor, amikor a hagyományos viszonyok gyors változása folytán ezek az értékek szükségképpen gazdát cserélnek, s szűkebb paraszti tájközösségek tulajdonából egy egész nép közvagyonába mennek át.

Ami a népi kultúra mai társadalmi és művelődési szerepének tisztázását illeti, vitába keveredtem Láng Gusztávval, a romániai magyar irodalom jeles fiatal történészével, s ez a vita még korántsem ért véget. Vitafelem ugyanis nehezményezte egyik cikkem ama állítását, hogy a népi kultúra hasonló szerepet játszhat a mai nemzeti kultúrák kialakításában, mint a reneszánsz a maga korában. Helyesen jegyezte meg, hogy akkor egy gazdag városos kultúra hagyományainak felújításával sikerült a polgáriasodó Európát emberségesebb gondolatmenetekbe segíteni, míg a népi kulturális hagyatéknak ilyen műveltségi tartalma természeténél fogva nincsen, s így összehasonlításom helytelen. Ez az okfejtés megejtően igaz, nem is ellenkezhetem vele, éppen csak az a való, hogy ilyen egyeztetésre én sem gondoltam. Idéztem Antonio Gramsci olasz kommunista ideológus tanítását, mely szerint a reneszánszkutatások alapfeladata: „...hogy pontosan fel tudjuk fogni, vajon a nemzeti erők Itáliában milyen fokot értek el abban a korszakban, mely a városállamok keletkezésétől az idegen uralom túlsúlyra jutásáig terjed." Ezzel a hivatkozással egyáltalán nem a görög-rómaiság és a mai népiség közé raktam egyenlőségjelet, hanem pontosan a nemzeti fok elérésének, a nemzetté-nemzetiséggé válásnak a folyamatában engedtem az igények és irányulások hasonlóságára következtetni. Ez más. Ez annyit jelent, hogy a polgári nemzet kialakulása számára hasznos volt — sok egyéb, nyilvánvalóan döntőbb gazdasági és társadalmi tényező mellett — a görög-római műveltségi kifejezésmodell, s ma a szocialista nemzet s együttélő szocialista nemzetiségek kibontakozásához is szükség lehet közösségi jegyeket adó hagyományok felidézésére. E hagyományok közül — adott földrajzi és történelmi viszonyainknak

megfelelően — szerintem értékes mindaz, amit szocialista átalakulásunk során a népi kultúra irodalmi kifejezésben, dalban-zenében, mozgásban, szokásban, művészetben, alkotó társascselekvésben áttestál.

Ebből a szempontból valóban nem tartalmilag, ellenben funkcionálisan annál inkább vonható párhuzam az egykorú reneszánsz és a népi kultúra elemeinek ma nálunk feltűnt alkalmazása közé: mindkettő a maga tér- és időbeliségében a nemzeti közösséggé való felemelkedésnek bizonyos jelzősorait adhatja meg.

A népi „gyökerek" jelentősége a modern nemzetalakulás szempontjából legkézenfekvőbb a nyelvművelés esetében. Korunkban a nyelvnek megnőtt a jelentősége, mivel az ismeretanyag felduzzadása a fogalomalakítás műveleteit — szóval a gondolkodás technikáját — egyre nagyobb erőpróbának veti alá. Ma már világos, hogy az anyanyelv mint a fogalomalkotás eszköze alapvető szerepet visel a művelődésben, s mert ez így van, megnőtt a népnyelv és folklór tartalékainak megbecsülése is. A hagyományos nyelvi struktúra teljes ismerete, a benne foglalt törvényszerűségek felfedezése nélkül aligha lehetne egy-egy nyelvet korszerűvé fejleszteni. A hajlékony, rugalmas, fantáziadús népi kifejezésmód — a népmesék, népdalok, balladák szófűzései, hasonlatai, hangtani lejtései, zeneisége, termő bősége — nélkül elszáradna, eredetiségét veszítené, szürke frazeológiába halna el a nyelvkészlet és nyelvképesség, velük azonban továbbfejlődésre válik alkalmassá, könnyebben fel tudja venni az új kor új fogalomtárát.

Ugyanez áll a Kodály-kórusok előtörésében megmutatkozó zenei haladásra is. A zenei anyanyelv jelszó és éltető gyakorlat lett, s tömegeket tesz fogékonyabbá általában is a zeneművészet iránt. A már-már elhalónak vélt népi dalkultúra feléledt, sorra jelennek meg az eredeti vidéki dalgyűjtemények, s a folyamat a beat és a könnyűzene művelői számára is új igazodási lehetőségeket, eredetibb termőképességet nyújt.

Nehezebb a népművészet mai befogadásának módszere és értelmezése. Itt az esztétikai alapfogalmakig kell elhatolnunk, hogy megértsük a népművészet modern alkalmazásának, a nemzetibe-nemzetiségibe való felszívásának szükségét és lehetőségét. Lukács György az esztétikum sajátosságaival kapcsolatban egy „közbülső jelzőrendszer" tartományát határozta meg a „feltételes" 1. jelzőrendszer és a „fogalmi" 2. jelzőrendszer, vagyis a reflexek és a nyelv között. Egyfelől ösztönös önfenntartásunk és alkalmazkodásunk, másfelől nyelvi tudatunk és ikernyelvszerzéseink tartományai között valóban szükségünk van az érzelemvilág, a művészi önkifejtés, a szépszerető kifejezéstechnika, dallam, testmozgás, iparművészet, lakberendezés, szokásrend, környezetalakítás (és mindezekben ritmus, szimmetria és arány, ornamentika) eredetiségére, hogy emberségünk őszinte, mély, igaz, valóságos, ne pedig sznob ragadvány, elsodortság, narkotikus giccs, divatok üzleti játéka legyen. Művelődéspolitikánknak tehát nemcsak a nyelvi teljesség és nyelvismeretek, az olvasás és tanulás terén kell hatékonynak lennie, hanem a valóság esztétikai tükrözésében is élővé, a múltból a jövőbe nyíló folyamatossággal alkotóvá kell tennie tömegeinket.

Lukács Györgytől igazán nem kell számon kérnünk, hogy egyetemes érvényű kutatásai és megállapításai során külön nem tér ki a „népi" vonatkozásokra s nem fogalmazza meg az esztétikum sajátosságának konkrét nemzeti kritériumait, mint ahogyan egy nyelvfilozófust sem hibáztatunk, ha ama 2. jelzőrendszer minden nyelvre egyaránt érvényes törvényszerűségeit keresi. A gyakorlatban azonban — s Gramsci éppen a marxizmust nevezi „a gyakorlat filozófiájá"-nak — mindig valamely nyelvről van szó, egyről a több ezer közül, s azon a nagyszerű íven, melyet Lukács György „a partikuláris egyéntől az emberi nem öntudatáig" domborít, a mindennapok közélete megköveteli a nemzeti lét kategóriáját: nem elhatárolva, hanem magában hordva az egyéntől az emberségig terjedő egész értelmét. Ernst Fischer osztrák esztétának viszont, aki „a nélkülözhetetlen művészet" címén már a gyakorlatba lép, de a „népi" művészi jelentőségét egyáltalán nem fogja fel, hanem a német romantikához kapcsolva mélyen alábecsüli (saját magának ellentmondóan mégis Bartók művészetében sejtve meg a népi elem érvényesítésének magasrendű jelentőségét), kevésbé bocsátjuk meg az érzéketlenséget. A népi elem tudatos be-

vonása új civilizációnkban szocialista nemzet- és nemzetiségerősítő, honi eredetiséget és teljesebb alkotó emberséget előmozdító művelődéspolitikai feladat. Erdélyben a népi kultúra — akárcsak Románia más tájain is, és általában szerte Kelet-Európában — mint „helyi folklór" (Faragó József határozza így meg) jelentős tömegek cselekvő megnyilatkozása mindmáig, s már csak ezért is: hitelességében megőrizve, magasabb művészi alakzatokhoz segítve és népszerűsítve a nemzeti és nemzetiségi összetartozásának és a népek testvéri együttélésének jelrendszeréhez járul hozzá, vagyis létformánk egyik közösségi meghatározója. A „népi" felszívása a „nemzeti"-be így válik a hazafias nevelés jelentős eszközévé.

Egy ellenőrző kérdés: nem választ-e el embert embertől, közösséget közösségtől a helyi sajátosság, az etnikus jelzés? Feleslegesen kiemelni a nyelvi különbözőségeket is lehetne, mégsem törekszünk a nyelvek felszámolására, hanem a nyelvi egyenlőségnek s a kölcsönös nyelvismeretnek vagyunk hívei. Az esztétikai sajátosság sokkal kevésbé megkülönböztető, mint a nyelv, s táji jellegében mások népi esztétikumával azonos vagy hasonló elemeket hordoz. Döntő az, hogy minden sajátosságunk újabb s újabb kötődés a hazához (Fekete Gyula találó szavával élve), vagyis a honhoz való ragaszkodást erősíti bármily elidegenedéssel szemben. Magyar folklór és népművészet, román és szász folklór és népművészet a szülőhazához köt, egy a mást az együttélés során kialakult közös elemekkel erősítve.

Ami nyelvművelésünkben és zenekultúránkban ma már természetes, az a „közbülső jelzőrendszer" tartományában, az esztétikumban is megvalósítható: eredeti népi kultúránk beépítése a modern nemzeti kultúrába, a szocialista tudatba. Egy kitűnő szakemberünk, Bandi Dezső Marosvásárhelyen, magasabb szintű modellekkel korszerűsítette a székely népművészetet, falvak, tömegek rejtett képességeit mozgósítva alkotásra szövésben-fonásban, faragásban-fazekasságban, s a muzeálisan rögzített régi s az igényelt mai között máris megteremtette a kellő hidat. A népművészet felújítása és iparművészeti alkalmazása nyitott kérdés rengeteg pró- és kontrával, de ami már századunk első felében sikerült Kós Károlynak, a közös erdélyi népművészeti elemek beillesztése az építkezés szecessziójába (Huszka József és Lechner Ödön mütyürkéi nélkül), az sikerülhet a lakberendezésben, öltözködésben, falu- és városképalakításban ma is.

A nemzet, a nemzetiség tulajdonképpen elsősorban kommunikációs erkölcsi közösség, hiszen az emberi sors, a változások, a haladás és megmaradás minden vonatkozása, bonyodalma, szorongása és öröme-bánata ezen a történelmi-néprajzi kereten belül szokásos jelzésekkel bensőségesebben és hatékonyabban megy, mehet, menend végbe, mint más közelebb vagy távolabb élő hasonló kategóriák között. Sőt a különféle népek-nemzetek egymáshoz való közeledése, nemzetközi kapcsolata, egymásra hatása is nemzeti jelzések áttételében (műfordításban, képmagyarázatban, művészi közvetítésben) válik tömeghatásúvá. A szocialista rendszerben megszűntek a nemzeti struktúrák benső gátjai, az osztályfalak és ellentétességek, kasztok, a „nép" és „nemzet" megkülönböztetései, s így szabaddá vált az út a teljes nemzeti struktúrálódások: a szocialista nemzet- és nemzetiségformák és tartalmak létrejötte számára. Ebben a folyamatban már igazán nem a mítosz és mágia, nem az irracionalizmus szolgálatában áll, hanem a kölcsönös megérthetőség, a szorosabb belső és külső kapcsolatrendszerek javára esik a sajátosság, az autochton volt minden eredeti jelzése, sőt éppen a nem nyelvbeli, hanem „közbülső jelzőrendszer" — a népzene, népművészet — tartományába tartozó anyag erősítheti egy-egy nemzeti kultúra nemzetközi megismerését és áttételeit.

A romániai magyar szépirodalom megbecsülésének egyik — ha nem is kizárólagos és feltétlen — kritériuma a művek folklórfoka. A szépirodalmat általában nemzetiségi élszerepében, közügyi felelősségében, nemzetközi jelentőségében értékeljük, még akkor is, ha a tudományos és közirodalmat egyenrangú társává kívántuk emelni az irodalomcentrizmus lezajlott vitái során. A helyes nyelvhasználatot, a jó kiejtést, a közérthetőséget az egész írásbeliségtől megkívánjuk, a szépirodalom termékeitől azonban különlegesen számon kérjük: itt a népköltészeten edződött

hangsúlyt, nyelvi takarékosságot és képgazdagságot, rugalmas fordulatokat, bő szókincset, érzékletes kifejezésmódot minden áttételben nyomon kell követnünk, ha el akarjuk kerülni, leleplezni a helytelenségeket, a „kincstári" nyelvezetet, a bürokratikus stílus unalmát. Érthető, ha a folklórfokot mint mértéket elsősorban azoktól várjuk, akik otthonról, szülőföldjükről, gyermekkoruk élményanyagából bontják ki számunkra a szép és jó magyar beszéd és írás teljességét, nincs azonban nagyobb tévedés és veszélyesebb félreértés, mint a folklórfok levezetése személyi származásból. A nyelvezet és a származás találhat is, nem is, a kettő genetikája más. Vannak sokan, akik elvesztik eredeti — „tősgyökeres" falusi, paraszti — nyelvérzéküket, és stílusuk sivataggá válik, míg mások ráolvasnak, rátanulnak a népnyelv fordulataira, a népköltészet forrásértékeire, s „városos" voltukban is a magyar nyelv üdeségét ízleljük írásaikból. Klasszikusaink faji, társadalmi és táji származás különbsége nélkül olvasztották be a nyelvtudományt az élő irodalmiságba (gondoljunk a szász származású Heltai Gáspárra), s mai napig tanúi vagyunk ennek az irodalmi termékenyülésnek.

A népiségtől a modern gondolatiságig, a gondolatiságban új népi-nemzeti felelősségig kinek-kinek egyéni pályája nyomon követhető mai irodalmunkban is. Ha az első nemzedékből Tamási Áron népi szürrealizmusát hozzuk fel példának, a maiak közül mutassunk rá Páskándi Géza „abszurdoid" kísérletezéseken nőtt új — ugyancsak népi veretű — realizmusára. Avagy a Kallós Zoltán gyűjtötte csángó balladák és mai gondolati líra balladisztikus hangvétele között keressek párhuzamot? Szilágyi Domokos és Király László, Farkas Árpád és a nyerseségében érdekes Páll Lajos nyelvi szépségein átüt a népi hagyaték, beleötvöződve a neoavantgard változataiba, s ha a náluk idősebb nemzedéket vesszük: Sütő András és Kányádi Sándor leszűrt, higgadt mondandója is pávapompával, egy ősi világ sajátosságával szól a máról és a mába. Nem azért ragadok ki egyeseket a sokaságból, mintha a folklórfok mértékében kiváltságosak lennének, velük is csak arra utalok, hogy a romániai magyar nemzetiségi irodalmat ez a sajátosság egészében is mennyire jellemzi: mert a felkapott nevek legalábbis jellegzetes típusai nemzedéküknek. Cikázhatunk keresztül-kasul a múltba: Áprily Lajos és Dsida Jenő klasszicitása a magyar irodalmi hagyományból ugyanazt az eredeti szépséget folytatja, mint Salamon Ernő forradalmi költészete, amikor székelyföldi élményeiből merít. A félszázados romániai magyar irodalom sohasem idegenedett el a népi forrásoktól, bár jövőnyitogatóan mindig új iskolák, európai áramlatok, úttörő gondolatiságok élén járt.

A „népi — urbánus" meg hasonló sarkítások felesleges vitáiból kikecmeregve, egyet közösen megállapíthatunk: valójában az eredetiség és az utánzás ellentétességéről van szó. S erről legyen szó a jövőben is. Eredeti az, ami bennünket hordoz, múltunkból nyílik jövőnkre, sorsunkat példázza, közösségünket s másokhoz való viszonyulásunkat fejezi ki. Utánzat — akár népi giccs, akár nyugatos kópia —, csupán felületi jelenség, nem maradandó érték. Ezzel a felismeréssel zárult az a sokoldalú ankét is, melyet *A Hét* hasábjain Huszár Sándor „töprengése" indított el a népművészet és a népi giccs megkülönböztetendőségéről.

Végezetül felvethetné valaki: magának a „nemzeti"-nek van-e jövője? Mire jó? Kell-e? Erre csak azt mondhatom: becsüljük fel reálisan magunk körül a nagyvilágot. A mi nyelvünk, akárcsak a románoké is, szerencsésen ama legelső harminc nyelv közé tartozik, amely vagy háromezerből a mai világszínvonal, a tudományos-műszaki forradalom kifejezéstechnikájának csúcsát tartja, képes lévén a kort egészében tükrözni. A közelgő új század azonban, sőt már a mainak hátralevő negyede is, a vezető nyelvi kommunikációk megsokszorozódását ígéri. Új nemzetek, új irodalmi nyelvek nagyarányú megszületése, kibontakozása, érvényesülése előtt állunk, s ha figyelembe vesszük az ázsiai, afrikai és dél-amerikai földrész nyelvi-nemzeti vajúdását a mögötte rengő társadalmi átalakulással, ha szembenézünk akár az arab, akár a szuahéli, vagy a hindi és urdu, a maláj és vietnami, esetleg éppenséggel a kecsua-indián nyelv mai fellendülésével és modern kifejezési eszközzé válásával, igazán mosolyognunk kell azon az utópizmuson, amely a nyelvek össze-

olvadásáról, valamiféle egységes világidióma kialakulásáról, nemzetek beolvadásáról és eltűnéséről fecseg. Lenin látta jól: új nagy nemzetek keletkezése előtt állunk, s forradalmi kötelességünk a teljes egyenlőség biztosítása a gyarmatosítás nyűge alól felszabaduló népek számára. Mivel ezek a korszerű nemzetalakulások már a szocialista rendszer országainak jelenlétében mennek végbe, átugorva az ellentmondásokkal terhes kapitalista szakaszt s annak minden nacionalista mezbe bújtatott osztálypolitikáját, reményünk van arra, hogy a nemzetté-nemzetiséggé kerekedés nemcsak a szocialista keretekben, hanem a „harmadik világ" térségein is nemzetközi harmóniába illeszkedve, haladó pártok vezetése alatt, egyetemes emberi elkötelezettséggel megy végbe. Ilyen világtávlatok közt a magunk nyelve és nemzetisége olyan emberi érték, melyet szocialista szolidaritás nemzetközi felelőssége véd. A mi feladatunk, hogy közületi voltunk benső kötéseit, folytatólagos fejlődését, emberi elkötelezettségét eredményesen és tartósan ápoljuk.

A benső kötések egyike a folklór és népművészet értékeinek maradéktalan átmentése a kallódó tenyészetből a jövő tudatos nyelvezetébe, írásbeliségébe és művészi kifejezésmódjai közé.

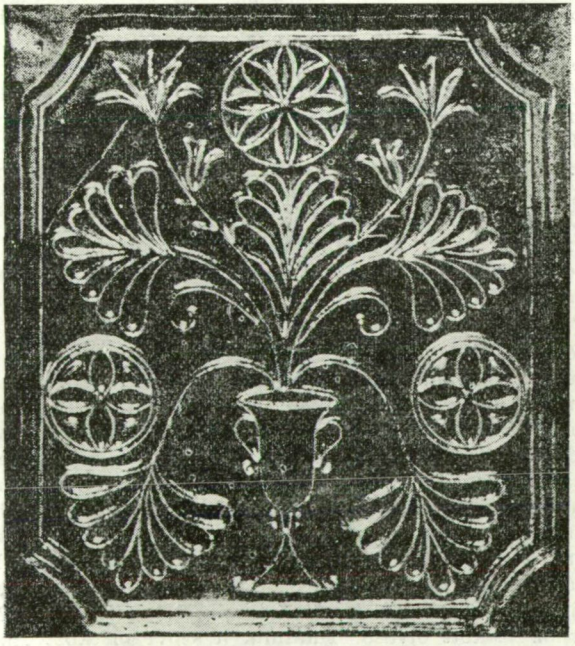

POZSÁR LAJOS MUNKÁJA

Magyar bakák Boszniában

Mostanában hal ki az a nemzedék, amely az első világháború előtt még békeidőben nyert katonai kiképzést. Bár a nagyapák emlékezetében — különösen a háború borzalmaihoz mérve — kissé megszépül a három év szolgálati idő, keserves világ volt az is. A monarchiában nagyon pontosan betartották az elvet, hogy az újoncot a lehető legmesszebbre vigyék szülőhelyétől, a magyart Csehországba, a csehet Horvátországba, a horvátot Ausztriába és viszont. A legrosszabbul azok jártak, akik Boszniába, ebbe a frissen hódított, rendezetlen állapotú tartományba kerültek. Bosznia Hercegovinának nevezett részén a montenegrói határon (Crna Gora) állt egy erőd, amelynek különösen rossz híre volt, *Bileknek* (ma Bileća) hívták. Neve gyakran szerepelt a századelő újságcikkeiben mint az embertelen osztrák katonai szellem elrettentő példája. A kisváros szélsőséges időjárása, isten háta mögötti fekvése erősen megpróbálta az idevezényelt katonaság testi és lelki erejét. Büntetésnek számított itt szolgálni, s 1920 után a jugoszláv királyság börtönnek is használta az erődöt, ahol a kommunista mozgalom több vezetője raboskodott. Az okkupáció után sokáig folytak a vidéken kisebb csatározások, de nem ezek, hanem egy nagyon súlyos „békebeli" esemény tette igazán ismertté Bilek nevét, a hírhedt „bileki mars". A *komáromi* 12-es gyalogezredet 1903 júliusában teljes felszereléssel három nap alatt egy száz kilométerre fekvő másik erődbe vezényelték. A rendkívüli forróságban már az első nap huszonöt ember halt meg napszúrásban, végül az ezerkétszázból mindössze százan értek a maguk lábán célba. (Erre utal összeállításunkban „A bileki baka dala" című vers kezdete.) Az eset óriási fölháborodást kavart a közvéleményben. Ady Endre is hozzászólt szenvedélyes hangú vezércikkel a Nagyváradi Naplóban (1903. július 28), a hadsereg tisztjeit és az ország vezetőit gyilkossággal, népirtással vádolva.

Milyen volt az élet a bileki garnizonban? Erre most maguk a katonák felelnek, de nem az utódoknak szóló mesékkel, hanem hiteles korabeli vallomásokkal, amelyeket maguk vetettek papírra 1910—14-ben. A katonaköltészetet őrző kéziratos füzeteket *Konsza Samu* (1887—1971) sepsiszentgyörgyi tanár mentette meg az utókornak. Konsza ifjúságától érdeklődött a népköltészeti gyűjtés iránt. Kisebb nyelvészeti és néprajzi cikkei mellett legnagyobb műve a Háromszéki magyar népköltészet (Marosvásárhely, 1958), amelynek anyagát majdnem negyven esztendőn át diákjai segítségével gyűjtötte. A világháború alatt katonai szabóműhely parancsnoka volt Kaposvárott, ahol keze alatt Bileken szolgált sebesült bakák is dolgoztak. Konsza elkérte, az időközben elhaltak ládájából pedig magához vette a *katonakönyveket*. (Nevezzük így jobb szó híján azokat a füzeteket, amelyeket a katonák különféle versekkel és történetekkel teleírtak.) A kéziratok különösen értékesek, mert nagyon kevés maradt fenn belőlük. Jóllehet nagy gonddal rótták a sorokat a bakák, leszereléskor vegyes tartalmuk miatt rendszerint megsemmisítették őket.

A magyar népköltészetben külön csoportként tartjuk számon a katonadalokat. Két, egymással ellentétes hang hallik ki belőlük. Az egyik így szól: „szép élet, gyöngy élet", a másik azt mondja: „inkább nézem az abonyi kettőt, mint Majlandban azt a harminckettőt". Az első a toborzók nézőpontja, és győztes csatákat, diadalmakat ígér. A második a hazától messze szakadást, és a háborús idők életveszélyes bizonytalanságát panaszolja. A boszniai katonakönyvek tartalma igen változatos. Lapjaikon megcsillan a tréfa és a vidámság, de uralkodik a honvágy és a reménytelenség. Megtalálható bennük a fegyverforgatás és a térképészeti kiképzés anyaga éppúgy, mint a kuplé, operettdal, magyar nóta szövege, Petőfi-költemény, hetilapokból kimásolt érzelmes versek és sokféle trágárság, de a tartalom nagyobb részét a népköltészethez sorolható darabok teszik. Népköltészet ez? — kérdezheti a klasszikus folklórhoz szokott olvasó. Találunk a szövegek közt „hamisítatlan" népdalokat, sőt balladákat is (ezekből túlságosan ismert voltuk miatt nem közlünk), de

a bakafolklór többsége mintha valóban nem volna az. Pedig beletartozik a magyar népköltészet körébe, csak annak különös ágát alkotja, amelyre rávetődik a bomlás árnyéka is. Ez még közösségi költészet. A legtöbb vers alatt ott áll, hogy ez és ez írta, a szerző mégis ismeretlen, mert az „írás" itt másolást jelent. A tizenhat daloskönyvben jól megfigyelhető a szájhagyomány létezési formája. Mindenki más és más, kisebb-nagyobb mértékben eltérő változatot rögzített. Írásból vagy elmondás után? Ez alkalommal mindegy, a legtöbb esetben maga is változtatott valamit a szövegen. Akadnak szépen gördülő versszakok. Ezeket kicsit másként talán már 1848—49-ben, sőt lehetséges, hogy a napóleoni háborúk idején is énekelték. Volt idejük tömörré, széppé formálódni, de a darabok többségéről ugyanez nem mondható el. Döcög a ritmus, és nem mindig talál a rím, túl közel érezzük az ismeretlen szerzőt, akinek versben kifejezett érzelmeit nem volt ideje a közösségnek kellően lecsiszolni. A nyelvre hatással volt nemcsak a hagyományos népköltészet, hanem az újságok divatos tárcáinak és érzelgős szerelmes verseinek stílusa is. Olykor képeket, fordulatokat is átvettek innen, sőt a Mali Wárdár történetét akár egy korabeli irodalmi lapban is olvashatnók, de inkább valószínű, hogy e lapokat forgató versfaragó baka írta. A szerelmi történet, az idegenben felelőtlen udvarlás bármily romantikusan is van előadva, hozzátartozott a bileki katonaélethez. Ezért közöltük, és nem utolsósorban a balladákra emlékeztető záróformuláért.

A bileki bakaköltészet egyetlen nagy sóhajtás, vágyódás haza, idegenből a szülőföldre. Még a vidám darabokon is átüt ez a leküzdhetetlen érzés. Nem tudja elrontani a fel-feltörő frázisos hazafiság egy-egy szólama sem. A verseslevelek és a köszöntők zaklatottsága, az ismétlődő megszólítások a siratókat juttatják eszünkbe. Különösen fokozott ez a hatás a kéziratokban, amelyeket nem adhattunk vissza betűhíven, mert a bakák legtöbbször egyetlen hatalmas mondatban írták le őket, nem törődvén a nagybetűk és a központozás szabályaival. A meg-megbomló versezetek hangulatát mondatokra osztott szöveggel, de az eredetihez híven sorokra tördelés nélkül kívántuk visszaadni.

A katonakönyvek szerzői és másolói mind abban a híres 44-es gyalogezredben szolgáltak, amelybe Somogyból sorozták a legénységet. Az ezredtulajdonosról Albrecht-bakáknak nevezték őket, de inkább „rosseb-bakák" néven váltak híressé, amikor néhány esztendő múlva vak rohamokban százával hullták el Galícia és Doberdó mezein. Idegen, imperialista érdekekért szolgáltak a bileki erődben sínylődve, azok kívánságára haltak meg a háborúban. Mintha érezték volna a végzetes sorsot, amikor így írták alá a versmásolatokat: „Írtam keservemben, mert elfogott az igaz érzet", vagy: „Vachen voltam, kínomból írtam, Jaj, de fáj, nem tudom, mi, csak fáj". 1969 nyarán Konsza Samu azzal az indokkal ajándékozta nekem a kéziratokat, hogy azok dunántúli katonák kezétől származnak, és Magyarországon van a helyük. Ha már neki nem sikerült publikálnia belőlük — fűzte hozzá — jó lenne, ha mi megtennénk. Most, amikor válogatást adunk a katonakönyvek gazdag anyagából, az ő kívánsága szerint is cselekszünk.

KÓSA LÁSZLÓ

ELŐSZÓ

Köszöntve legyenek minden emberek, kik kezükbe veszik ezen verses könyvet. Mert ezen verses könyvet egy árva kéz írta, aki a császárt három évig szolgálta. És van ebbe írva mindenféle-fajta, valóban csodálja, aki elolvassa. Sok szép nóta és vers és más történet, hiszen nem is kell más a baka legénynek. Mert azon van neki minden kis kedve, hogy találhat egy szép menyecskére. De most hagyjuk, jó barátom a menyecskéket, legelőször megkezdek nektek egy szép mesét

A BAKAÉLET SORA

Most írom versemet egy baka életről, amelyet kipróbáltam ugyancsak emberül. Az írásban is kimagyarázom, melyre ha rágondolok, borsódzik a hátam. Bizony sok is legyen azoknak a fejébe, akik hibát találnak az én versemben, mert ezen vers épp aként íratott, mint ahogy az tőlem kimagyaráztatott. Szép a bakaélet, igen de csak nézni, akinek kedve van tessék megpróbálni. Válogatott ifjak nem valami gyávák, csak az baj, hogy némileg árvák, mert a baka, ha tisztán felöltözik, a leányok szíve értök repedezik, mert tiszta önmaga, tiszta a ruhája, de felette kemény az ő regulája. Szép a bakaélet, de felette csinos mind amellett az ő élete mégsem kívánatos. Pénzt is szokott minden öt napon kapni, aminek nyakára hamar szokott állni. Ugyanazon napon nincsen semmi baja, mert akkor tartatik az ő karácsonya. De más napon kedve lehet neki sírni, mert a pénzes erszényt a hideg kezdi rázni. De azon semmi doktor nem tud segíteni. Bizony nyavalyája oly erősen bántja, ha rágondol a baka, szívét szomorítja. Ha négy nap eltelik, csak kenyér is volna, könnybe borul a szeme, ha felnéz a polcra. Szegénynek komisz kenyér az ebédje. De nagyon savanyú, őneki nem tetszik. De azért muszáj neki tetszeni, mert nem mehet a padlásra szalonnát metszeni. Reggel étele a nadrágszárítás, így tele a gyomor, nincsen semmi kívánság. Császár dohánnyal tölti meg pipáját és annak füstjével mulatja magát. Így haladnak a napok egymás után, jaj de sokat gondolok a szabadság után.

ADRIAI JEGES TENGER...

Adriai jeges tenger veri a hullámot,
Azon visznek el ingemet Hercegovinába.
Ott is én leszek az első, én állok a sorba,
Nemtom, kedves kisangyalom látlak-e vagy soha.

Késő este végig mentem én a sötét utcán,
A kapuban várt engem egy göndör hajú kislány.
Így köszönök én hozzája, jó estét, te kislány,
Súgjad ide a fülembe szeretsz-e igazán.

Este van már barna kislány haza kőne menni.
Még a kapun be se lépek meg akarnak verni.
Ne verjen meg, édesanyám, nem vagyok az oka.
Barna kislány a szeretőm, nem eresztett haza.

A BILEKI HATÁRSZÉL

Hidegen fúj Bécs felől a téli szél, Budapestre megérkezett a befél, egy ezred magyar baka masírozzon Boszniába, a határ szélire. Hegyes-völgyes görbe ország Bosznia, magyar vérre fáj most megint a foga. Átkozott légy görbe ország örökre, de sok magyarnak ömlött itt már a vére. Búcsúzik a magyar baka útra kel, sír az anya, sír az apa, a testvér, Sok kisleány siratja a kedvesét. Verd meg isten azt a görbe országot, mért vetted el az én kedves babámat. El kell menni abba a csúf országba. Gyorsan megy a gőzös masina lefelé, minden kocsi magyar bakával van teli. Azt mutatja, a magyar bakának nincs párja, mert odalenn ember kell a határra. A bileki határ széle körül van várakkal. A várakat este alkonyattal koszorúzza a táj, az égről áldást most már a szegény magyar baka vár.

MIKOR MENTEM...

Mikor mentem Dél-Amerikába,
Rádültem a hajó korlátjára,
Jaj de lassú a hajó haladása,
Későn érek a babám lakására.

Mikor mentem Dél-Amerikába,
Kinéztem a hajó ablakából.
Visszanéztem szép magyar hazámra,
Sej kiben, kedves rózsám, magad maradsz árva.

Ezt a kislányt viszi a víz, viszi,
Szeretője a vízpartól nézi,
Kedves babám, ne hagyj már elvinni,
Gyenge testem a halaknak megenni.

Mikor mondják dopelrejen rechcum,
Irány az a bileki templom,
Odavárnak a göndör hajú lányok,
Én meg csak úgy kacsingatok rájok.

BAKA VERS

Nincs szabadabb a madárnál,
Nincs árvább a katonánál.
Minden falu a hazája,
Minden bokor a tanyája.

Patrontáska a reménye
Jobb vállán a felesége,
Procákli a kamarája,
Borjúja a gazdasága.

Hat krajcár a fizetése,
Ha megissza, nincsen pénze.
Akár milyen jó a termés,
Csak egy forma a fizetés.

Katonaság nem igazság,
Verje meg a szentháromság,
Szegény legényt besorozzák,
A gazdagot otthon hagyják.

MIKOR POSZTOT ÁLLTAM

Éjjel mikor posztot állok a vár magas bástyáján,
Elmerengve búslakodom a csillagos éjszakán,
Bárcsak a szép hazámban, Magyarországon lehetnék,
A világon legboldogabb, akkor talán én lennék.
De én boldog úgy se leszek, míg az idő el nem jő,
Mikor nektek búcsút intek, te nagy szikla, kopár kő.

A BÁSTYA TETEJÉN

Ha felállok a bástya tetejére
Körülnézek mindenütt a vidékre,
Nem látok mást mint kősziklás hegyeket,
Közte egy-két tüskebokrot keveset.

Hidegen fúj a bástyán az őszi szél,
Ott állok egymagamban árván én,
Rágondolok a szép magyar hazámra,
Otthonhagyott kedves, édes babámra.

Hideg eső csapkodja az arcomat,
Egész bőrig átáztatja ruhámat.
Beállnék én a bástya sarkába,
Ha a hideg szél oda is be nem járna.

Hiába, így kell nékem, édes rózsám, szenvedni,
Fiatalon és ily árván elhervadni.
Elhervadok mint ősszel a falevél,
Melyet immár oly sokszor megfújt a hideg szél.

Messze földön, tőled távol idegen országban,
Mindig érted ábrándozom őrállásomban,
Fáj a szívem, sajog érted,
Hogy ily messze vagyok tőled,
elhervadva, meglátsz éngem valahára.

KAPITÁNY ÚR, FŐHADNAGY ÚR...

Kapitány úr, főhadnagy úr tegnap tartott rapportot,
Le is ülök, le is ülök érte huszonegy napot,
Risztungomat, manduromat viszik a magazinba,
Engem pedig, szép kedvesem az egyes áristomba.

Kapitány úr, főhadnagy úr, adjon isten jó napot!
Adjon isten, adjon isten, édes lányom, mi bajod?
Kapitány úr, főhadnagy úr csak az az én kérésem,
Szeretőmet, a babámat az egyesből kikérem.

Nem lehet azt, nem lehet azt, édes lányom megtenni,
Ha bűnös volt, ha bűnös volt, meg kell érte szenvedni.
Szenvedett az, vitéz kapitány úr, három évig eleget,
Engedje el szabadságra, kapitány úr, ha lehet.

Kapitány úr, főhadnagy úr holnap tartja a rapportot,
Holnap reggel, holnap reggel jelentem a forszungot,
Kapitány úr, főhadnagy úr, civil ruhám adja ki,
Letelt már a három évem, szabadságra kell menni.

EMLÉKVERS HERCEGOVINÁBÓL

Mit írjak emlékül ezen kis könyvbe, melyből ezen idegen tájék jusson eszembe. Bánattal telt szívem csak is azért sóhajt, szép magyar hazámtól, hogy ily távol vagyok. Közepén vagyok én Hercegovinának, hol színét sem látni szép magyar hazánknak. Csak bujdosok itt mint azon kis madár, kit a sas üldöz már. Szívem csak azért van bánatba merülve, szüleim, kedves testvéreim és szép kedvesem jutnak mindig az eszembe. Egyetlen reményem csakis azokban lelem, hogy egykoron meglátom kedves szülőföldem. Majd ha egykor valahára elhozza az Úristen azon gyönyörű napot, hogy feltegyem ismét azt a kis kalapot, úgy fogom érzeni magamat, mint azon kis madár, mely a kalitkából a szabadba száll.

A BAKA REMÉNYE ÉS PANASZA

A bakának jól menne a világa, ha úgy menne minden, ahogy ő kívánja. Először is feljebb való ne volna. Baka nyugtát mindig csak az zavarja. Hajnalban már rikácsol a fülébe: auf banda, früh raport! Haszontalan nem lehet már nyugodni, reggel van már, nem lehet már pihenni. Gabanéta igazítás, szobarend, kiállani hallatszik már odalenn. De ki tudná a sok bajt elszámlálni, mért nem hagynak a bakának nyugodni. Baka a gondját úgy szokta csak levonni, unalmában elkezd mindent kívánni. Kívánsága ezer van egy bakának, egy hét alatt hatszor volna vasárnap. Ne kellene mást tenni, csak aludni, ha felébredt, lehetne sok bort inni. Reggelenként gélenkszübüng ne volna, minden este 9 liter bor volna. Majomfogó, betyárleves meg zupa, babcsipetke, krumplileves ne volna. Túrós lepény, mákos rétes, paprikás, 40 darab dohányszivar pántlikás. 19 fél liter bor mindennap, piros képű barna leány pucernak. Tizenhatszor volna egy nap menázsi, minden éjjel szép kislánnyal aludni. Minden ébresztőkor arra ébredne, barna kislány csántuszt tart a kezébe. Csántusz után egy ropogós csolk ráadás, minden fél nap tizenkétszer áldomás. Tizenkét perc volna csak egy esztendő, félév volna bakáéknál töltendő. A bakának jó öblös torka volna, a torkához mérve bort is ihatna. Vacsorára tejbe sült hús, libamáj, ezer pengő szabadulás óráján. Unalmába egyebet se csinálna, mindig újabb-újabbakat kívánna. Akkorára nőjön meg a bajusza, ha lányt ölel vele körül csavarja. És bomoljon érte minden kisleány. Éjjel nappal szolgálja ki a bakát.

NÉVNAPI KÖSZÖNTŐ

Örömmel üdvözlöm ezen soraimban. Kedves édesanyámnak közeledik névnapja. Kívánom az istentől minden órában, hogy áldás kísérje minden munkáiban. Bő egészség soha el ne hagyja, az örömben legyen mindig módja. Az Istentől áldást minden munkáján meglássa. Szívemből kívánom, kedves édesanyám, hogy sok számos neve napjában részesüljön. Ám de azért nem tudjuk, mi a jövő titka, hogy mit határozott az embernek sorsa. De azért az istenben bízzunk jó reménységgel és az megsegít majd friss jó egészséggel és ha erő és egészség van, akkor minden van. Ezt kívánja szerető fia a távol idegen országból.

ÉDESAPA KÖSZÖNTŐ

Köszönettel küldöm ezen levelemet. Tartsa meg az Isten kedves szüleimet. Magának, kedves jó Apám, azt kívánom, tartsa meg az Isten sok szép nevenapját. Töltsön békességgel sok, számos éveket. Éltesse az Isten, kedves jó Apám, mert haza nem mehetek. Haza nevenapjára, ha mehetnék, szóval elmondanám és nem írnám. De így hát bocsássanak meg, mert haza nem mehetek, hogy Édesapámnak egy szép verset köszöntsek. Most levelemben emlékszek meg róluk, hogy Édesapámat most nevenapján áldja meg az Isten.

KEDVESNEK

Fehér liliomnak írok egy levelet, szép piros betűkkel szép bájos örömet. Egy szép gyöngyvirágnak lesz le pecsételve aranyos sorokkal, szerelemmel tele. Virágos kis kertben szép virág nyiladoz, kedves rózsám, a szívem teérted hervadoz. Elhervadok mint ősszel a falevél, mint amelyiket nagyon megfúj a hideg szél. Tiszta szívemből írom levelemet, amelyben felkérlek, hogy el ne feledj. Én rózsám, ne feledjen a te szíved, mert én a sír ajtajáig szívemből szeretlek. Én most, szívem párja, érted vagyok árva, mert el kellett tőled jönni messze idegen országba, a bileki kaszárnyába. A katonaéletben nincsen boldogságom, mert nincsen, aki engem bánatimban vigasztaljon. Nagy messze vagyok tőled rózsám, azért boldogtalan minden órám. Azzal vigasztalnám bánatos éltemet, hogy haza segít még valahára a jó Isten egyszer éngemet. Addig a jó Isten áldon meg tégedet és tartsa meg számomra ártatlan éltedet. Egy-két nefelejcset tűzzél a kebledre, majd azzal jutok én megint az eszedbe. A bánat hozzád soha ne férjen. Gondolj néha arra, kinek szívedet ígérted. Szeressél és bízzál a hű kedvesedben, mert én kedves rózsám a sírig a tied leszek, a fekete hantok, még le nem temetnek. Ha pedig a hantok elborítják a testem, én a jó Istentől hozzád küldöm lelkem. De azért reményem a jó Istenbe vetem. Hozzád segít majd drága, szép kedvesem. Azért ha bánat nyomja szívedet, ne epeszd magad. Vigasztalódjál, hogy még majd fogunk mi igazabb életet élni. Vége.

Kelt Bilek 1911. szeptember 29-én.
Írta Infanteriszt Bach Péter.

SZERELMES VERS

Indítom versemet egy szép virágszálhoz, tőlem elmaradott aranyos rózsámhoz. Ezen levelemet most tehozzád írom, szívemből szeretett, kedves kis angyalom. Hiszem, ragyogni fog még éltem világa, szívemből szeretett aranyos Mariska. Nálad nélkül mit ér e világon éltem? Minden széppel, jóval áldjon meg az Isten. Áldjon meg az Isten gond nélküli élettel, mint mezei virágot harmatnak cseppjével. Elfelejthetetlen kedves kis angyalom, piros két orcádat csolkolni akarom. Amióta kedvesem tetőled eljöttem, nyugalmam fel nem találom sehol sem. Igaz, hogy még odahaza voltam, nem is mertem én tenéked ilyenekről szólni. Mert még gyenge voltam én is, meg te is. Meg attól tartottam, hogy ki fogsz kosarazni. De most már nem bírok szerelmes szívemmel, ezért írok neked néhány sor levelet, ha nem fogsz kitagadni szívedből engemet. Mindég eszembe vagy, mert nagyon szeretnék én lenni tenálad. Szeretnék már egyszer hazalátogatni, te veled, kedvesem együtt mulatgatni. Kedves, szép szerelmem, várjál meg engemet, mert ha férjhez mész szomorítassz engem. Csak töltsed kedvedet leányéletedben, gondolj rám, tőled messze lévő kedvesedre, mert milen öröm volt, mikor otthon voltam, gyenge karjaid közt magam feltaláltam. Csak kérjed az Istent, hogy segéljen haza, bizonnyal mondom, hogy nem válik károdra. Bizonnyal mondom, hogy a másé nem leszel, ha szerető szívedből engem ki nem vetel, hogyha örömödet én bennem felleled. Olan igaz párra, mint én, te nem találsz, ki oly igazán szeressen, mint én, aranyos tubicám, kedves kis angyalom. Most többet nem írok, mert megtelik az egész papírom. Már mostan bezárom az én levelemet. Az Isten adjon neked friss, jó egészséget. Továbbá tisztelem kedves szüleidet, nekik is kívánok friss, jó egészséget. Éljenek boldogan öröm egészségben, ezt kívánom én tiszta szívemből. Isten velük. Levelem bezárom, hozzájuk hű szívemből minden jót kívánok.

Isten velük és velem

Badics Mihály

A FEKETE HOLLÓ...

A fekete holló gyászt visel magáért,
Én is gyászt viselek jegybéli mátkámért,
Jegybéli mátkámért mit nem cselekednék,

Tenger sűrű habját kanállal kimerném.
Tenger fenekébe gyöngyszemeket szödnék,
Jegybéli mátkámért gyöngybokrétát kötnék.

*

Fáj a szívem, sír a lelkem,
Te érted, drága kincsem,
Kő volna is, meghasadna,
Virág volna, elhervadna,
Könnyebb a kősziklát lággyá tenni,
Mint két szívnek egymástól elválni.
Mikor két egyes szív egymástól elválik,
Még a méz is keserűvé válik.

A BILEKNEK...

A Bileknek jaj de hosszú az utcája,
Negyvennégyes bakák maséroznak rajta,
Három barna kislány sétálgat utána,
Három közül egyiknek sincsen babája.

Jaj nehéz három évet kiszolgálni,
Száraz fügefának zöldlevelét látni.
Száraz fügefának lehajlik az ága,
Szép a babám a Bileken nincsen párja.

EGY SZERELMES VERS

Bánatos szívemből írom levelemet, mert messze hagytam az én kedvesemet. Nem tudom, mikor láthatom kedvesem, igaz hűségedet el nem felejthetem. Tehozzád küldöm el szomorú levelem, melyben megírom ifjan hűségemet. Igaz, hű kedvesem el nem felejtelek, bánat fonja érted fájós szívemet. Sír a lelkem, hogy hozzád gondolok, igaz, hű kedvesem, érted majd meghalok. Mert egyedül te vagy szívem táplálója, szívem a te szíveddel egybe van kapcsolva. Feltekintek sokszor a csillagos égre, kérem istenemet, gondoljon életre. Csak még egyszer adjon szép, szabad életet, hogy szabad lehessek örökké, Kedvesem. Mert akkor mondhatnám magamat boldognak, ha téged, kedvesem átkarolhatnálak. Isten áldását kívánom tenéked, hogy boldog lehess örök életedben. Törüld le galambom sűrű könnyeidet, hogy el ne áztassad gyönge kis képedet. Minden pillanatban rólam gondolkozzál, leányi szívedtől el ne tántorodjál. Köszönetet mondok hozzám hűségedért, érted epedek mint hű kedvesemért. Ne felejts, Kedvesem, légy hű, boldog, el nem hagylak soha.

SÓHAJTÁS BILEKEN

Hej, de komisz, de keserves a katona élet, megsiratlak még százszor is, te szép civil élet. Eszembe jut, mily szabadon jártam a világban és most itt vagyok mint egy fogoly madár a bileki várban. Felsóhajtottam már százszor az égre, hogy csak háború lenne, ott lekötött bús életem hamar véget érne. Fáj a szívem, bús életem, hogy Hercegovinában töltöm szép ifjúságomat.

Írtam 1913 x hó 9 este hét óra 10 perckor. Öreg 1910-beli gárniziós, aki mind a 38 holnapját Bileken töltötte, de már csak 26 kis nap van hátra komiszban.

Szakaszvezető Kelemen József Bilecsa

A BAKA JÓ REGGELE

Adjon a vén szakállas dohánytermesztő nagy úristen pávatollas, széles, lagos, majorránnás, kacifántos, katymaringós, tüskés bajterjános, rummal kevert rosztopcsinás, vérli gőzös, sűrű zupa, valóságos túrós csusza, kivilágos, kívánatos pálinkás, pántlikás gelenkszübüng nélkül való jó reggelt adjon az úristen.

HUSZÁRLITÁNIA

Magyarország, irgalmazz minékünk, katonaélet kegyelmezz minékünk, felséges úristen, hallgass meg minket, Heródes, Pilátus, könyörögj érettünk. Perádézó német lány, kérünk téged hallgass meg minket, piros arcú barna lány, göndör hajú zsidó lány, fehér szoknyás horvát lány, kövér mellű pécsi lány, ó te drága jó dohány, melléje túrós csusza, ez lenne jó vacsora. Barátfüle, friss kolbász, jó parádé, rukkolás, könyörögjetek érettünk ezen szenvedésektől, vizittől, díszben járástól, kegyelem nélküli lovaglástól, lóőrségtől, koplalástól, gyalogrukkolástól, pénzfogyatkozástól, ments meg uram minket. Mindnyájan szent ringyók, könyörögjetek érettünk. Ó te cipószájú, gurgula szemű, gúnár nyakú kantinos, görbelábú vendéglős, nagy mellű trombitás, roskadt lábú vén utász, drágálátos mákos orrú, csuszás szájú szakácsok és a többi krumplis pótraktárosok, poloska kergetők és istennek minden szentjei, könyörögjetek érettünk. Ámen!!!!

BAKALITÁNIA

Bécsben lakó atyaisten, irgalmazz minékünk, valamennyi barna kislány, könyörögjön érettünk, kedves jó anyánk, hallgassanak meg minket. Dühös kapitánytól, mérges főhadnagytól, ments meg uram, minket. Idegen hadnagytól, mérges kadéttól, két órai posztállástól, éjjeli patrólérzástól és a korai fölkeléstől, ments meg uram, minket. Szigorú lágerástól, a reggeli gelenszübungtól, a hosszú laófszitól ments meg uram, minket. A risztungtól, a fegyvertől, a kemény fegyverfogástól, az indibláncsulter tördeléstől, a bajonett fektérozástól, a kemény stószzsáktól, ments meg uram, minket. A sok ferseft és egy áristomtól, a kaszárnya- és lágéráristomtól, a nehéz marsagyusztérungtól ments meg uram, minket. Az orvosi vizittől, a nagy rukkolásoktól, az éjjeli ibungoktól, a délutáni forsulétól és minden rossz menázsitól ments meg uram, minket a katonaélettől most és mindörökké ámen.

SZENT PÉTER GONOSZSÁGA

(BAKA-PASSIÓ)

Mikor Jézus Szent Péterrel együtt a földön járt, szólt Jézus: Látok egy bakát marsolni. Jézus nagyon megsajnálta és mondta Péternek: Írj, Péter a baka részére minden napra 60 krajcárt. Írt Péter minden napra 6 krajcárt. Kérdé Jézus Pétert, megvan? Felelé Péter: megvan Uram, Mester. Mondá Jézus Péternek, írjál minden napra 4 liter bort, mert az megjár a bakának. Írt Péter minden napra egy vörös borjút, mert az megjár a bakának. Kérdé Jézus, megvan? Megvan Uram, Mester. Írjál a bakának minden napra két paprikást, mert a bor mellé az megjár. Írt Péter a borjú mellé két patrontáskát. Jézus mondá tovább, írjál egy napra 8 darab rövid szivart. Írt is Péter 8 szivar helyett 8 darab rövid sziját. Írjál Péter, a bakáknak minden napra búzacipót. Írt is Péter minden napra két puha cipőt. Gondolta az is kell a bakának. Aztán mondá Jézus, ugye Péter, ha ezt mind megeszik a baka urak, amit leírtunk, elég erősek lesznek. Bizony Uram, ha ezt mind felveszik, elég nehezek lesznek. Azután anélkül, hogy Jézus felolvasta volna megszentesítette. Úgy is maradt mindörökké ámen.

INDULÁS CSATÁRA

Kedves jó szüleim, rossz híreket hallunk. Szólnak a trombiták, csatára indulunk. Fújják a riadót nincsen maradásunk, mert mi már a harcra egész készen állunk. Most kedves szüleim, hozzátok fordulok. Könnyező szemekkel tőletek búcsúzok. Köszönöm atyai jóságodat és anyai szeretetedet, melyekért a jó isten áldjon meg titeket. Nyújtsátok hozzám atyai kezeiteket, hadd hullassam rája ifjú könnyeimet. Mert mégis hátha utoljára látlak benneteket. Bocsássátok útra kedves gyermekteket. Szeretett jó anyám, ki engemet szültél, 20 éves koromig engem fölneveltél. Kérlek, kedves anyám, ne epeszd magadat, érhetsz még utóbb is elég elég sok bánatot. Mert ha te nem volnál, kedves jó anyám, nem lettem volna katona, nem is volna anyám. Áldja meg az isten azt az édesanyát, aki katonának neveli a fiát. 20 évig neveli világ pompájába, 20 leteltével öltözik komisz ruhába. Éltem áldozom a magyar nemzetért, imádjuk az Istent mindezekért. Felemelem kardom, felveszem fegyverem, kedves szüleimtől végbúcsúmat veszem. Kedves szüleim, hozzátok fordulok. Katona életemről most hozzátok szólok. Kedves jó szüleim, tudom bús szívemre nagy bánatot hagytam, katona létemre végbúcsút veszem kedves szüleimtől. Elválásom után jó testvéreimtől. Szólnak már az ágyúk, csattognak a kardok. Édes jó istenem, már a csata tüzében vagyok. Ha a jó istenünk rajtunk nem könyörül, talán a hű vitézekből egy sem menekül. De azért köszönöm jó atyám és anyám minden lépésteket, mert most már el kell menni. Itt hagytalak titeket, de azért ne epesszétek fájós szíveteket. Kedves testvéreim, ti se könnyezzetek, kik tőlem oly messze elestetek, tudom, hogy nem látjátok a nagy jászt szívemben, mert úgy elszomorodtam, hogy nem is tudok szólni egyebet, mint hogy összesen kik vagytok testvérek, isten veletek. Kedves barátaim, hozzátok is szólok. Tik voltatok hozzám hű és igaz barátok. Kedves jó barátaim, tőletek is megválok. A piros véremmel a földet áztatom. Ások, barátom, sírt a kardom hegyével. Takarjátok be a szememet piros kendővel, mert itt most nincs atyám és anyám, kik halálom óráján könnyet hullatnának rám. Tehát, aki a levelemet kapja, az ezt sírva olvassa és bánatos szívemet legalább levél által bánattal újítsa. Itt a vége.

Kelt 1912. február 21-én. Írta Bach Péter tizedes, őrparancsnok.

BAKAÉLET BILEKEN

Szomorú a bakának az élet, azért írok róla egy szomorú verset. Sok magyar fiúnak elmegy itt a kedve, a nagy kősziklák közt elfogy az ereje. Hogyha eszébe jut szép magyar hazája, mindjárt oly szomorú az ő szíve tája. Hát még ha rágondol régi kedvesére, kinek forró csolkját oly sokszor élvezte. Akkor úgy elfogja a szívét a bánat, hulló könnyekkel öntözi a nagy kősziklákat. Most is katonák jőnek Hercegovinába. Viszik őket az elátkozott országba, hol a határőrök, nagy hegytetőn járnak, hol hírét sem látni szép magyar hazának. Nincs itt semmi a világon mint Montennegró szélén két kecskepásztor. Ez is oly szomorú, fáj a szívem rajta, ha furulájával a szerb nótát fújja. Mindjárt eszembe jut a szép magyar nóta, kinek nincsen párja széles e világon. A kecskenyájnak az őrzője egy kis napsütött szerb menyecske. Ez is oly féltékeny, mint a féltékeny madár, aki a párjától nagyon messze elszáll. Mit írjak emlékül ezen kis könyvembe, melről e rideg táj jusson az eszembe. Bánatos szívemmel azon sóhajtozok, szép magyar hazámtól mért oly messze vagyok. Kint a szélén vagyok Hercegovinának, hol hírét sem látni szép magyar lányoknak. Csak itt bujdosunk a nagy kősziklák közt, mint az a kis madár, akit a sas üldöz. Szívem csak azért van bánatba merülve, kedves kis Erzsikém, jutok-e eszedbe. Egyetlen reményem csakis abban lelem, hogy az ősszel meglátom a kedves szülőföldem. Hát az én kedvesem hogy fog majd örülni, ha majd ismét haza fogok szabadulni és ha majd felteszem azt a szép kalapot, magaménak érzem e széles világot. Úgy érzem magamat, mint azon kis madár, ki a kalitkából a szabadba kijár. Így telik, barátom Bileken az élet, csak haza mehessek, ebből sose kérek. Most már végit veszem az írásomnak, aki nem hiszi próbálja meg ezeket.

BILEKI BAKA DALA

Augusztusnak huszadikán reggelén
Maséroz egy ezred a hegy tetején,
De mire a hegytetőre felérnek,
A hőségtől összeesnek szegények.

Ezredorvos nagy sietve jelenti,
Legénységnek meg kellene pihenni.
Ezredes úr szigorúan kimondja,
Tovább megy az ezred masirozva.

Hull a goló mint a zápor mireánk,
Azt sem tudjuk, merre van a mi hazánk.
Ne félj, pajtás, majd megsegít a jó ég,
Megmenti a szegény baka életét.

Piros rózsát tűzünk ki a sapkánkra,
Úgy megyünk el, jó pajtás a csatába.
Ha a szerencse szolgál, rá hajolunk,
De a rózsát sapkánkból ki nem dobjuk.

Magyar huszár itat Rinya vizébe,
Ottan van a jó pajtása meglőve,
Nyerít a ló, eszi a halott szagát,
Itt lőtték le a szegény magyar bakát.

Piros vérem kiömlik a mezőre,
Könnyes szemmel feltekintek az égre,
Jaj Istenem, itt hagyom az életemet
Árván pedig a kedves szeretőmet.

Bosnyákország vérrel hízott mezeje,
Sok anyának de szomorú a szíve,
Sok magyar fiú meghalt Boszniáért,
Életével fizetett a hazáért.

Boszniában van egy nagy sír megásva,
Abban vannak a halottak behányva,
Ott nyugszik a magyar kislány babája,
Sötét felhők tornyosulnak reája.

Holló madár hova repülsz sebesen?
Elrepülök én a szép magyar földre,
Hirül viszem sok jó édes anyának,
Több levelet ne irjon a fiának.

Éjfél után egyet ütött az óra,
Egy ágyúszó, álljon mindenki talpra,
Induljunk és menjünk az ütközetbe,
Országunknak már egy része elveszve.

Majd ha megyünk Bilek várból kifelé,
Négyes sorban megyünk Trebinye felé,
Az őrnagy úr komenderoz zungebet,
Bosnyákország a jó Isten verjen meg!

MALI WÁRDÁR TÖRTÉNETE

Hercegovinában, Montenegró szélén állt egy erős kis vár a szikla tetején. E várnak regéjét akarom elbeszélni, amel a sötét égnek rémes képét festi. Merítsen hát minden baka tanulságot. Éber szemmel álljon Boszniában posztot. Huszonnyolc esztendő múlott el azóta, mióta a várnak sirál a lakosa. Huszonnyolc esztendő sötét nehéz súla nehezült a várnak összedűlt romjára. Harminc magyar baka őrizte a várat. Harminc közül egyet szép Bencének hívtak. Bencének Cugszfürör rangja volt. Egy szép tavaszi napon őrjárat közben egy forrásra akadt. Egy gyönyörű szerb lány ép vizet merített. Bence hogy meglátta hozzá közelített. Mert Bence szerbül is hibátlanul tudott beszélni, lágyan csengő hangon hozzá emígy szólott: Ki vagy te gyönyörű leánya a földnek? A szívében iránta nagy szerelmet érzett. Bence a szép leányt szemével igézi. A leány csak pirul, szerelme legyőzi. Egy kis szünet után Bence emígy szólott: Holnap ilyen tájban ismét ide jövök. A szép leány nem szólt, csak szemébe nézett, a kinézésből már mindent megértett. Bence már úgy másnap kilenc óra tájban ott állt a pataknál s reá várakozott. Egy kis idő múlva a szikla megett a vezér lánya Bence keblén pihent. Forrás volt tanyája a szerelmes párnak, vészt jósló susogása a találkozásnak. Egyszer csak elmaradt az édes találka. Bence hiába várt, nem jött a leánya. Bence egy-két nap még a forrásnál várta, de hogy nem jött nem is várt többé rája. Így múlt el a két holnap. Végre azután egyszer a szikla tündére megjelent. Halavány orcáján a szenvedés látszik, bágyadt szemében a remény sugárzik. Lázas izgalommal az utat (leste), hogy nem jön-e Bence, szívének a párja. Elérkezett a nap, a szabadulás napja, Bence utoljára indult őrjáratra. A szokott útján a forráshoz menvén álomképnek véli, mi vele történik. Ötet szép arája várja. Így suttog: Nézd mil szép szerelmünk gyümölcse. Boldogan mosolra nyitja picin kis száját, hogy reá leheli Bence forró csókját. Bence megígéri, de mit sem felel, miután kihűlt már iránta szerelme. Azzal elindulva vissza sem pillantván a leány remegve utána kiáltván: Esküszöm az égre, egek Istenére, bosszút fogok állni, jaj tenéked, Bence. Siet hazafelé szülőfalujába, hogy csapatot gyűjtsön bosszú állására. Mali Wárdár hegyén készülődik az est, mindig sötét volt, de most még sötétebb lett. A hold is elbújik. Talán az is érzi, hogy készül a völgyben oda lenn valami. Titkon megdöbbenve kandikálva látja, amint egy női hang a parancsot osztja. Jól megfigyeljétek, amit én most mondok. Ha fehér kendőm majd lobogni látjátok, az lesz a jel. Rögtön a várra törjetek. A poszttal majd magam végzek, a többi könnyen megy. Alszik már az őrség, senki sem sejt semmit. Bence dolgát végzi, ő is megy aludni. A megsértett lány a poszthoz akkor ér, mikor mélen aludt a bástya tetején. Azzal benyúlt a csillogó övébe, fényes tőrét tövig mártja a baka szívébe. Egyet horkolt az őr és lezuhant a méjségbe, nem is sejti senki, mi lett hanyagsága vége. A megrémült lány ennek láttára, rémülve futott szikláról sziklára. Zokogva kiáltja a váró csapathoz, hogy ne közelítsen senki se a várhoz. Fehér kendőjét a szél meglebbentette, a várakozó csapat jeladásnak vélte. A vérszomjas csapat tigrisként rohant a várra, senki sem hallgatott a kiabálásra. A leány őrültként a ruháját tépi, az őrségből csak a Bencéjét keresi. Szép Bencének vére folik a padlóra. Tudom mért volt ez, volt utolsó szava. A leány mint őrült felfutott a várba. Bencéjét keresi szobáról szobára. Végre megtalálta vérben haldokolva, ráborult és sírva-zokogva suttogja: Megbocsájtok amér vétettél ellenem, mert halálod után a tied lehetek. Azzal átöleli a bástyára húzza egy utolsó sóhajt vet még hazájára. A vérrel ázott szikla még ma is suttogja: ott van harminc magyar bakának jászos sírja. Baka pajtásaim, ide figyeljetek, boszniai kislányt ne hitegessetek. Pár kis év az időnk, haza fogunk menni, magyar kislányt fogunk feleségül venni. Wége. Írta Badics Mihály 1913 1 h 6 n szolgálatban este 9 órakor.

LÁTOM, HOGY AZ ÉG IS...

Látom, hogy az ég is sír már felettem,
Hogy ha nekem a csatába kell mennem,
Még a föld is könnyes szemmel néz reám.
Piros vérem a csatába kifolyt már.

Piros vérem áztatja meg a földet,
Kik siratják meg a hős vitézeket.
Kik teszik a temetőbe ezeket,
Fejfájukra ki írja rá nevüket?

Egy sír vagyon ötnek hatnak megásva,
Egynek sincsen fejfája sem csinálva.
Egy kőre van emlékjelük fölírva.
Úgy siratják kedveseik a sírban.

MAGYAR BAKA TEMETÉS

Mi piroslik ott a síkon távolban,
Magyar baka piros vére a porban,
Sok halált szórt az ellenség sorára,
Végre egy golyó őtet is találta.
Ágyú helyett koporsót visz a szekér,
Benne fekszik egy magyar bakalegény.
Rá van téve csákója és fegyvere,
Szemfödele a komisz köpönyege.
Bajtársai parádéba kísérik,
Komoly arccal néha-néha könnyezik.
Nincs harangszó csak egy ágyúdörrenés,
Ebből áll a magyar baka temetés.
Baka vagyok, bakának is születtem,
Ha meghalok, nem siratnak meg engem,
Nem mondják rám a Szent Dávid zsoltárját,
Nem húzzák rám a falunak harangját.

Írta Molnár János 1914.

ÖREG 44-ES BAKA NÓTÁJA

Ferenc József azt írta egy aranyos levélbe,
Kétszer négyes Albrek-baka menjen fel Budapestre,
Kétszer négyes Albrek-baka ne legyen Boszniába,
Mert a budapesti leányok egytől egyig mind árva.

Fergateringot fújja a bataliánc kornista,
Minden öreg bakának készen áll a risztungja,
Hull a könnye mint a zápor minden bosnyák kislánynak,
Fehér kendőt lobogtat a kétszer négyes bakának.

KATONAVERS

Mikor a bakának el kell masírozni,
Kiáll a kapuba elkezd káromkodni,
Szidja a suszternak a jó édesanyját,
Mért csinált a bakának rövidszárú csizmát.

Mikor a huszárnak el kell masírozni,
Elkezdi a lovát szépen megpucolni,

Mikor megpucolta, meg is kantározza,
Lábát beteszi a fényes kengyelvasba.

Mikor a tüzérnek el kell masírozni,
Elkezdi ágyúját szépen megpucolni.
Mikor kipucolta, szépen kilagozta,
Készen van már minden, hadd jöjjön a csata.

Mikor az őrmester kiállott a gangra,
A nagy parancskönyvet a kezébe fogja,
Fennhangon kiáltja, szerbusz 12-beliek,
Parancsba jött hozzánk, hogy szabadságra mennek.

GYERTEK, FIÚK...

Gyertek, fiúk, kik egyszerre születtünk,
Kik egyszerre komisz ruhát viseltünk,
Vessük le a komisz inget és gatyát,
Hat krajcárért ne szolgáljuk a császárt.

Gyertek, fiúk, menjünk el a kantinba,
Igyunk egyet a megszabadulásra.
Ezt se hittük pár kis évvel ezelőtt,
Hogy letelik a mi három esztendőnk.

Századosunk kiadta a parancsot,
Tizenkétbeliek vehetnek fel kalapot,
Kalap mellé szabadságos virágot,
Hadd sírjanak a kaposi leányok.

De magas a kaposvári kaszárnya,
Piros rózsa nyílik a négy sarkába,
Gyere, rózsám, szakítsál egyet róla,
Szeptemberbe tűzd ki a kalapomra.

BEIZENTEM A KAPOSI BÍRÓNAK...

Beizentem a kaposi bírónak,
Márványkővel rakassa le az utat.
Rakassa le, rakassa le simára.
Jön a babám nyikorog a csizmája.

Dombon van az a bileki kaszárnya,
Három évig vagyok én bele zárva,
A három év majd lejár, babám nem hiába vár.
Itt hagyjuk azt a bileki kaszárnyát.

ÖREG BAKA BÚCSÚJA A SZÁZADJÁTÓL

Kapitány úr, kiszolgáltam kegyelmét, adja ki a szabadságos könyvecskét. Elmegyek én az én drága hazámba, itt hagyom a kapitány urat ezen görbe országba. Főhadnagy úrnak alássan jelentem, el kell mennem, mert már nékem itten nincs helem.

Elmegyek Hercegovinától messzire, itt hagyom főhadnagy urat örökre. Hadnagy uram, ne állítson rapportra, hadd mehessek békével az utamra. Volt énnékem büntetésem valaha? Hadnagy urat nem sértettem meg soha. Zászlós urat meg én csak arra kérem, bocsáson meg, ha valamit vétettem. Mert elmegyek az én drága hazámba, ráborulok kisangyalom vállára. Őrmester úr, Isten áldja meg magát, köszönöm a hozzámvaló jóságát. Elmegyek, nem leszek többé katona, jobb lesz otthon, a babám is azt mondja. Fürer uram, állítson minket össze, vezessen az ezredes úr elébe. Hadd nézzen meg bennünket utoljára, mert elmegyünk a mi drága hazánkba. Káplár uram, álljon a jobb szárnyára, úgy megyünk a vasúti állomásra. Ott azután fölülünk a gőzösre, Isten veled Bosnyákország örökre. Frájter uram, vegye elő kendőjét, törülje meg könnyeitől a szemét. Ne búsuljon, hogy mi innét elmegyünk, sajnálom, de nem egyszerre születtünk. Pajtásaim, most hozzátok fordulok, utoljára nektek is szerbuszt mondok. Ne sírjatok, hogy mi innét elmegyünk, meglehet, még otthon együtt lehetünk.

EMLÉKVERS

Csúnya ország bosnyák ország, csupa szikla, csupa kő,
Néha még nyár közepén is havas itt a hegytető.
Pajtás, hogyha az Isten kedvesidhez haza segél,
El ne felejtsd, akivel itt három évet szenvedtél.

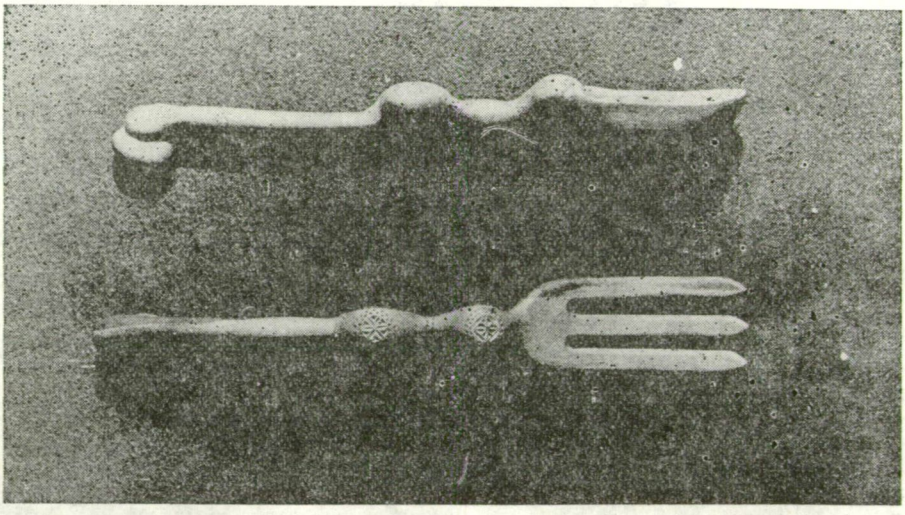

NAGY KRISTÓF MUNKÁJA

IWAKI HADZSIMU

Utam Bartók világához

1973 januárjában befejeztem Bartók Béla Összegyűjtött írásai című könyvének japán nyelvre való fordítását. Fordításom nyomán és válogatásom szerint az egyik tokiói zeneműkiadó várhatóan még ebben az esztendőben megjelenteti japán nyelven e nagy terjedelmű könyvet (938 oldal), amely Bartók Béla legfontosabb cikkeit foglalja magában. Tudomásom szerint ilyen könyv még nem jelent meg, s az én külön örömömre szolgál, hogy Bartók Béla hazája után a világon első ízben japánul, Japánban jelenik meg e fontos munka. Bartók és Kodály művészetének, illetve a magyar zenekultúrának Japánban való ismertetésében én valóságos missziós munkát mondhatok magaménak, és ezzel egyik feladatomat — úgy érzem — teljesítettem. Hazámban napról napra nő a közönség érdeklődése, elmélyülése és szeretete Bartók és Kodály művészete iránt, s úgy hiszem, irodalmi műveik japán nyelvre való fordításával és megjelentetésével mérhetetlen nagy szolgálatot teszek hazámnak és Magyarországnak.

Eddigi életem történetére szeretnék visszatekinteni, abból is kiemelném azokat az esztendőket, amelyek Bartók művészete lényegének megértése foglalt el, hogy tisztázhassam itt-tartózkodásomnak fontosságát. A Magyarországon megszerezhette élmények nélkülözhetetlenek voltak ahhoz, hogy Bartók művészetét valójában megérthessem. Hét-nyolc esztendővel ezelőtt, amikor még hazámban éltem, akkor támadt az az érzésem, hogy Magyarországra kell jönnöm, mert az ott tapasztaltak döntő fontosságú élményt adhatnak életemnek. Ez a valóságos előérzet vezetett engem Magyarországra, Bartók Béla hazájába. Most már nyugodtan leírhatom, az én érzésemnek volt igaza.

A napra pontosan nem emlékszem, de tíz-egynéhány esztendeje, hogy Bartók művével először találkoztam. Addig főleg a Debussy utáni francia zene hatása alapján, emellett a bécsi iskola nagyjainak hatására a dodekafon zenével ismerkedtem — Schönberg, Webern, Berg —, az akkori Japánban ezek a zeneszerzők voltak divatosak, s én akkor már saját zenei kifejezéseim, a magam művészi nyelvének megtalálásában fáradoztam, de az ő zeneművészetük hatása nem volt rám olyan döntő fontosságú, hogy fordulatot jelentsen életemben.

Azért szenvedtem, mert kívánkozott belőlem olyan zenemű, amelyet szavakkal pontosan nem is lehet meghatározni, de szilárd alapokon nyugszik, tartalmazza azt a súlyos, őszinte világot, amely arról tudósít, hogy az alkotó keresi létének értelmét — ezt kerestem abban az időben. Azok a zeneművek, amelyeknek hatása alatt álltam, nem voltak képesek határozott utat mutatni nekem, zsákutcát jelentettek volna számomra. Különösen a bécsi iskolát ítélem ma így, amely igaz, hogy zeneszerzés technikai szempontból nagyon sokat adott, de új kifejezési formát, lehetőséget nem fedeztem fel benne, s így ennek hatására sem sikerült megtalálnom önmagam tartalmi szilárdságát, értelmét. Ebben a művészeti irányzatban pusztán a „fine de siècle" azaz a dekadens korszak összeomlásának érzésvilágát és kifejezésvilágát tükrözte ez a muzsika. Olyan alkotások érzelemvilágát éreztem a művekből, amely elsősorban az alkotói észre, technikai játékra épül, és nem a belső meggyőződésre; ennek híjával pedig a személyiségben csak a megszakadt, darabokra töredezett érzelmi hatás volt kivehető. A bécsi iskola zenéje tehát — és az egész dodekafon zene — számomra mindig idegen maradt. Ebben a korszakomban néhány alkalommal hangversenyeken fölfigyeltem Bartók Béla egy-egy művére. Miközben hallgattam muzsikáját, megéreztem belőle, hogy olyan óriási alkotó művész súlyos egyéniségével találkoztam, aki az egész emberiség egyetemes gondjának lényegét fejezi ki olyan művészi fokon, mint korában Bach vagy Beethoven. Számomra kü-

lönösen nagy felfedezés volt, hogy a mi századunkban — ebben az ellentmondásos században — élt, létezett olyan zseni mint Bartók Béla, hiszen ilyen mély benyomást, amelyek művei hallatán bennem keltek, még nem tapasztaltam. Megéreztem és felfedeztem Bartók nagyságát a magam számára, de ezeket a gondolataimat szavakkal egyáltalán nem tudtam még megfogalmazni. Olyan volt — hasonló kifejezést hirtelenjében nem találok — ez a zene, mint valami isteni kinyilatkoztatás. Nem állíthatom, hogy nyomban megértettem Bartók művészetének lényegét, csupán azt éreztem, hogy az ő művészi világa lényegesen különbözik azoknak a zeneszerzőknek világától, akiknek hatása alatt sokáig éltem. Bartók műveiben kikristályosodott az az emberi szenvedés is, ami mindenkit áthat, aki alkotó. Amikor kezdtem megérteni műveinek zenei nyelvét, megéreztem, hogy rokon a japán nép érzésvilágával az a nép, amely Bartókot adta. Első pillanatban rokonszenves volt számomra a zene, tehát frissen, első hallásra.

Művészetének hatása alatt úgy éreztem, valami különös akarat kényszerít engem arra, hogy minél többet, minél gyakrabban hallgassam az ő zenei mondanivalóját. Ekkor kezdett erősödni és érlelődni bennem, hogy ő az a művész, aki új utat mutat nekem, amelyen haladva kifejezhetem majd saját mondanivalómat. Bartók művészetének megértéséért elolvastam Bartók életéről és műveiről két, Japánban megjelent könyvet, ezeket nyugat-európai szerzők írták, igaz, az akkori Japánban csak ezt a két könyvet olvashattam. Sajnos, a könyvek szerzői a saját nyugat-európai zeneszemléletük és gondolkodásmódjuk alapján próbálták megfogni Bartók művészetének lényegét, s ez nekem keveset adott magáról Bartókról és az ő értékéről. Elhatároztam hát, hogy akármilyen nehézségek árán is megtanulom a magyar nyelvet, magyar nyelven tanulmányozom a Bartókról megjelent műveket. Ekkor kezdtem el teljesen egyedül, nagy elszántsággal tanulni, és igyekeztem tudásomat bővíteni. Ebbe beletartozott, hogy Magyarországról és a magyarságról is minél többet megismerjek. Ma úgy fogalmaznám, csodálatos érzés kerített hatalmába, mert mennél jobban elmerültem a nyelv tanulmányozásában, annál inkább éreztem, hogy a magyarság és Magyarország együttesen, ellenállhatatlan erővel vonzanak engem magukhoz. Nehéz megmagyarázni még ma is, bár a valóságban így történt. Bartók hazája iránti vágyam valósággal fékezhetetlen lett, s állandóan azon tépelődtem, hogyan tudnék eljutni Magyarországra, hogy hosszú időt tölthessek magyar környezetben. Természetesen tudtam, hogy teljes mértékben Bartók gondolati világát, művészetének kifejezése lényegét csak úgy élhetem át, ha a magyarsággal együtt élve, az ott élő nép életét, történetét, egész kultúráját is megismerem. Elhatároztam tehát, hogy kívánságomat betöltöm, és Bartók művészetének megismerésén túl dolgozni fogok a magyar és japán nép kultúrájának megismertetésében, saját munkám legyen összekötő híd Magyarország és Japán között.

1968. augusztus végén elindultam hazámból családostul, nagy reményekkel, nagy nyugtalansággal Magyarországra. Négy és fél éve élünk itt, de úgy érzem, mintha már szinte magyarok is lennénk. Alig támad bennünk olyan érzés, hogy külföldön, idegen környezetben vagyunk — nem otthon! Ne tekintsék ezt valami túlbuzgó vallomásnak. Itt végzett munkám, életem a magam számára is olyan, mint a vízben, tengerben élő halé, aki szülőföldjén él. Az is igaz, hogy négy és fél év alatt megszerzett élményeim olyan méretűek, amilyenre hazámban egyáltalán nem is mertem gondolni. De tekintsük talán át a négy és fél esztendőt.

Ahogy megérkeztem Magyarországra, nyomban elkezdtem tanulmányaimat a Bartók Archívumban. Megismerkedtem ott Bartók korai műveivel, azokkal, amelyeket Bartók a népzenei gyűjtés anyagaiból feldolgozott. Tanulmányaim során nemsokára rádöbbentem arra, hogy Bartók művészetének teljes megértéséért mindenekelőtt nekem is meg kell ismerkednem a magyar népzenével. Két feladatot tűztem magam elé, amelyeket azóta is fontosaknak tartok. Az egyik, hogy saját tapasztalatomon át alaposan megismerjem a magyar népzenét, ezzel együtt a magyar nép szomszédainak népzenéjét is, másik feladatom pedig, hogy minél mélyebben átérezzem az egész magyar kultúrát, a magyar szépirodalmat, a gazdag költészeti világot,

a magyarság történetét, magát a népet, amelyből Bartók kinőtt, amely hűségesen táplálta az ő gondolat- és érzésvilágát. Behatóan foglalkozni kezdtem a magyar nyelv tökéletes elsajátításával, igyekeztem elsajátítani a beszédkészséget és családommal együtt vidéki útjaink során megismerni egész Magyarországot. Utazásaink lehetőségét barátaink segítségének köszönhettem, másrészt pedig egy-egy vidéki város hivatalosan is meghívott bennünket, feleségem ugyanis a Fővárosi Kertészeti Vállalatnál dolgozott — ikebána művész — és gyakran tartott bemutatót egy-egy vidéki városban, hogy az ott élő emberek is megismerjék az évezredes múltra visszatekintő hagyományos japán virágrendező művészetet. Nekem is alkalmam volt a japán zenéről, népzenéről előadásokat tartani, így egyengettem az útját a két nép kulturális kapcsolata elmélyülésének. Ott-tartózkodásaink alatt megismerkedtünk a várossal, annak művészeti hagyományával, érzékeltük és tanulmányoztuk egy-egy magyar táj sajátos szépségeit. Baráti kapcsolatok révén megismertük az ott élő emberek munkáját, mindennapjait. Különösen vidéken éreztük meg azt a sajátos, kedves fogadtatást, az emberek nyíltszívűségét, őszinteségét, barátságát, melegszívűségét, amit azóta sem tudunk feledni. Ezeken az alkalmakon tárta ki számunkra Bartók hazája a maga valóságát, lényegét.

Ilyen apróságokból épült fel bennem és bennünk a szélesebb látókör, s ez lett a talaja Bartók művészete teljes megértésének. Ezzel egyidőben már tanulmányozhattam azt is, hogy Bartók barátjának és munkatársának, Kodály Zoltánnak szerepe, öröksége mennyire értékes és fontos a magyar zenekultúra kiteljesítésében. Valami mégis hiányzott. Az igazi magyar élő parasztzenével való találkozásom ekkor még nem történt meg, de erre sem kellett sokat várakozni. 1970 tavaszán, Püspökladányban, az ottani citeraegyüttes előadását, énekét, műsorát hallgathattuk végig, amelyet csupán számunkra rendeztek. Nagy élményeim sorozata ott tetőződött, hiszen Bartók művészi világának és a magyar népzenének megnyilatkozását hallottuk, a nép szellemével azonosultunk, és ez döntő hatást gyakorolt ránk. Az egész műsor tulajdonképpen az Alföldön élő betyárok életéről szóló népdalok, balladák egybefűzése volt. A citeraegyüttes előadása, a parasztasszonyok éneke gyönyörű és tökéletes volt. Azt a hatást, amelyet az előadás tett ránk, nem lehet szóval kifejezni még ma sem. Olyan volt az, hogy szellemileg és érzelmileg egységbe fogottan azonosultam az ott élőkkel. A népdalok dallama, a szöveg tartalma, az előadás módja, az alföldi pásztornép és parasztság élete, maga az egész Hortobágy melléki táj szinte összeolvadt a föld illatával, a nép költészetével. Egyszerre ott mindazt megérezhettem, hogy mi él a nép vérének ritmusában, hogyan fejezik ki hanggal és szavakkal hosszú történelmi szenvedések tragikumát, hogyan éreztetik a rettenthetetlenséget, miben nyilvánul meg a hevesség tüze, a büszkeség, és hogyan fejeződik ki búbánat és búskomorság. Sem én, sem feleségem nem tudtuk könnyek nélkül hallgatni. Az ő tolmácsolásuk minden érzelgősségtől és hamisságtól mentes volt, őszinte egyszerűség az, és egészen elütött a városban hallott és hallgatott együttesek tagjainak előadásmódjától. Életem egyik nagy meglepetése marad a püspökladányi együttes előadása. Azt sem feledhetem, hogy első találkozásunk ellenére közvetlen, nyíltszívvel és szeretettel fogadtak minket, mintha már régóta ismernénk egymást. Akkor belátam, hogy a falusi, vidéki emberek, a nép az, akik hordozzák az ősi kultúrát, s ők a kulcs, amellyel megnyílik számomra Bartók művészi világának ajtaja. Ugyanebben az esztendőben Kecskeméten részt vettem a népzenei találkozón. Ez is nagyszerű élmény volt számomra. A Kecskeméti Művelődési Otthon felkért engem, hogy rövid előadásban ismertessem a japán népzene mai helyzetét, tartsak bemutatót a hagyományos japán népzene anyagaiból. Ezen a találkozón tehát végig ott voltam. Az ország minden tájáról jöttek ide, moldvai csángó énekesasszony siratójától kezdve minden vidék zenészei, énekesei bemutatták a maguk népdalkincsét. Annak ellenére, hogy nem minden műsorszámmal voltam teljesen elégedett, mégis ebből a találkozóból, a magyar népzene helyzetéről nagyon sok ismeretet merítettem. Elsősorban a különféle stílusú népdalokkal, a különböző népi hangszerekkel itt egyszerre megismerkedtem. Egyértelműen azt bizonyította ez a találkozó, hogy a magyar népzene

milyen szerves része a falusi ember életének. Az így szerzett élményeim alapján elkezdtem alaposabban tanulmányozni a Magyar Tudományos Akadémia Népzenekutató Csoportjában a régi és új stílusú magyar népdal és népzene sajátosságait. Olyan gazdag anyaggal ismerkedtem meg, amilyen talán a világon sehol nem található felgyűjtve. Először csak csodálkoztam a számlálhatatlan mennyiségen. A Kutatócsoport igazgatójától kezdve szinte minden munkatárs támogatását, baráti segítségét élveztem, szinte boldognak érzem magam körükben. Olyan ember, mint én, aki távolról érkezett, naponként új és új anyaggal találkozik, egyre több különleges szépséget felfedez, meglelte a népzene gyémántjait, tökéletesen megtudja érteni Bartók és Kodály hűségét a népzene iránt, akik annak idején rengeteg nehézséggel küzdve, elszánt akarattal, igaz szeretettel és boldog örömmel folytatták itthon vagy a szomszéd népek között a parasztzene, a népzene kutatását. Különös szerencsém, hogy nemcsak elzártan, a tudomány világában, de én a valóságban, a mindennapi életben hozzájuthatok itt egy-egy tájon az élő népzene tanulmányozásához. Elhatároztam, hogy vidékre utazva magam is gyűjtök népdalokat, mert azt is át akarom élni, hogy a népzene hogyan él az emberek hétköznapjaiban. Barátaim segítségével magam is nekiindultam a falukutatásnak. Nem véletlen használom a falukutatás szót, mert akkortájban már nemcsak a zenét, a magyar nép egész kultúráját is figyeltem, kutattam, hogy egyre jobban elmélyedhessek. Azokban a falvakban, ahol megfordultam, egy sem maradt számomra feledhető. Mindenütt megtaláltam azt a sajátosságot, amiben különböznek egymástól, és mindenütt szereztem maradandó emlékeket. 1972 húsvétján Szabolcs megye falvait jártuk be. Ide az is vitt bennünket, hogy a tárgyi emlékeket is tanulmányozhassuk: a mezőgazdasági, pásztorkodási eszközöket is megismerjük, amelyek lényegében még ma is jellemzik a magyar parasztság régi kultúráját. Érdeklődésünk tehát nemcsak tudományos, elsősorban inkább művészi jellegű. Kerestem és megtaláltam a magyar népnek a szépségről vallott felfogását egy-egy régi tárgy faragásain. Mintha hatodik érzék vezetett volna olyan irányba, hogy Bartóknak ne csak a népzenével kapcsolatos tudományos cikkeit forgassam és fordítsam, hanem a népnek a szépségről vallott felfogását és ítéletét is megfejthessem. Néprajzi ismeretanyag nélkül nehéz is volna összefüggésében érteni a népzenét, illetőleg a falu életét. Bartók cikkeinek lefordításához ez a találkozás is sokat adott, és az én hatodik érzékszervemnek, meggyőződésemnek valóban igaza volt, amikor a tárgyi bizonyítékokat is felfedeztem. A beregi nép egységesen és tökéletesen megőrizte és meg is mutatta nekem a magyar parasztság múltbeli hagyományait, eddig Erdélyt kivéve a beregi falvakban találtam meg azt a kultúrát, amelyben a magyar népzene gyökerezik. A gergelyiugornyai falumúzeum igazgatója — református lelkész — végigvitt és végigvezetett bennünket az egész tájon, a néprajzi dolgokban eligazgatott minket, hiszen ő széles látókörű gyűjtő ember. A falumúzeum csak kóstoló volt, onnan léptünk ki a valóságos életbe, ahol mindazokat a tárgyakat, melyeket a múzeum őriz, megtaláltuk az otthonokban is. Gergelyiugornyán hallgattunk végig istentiszteletet, életemben először hallottam zsoltáréneklést, majd elindultunk népdalokat gyűjteni. Megismerkedtem idős és fiatal emberekkel egyaránt. Az ottani táj szépségén kívül csodáltam a jellegzetes fatemplomokat, annak belső díszítéseit, egyszerre szemben találtam magam a hivatalos húsvéti szertartásokkal és a népi hagyományokkal is. Itt hallottam először életemben siratást, fölvehettem magamnak magnetofonszalagra, és ez nem rendezett volt, mert valóságos temetésen készítettem a felvételt. Mindezek alapján a népzene gyökerét, hátterét, az ősi szertartásokkal való szoros összefüggését egész közelről ismertem meg. Megfordultam a Szamos folyó partján a nevezetes „Kurta kocsmában", amelyről Petőfi verse szól, és visszapillanthattam a magyar múlt viharos történelmére. Fülemben még ma is cseng az egyik legszebb magyar kiejtés, tájszó, beszéd, amelyet ott hallgattam, és őszintén írhatom, hogy aki Magyarországot igazán hazájának vallja, az teljes elégedettségben csak úgy élhet a fővárosban, ha azt is érzi, mi történik tőle távolabb, szülőföldjén. A falusi emberekkel való találkozásaim nyomán tapasztaltam a magyar nép legszebb tulajdonságait: a szerénységet, őszinteséget, nyíltszívűséget, jóindulatot, valami büszkeséget is, mindenekelőtt persze a segítő-

készséget, amely látszólag talán a járatlannak nyers, de aki érzi mögötte az igazat, azt is érzi, hogy szeretetből fakad. A magyar nép iránti szeretetem Szabolcs-Szatmárban tovább mélyült.

Bartók és Kodály mélységében látták, hogy a parasztzenében van legtökéletesebben és legszebben kifejezve nép és ember jó tulajdonsága, és az egész emberiség számára ez a legértékesebb. Ők teljes szívvel, lélekkel, akár önmagukat is föláldozva tanulták és sajátították el az egyszerű emberi tulajdonságokat, hogy művészi alkotásaikban kikristályosítva adják vissza az egész emberiségnek. Ezért emberségesebb és egyetemesebb Bartók Béla és Kodály Zoltán művészete, mint a korabeli nyugateurópai zeneszerzőké, mert ők lényegükben különböznek az úgynevezett folklorista zeneszerzőktől.

Szabolcs-szatmári utazásom után, sajnos, egyelőre le kellett mondanom falukutató céljaimról, mert a tokiói zeneműkiadó sürgetett Bartók irodalmi művének fordításával. Ezekután természetesen nem volt már nehéz megérteni Bartók gondolatvilágát, melyet irodalmi műveiben fejtegetett, s egyes cikkeinek fordítása folyamán magam is találkoztam azokkal a tényekkel, melyeket ő is az életből merített. Ha azt mondanám, hogy Bartók cikkeinek japán nyelvre való fordítása minden nagyobb nehézség nélkül haladt, tévednék. Hiszen mégsem volt olyan könnyű, mert annyi finomság van az ő nyelvében, olyan tömören fogalmaz és oly nagy volt a vállalkozás, hogy minden erőmet igénybe vette. Mindezek mellett két más könyvet is fordítottam japánra, amelyeknek kiadatási lehetőségeit most keresem; egyik, Kodály—Vargyas: A magyar népzene; a másik, Lendvai Ernő: Bartók dramaturgiája. E két tudományos mű merőben különbözött Bartók cikkeinek stílusától. Természetesen Bartók cikkeinek szóhasználata éppen olyan tömör, mint az ő művészete. Gyakori, hogy egy-egy szóban súlyos gondolat magva rejtőzik, s ezt szintén meg kellett fejteni. Mégis sikerült ez év januárjában fordítói munkámat befejezni, és ma már tisztábban látom, hogy milyen értékes Bartók irodalmi munkássága, mennyire fontos és súlyos a mi feladatunk, hogy a Bartók Bélától örökölt hagyatékot befejezhessük.

Úgy vélem, Bartók örökségét két feladatban foglalhatom össze. Az első: a világ minden táján fejleszteni a népzenekutatást; a másik: Bartók Béla és Kodály Zoltán útján haladva az igazi népzenére alapozni a műzenei alkotásokat. Ami az első feladatunkat illeti, egyik fontos kérdés volna a népzenekutatást nemzetközi együttműködéssé fejleszteni. Kelet-Európa népei között együttműködést indítani, amelynek megvalósítására Bartók annyira vágyott. Amíg nem olvastam el Bartók Bélának a népzenekutatásra vonatkozó cikkeit, fogalmam sem volt arról, hogy Kelet-Európa a világon az egyik leggazdagabb népzenei kincstár s a gyűjtésnek központi helye tulajdonképpen Magyarország. Most már jól tudom, hogy nem véletlen, hogy éppen Magyarországon született a két zseni, és hogy az ő művészetük Kelet-Európa gazdag népzenéjéből lett világhírű zene. Mindenekelőtt tetteik közül az a legnagyobb és legzseniálisabb, hogy a népzene gazdag kincsesházát, az emberiség számára e gazdag értékes örökséget feltárták, megismertették, és kiváló művészi érzékükkel a kifinomult kultúra hamisságait leleplezték, kemény akaratukkal, teljes erejükkel egész életükben kutattak, alkottak és a népzene igazi értékét a világ elé tárták.

Bartók Béla írta Népdalkutatás Kelet-Európában című cikkében a következőket: „Nem véletlenül történt, hogy a népdalkutatás és a népdalból fogant magasabb zeneművészet éppen Magyarországon virágzott fel oly bámulatos módon. Magyarország földrajzilag mintegy középpontja Kelet-Európának, és sokféle nemzetiségével az első világháború előtti időben valóságos kicsinyített népe volt Kelet-Európa népi sokféleségének. Ez a népi sokféleség a népek állandó érintkezése következtében a népzene legkülönfélébb és legváltozatosabb formáinak kialakulására vezetett; ez a magyarázata annak, hogy Kelet-Európa zenéje oly bámulatosan gazdag népdaltípusokban és végeredményben népdalokban. Nem csoda, hogy éppen a kereszteződések középpontjában levő Magyarország muzsikusai oly nagy érdeklődéssel fordultak e

bámulatos zenei kincs felé. Ez az érdeklődés kétféle gyümölcsöt termett." Bartók ebben a cikkben, ezt a megállapítást folytatva, kétféle eredményt közöl; egyikben megállapítja azt, hogy a zeneművészet megújhodása csak az ismeretlen, elhasználatlan, teljesen friss népzenei kincsek alapján történhet, s ez már szinte új világszemléletté vált Magyarországon. Ezzel az új világszemlélettel Bartók mindenféle nehézséggel megküzdve kutatta a szomszédos népek zenéjét, de sajnos tragikus volt az ő kora, amelyben két világháborút kellett átszenvednie, s a második rákényszerítette Bartókot arra, hogy lemondjon a kutatás továbbfolytatásáról, amelynek során még nagyobb eredményeket tárhatott volna a világ elé. Így befejezetlen maradt és ránk maradt Kelet-Európa népzenéjének továbbkutatása. Bartók írja egy másik cikkében, A faji tisztaság a zenében című tanulmányában: „Kezdettől fogva végtelenül meglepett a tanulmányozás alatt álló kelet-európai területen kezem ügyébe került anyag dallamtípusainak szokatlan gazdagsága. Kutatásaimat tovább folytatva meglepetésem egyre nőtt. ... Mi lehet az oka ennek a gazdagságnak, hogyan alakulhatott ez ki? Erre a kérdésre csak később jött válasz, akkor, amikor a különböző kelet-európai népektől már elegendő anyag állt rendelkezésre a tudományos analízis számára. Az egyes nemzetek népzenéinek összehasonlítása aztán tisztán megvilágosította, hogy itt a dallamok állandó csereberéje van folyamatban: állandó kereszteződés és visszakereszteződés, amely évszázadok óta tart már."

Szerencsére a második világháború után a világ majdnem minden országában többé-kevésbé elkezdték és folytatják a népzenei kutatásokat, és most egész Európában béke honol. Ezért éppen most legalább Kelet-Európában minden politikai kérdést közös érdekek alapján megoldva, meg kellene keresni a népzenekutatás együttműködésének lehetőségeit is. Ha ez megvalósulna és a Bartók által megvilágított kérdéseket alaposan, széles körben megvizsgálhatnánk, azoknak eredményével nagyban hozzájárulhatnánk az egész világ népzenekutatásának fejlesztéséhez.

A népzenekutatással kapcsolatban, ami ugyancsak a mi feladatunk, a másik fontos kérdés az ötfokú zenekultúra örökségének további feltárása. Köztudomású az, hogy Bartók és Kodály megállapították: a magyar népzene eredendően a pentaton zenekultúrához tartozik. A magyar népzene sajátosságaként jelölték meg a pentaton hangrendszert, és a magyar népzene eredetét visszavezették az ősmúltba. Kodály felfedezte a magyar és mari népzene közti közös vonásokat, a rokonságot, egyezéseket. Bartók még távolabbra tekintett, s eljutott a török népzenéhez. 1941-ben, egy amerikai interjú alkalmából, a török népzene kutatásáról a következőképpen nyilatkozott: „Finnugor—török hasonlóságokat először a Volga táján élő népek irányában kerestem és onnan kiindulva végül Törökország irányában. A volgai tájakon rengeteg kapcsolatot és szálat találtam, amelyek mind a törököknek a finnugorokra gyakorolt hatásait igazolják." Ebből világos, hogy Bartók tisztában volt azzal, hogy a magyar zenei anyanyelv eredetét kutató út visszavezet egészen a körülbelül ötezer éves finnugor népek pentaton zenekultúrájáig. Sajnos az ő tragikus korszakuk nem engedte meg a távolabbra menő kutatást, így ez a feladat is ránk maradt. Úgy érzem, ez a munka különösen izgalmas számomra, mert nekem olyan helyzetem van, hogy egyrészt a magyar népzenéből és a két közvetlen szomszédos nép népzenéjéből — román és szlovák népzenéből — kiindulva a Bartók által mutatott úton tovább kelet felé haladva a törökök, obiugorok és volgai finnek népzenéjén keresztül egészen a mongóliai és kínai népzenéig kutathatnám a pentaton zenekultúrát, másrészt pedig a japán népzenéből kiindulva a japán, koreai és kínai népzenék közötti kapcsolatokat tisztáznám, így végül az összehasonlító zenetudomány és néprajztudomány alapján felderíthetném az ötfokú zenekultúra egész képét, amelynek legnyugatibb pólusa a magyar népzene, a legkeletibb pólusa pedig a japán népzene.

A másik fontos feladat, amelyet szintén Bartók és Kodály hagyott örökségül, tulajdonképpen az, hogy az általuk mutatott úton továbblépve, az igazi parasztzene öröksége alapján magasabb műzenét alkothassunk. Ha e két feladatot magunkra akarjuk vállalni, elsősorban magunkévá kell tegyük azt a szellemet, amit Bartók

cikkeiben többször is említ. Íme a „Magyar népzene és új magyar zene" című cikkében: „Az írott vagy nyomtatott gyűjtemények melódiái általában holt anyagnak tekinthetők. Igaz, feltéve hogy megbízhatók, megismerhetjük belőlük a dallamokat. De ezek alapján behatolni magának a népzenének igazi lüktető életébe, lehetetlenség. Aki valóban át akarja érezni ennek a zenének eleven életét, annak, hogy úgymondjam, át kell azt élnie, és ez csak a parasztokkal való közvetlen érintkezés útján érhető el. Ahhoz, hogy ez a zene teljes hatalmával megragadjon — amire szükségünk van, ha azt akarjuk, hogy irányító erővel hasson alkotásunkra — nem elég a melodikát megtanulni. Ugyanolyan fontos, hogy lássuk és megismerjük ezt a környezetet is, amelyben ezek a melódiák élnek."

Nekünk is ebből a szellemből kell kiindulnunk, ez a szilárd meggyőződésem. Azzal is tisztában vagyok, hogy az általam eddig tapasztalt eseményeknek jelentősége és értelme Bartóknak éppen erre a megállapítására vonatkozik. Fontos, hogy Bartók és Kodály műveinek elemzése során tisztán és pontosan állapítsuk meg, hogy a parasztzene elemei hogyan kristályosodtak náluk zenei anyanyelvvé. Enélkül művészi örökségük nem válik alkotóenergiává!

Meggyőződésem szerint az itteni kimondhatatlanul fontos élményeim nélkül, továbbá Bartók irodalmi műveinek fordítása nélkül nem juthattam volna el e meggyőződésig. Mély hálával gondolok vissza négy és fél éves itt-tartózkodásunkra, úgy érzem, ha nem élhettem volna Magyarországon, hiábavaló lett volna életem. Minden túlzás nélkül írhatom, hogy művészetszemléletem itt Magyarországon mélyült el és tárulkozott ki. Ez a magam számára újjászületést jelent, s ezért tekintem Magyarországot második hazámnak. Mostantól kezdve az eddigieknél még fontosabb időszak veszi kezdetét munkásságomban, hiszen én is hozzájárulhattam a magyar és japán nép közötti kulturális kapcsolatok fejlesztéséhez, Bartók irodalmi munkásságának lefordításával és hazámban való megismertetésével. Másrészt feleségem ikebána könyve az, amely — magyar kiadó gondozásában jelenik meg — a kettős kapcsolatot ápolja tovább. E két könyv nyomán talán a két nép még jobban megérti egymást, még közelebb kerül egyik a másikhoz. Ez az én nagy köszönetem a magyar kormánynak, a magyar népnek, hogy itteni munkám már gyümölcsöző és a japán—magyar nép kulturális együttműködéséhez gazdagon hozzájárul.

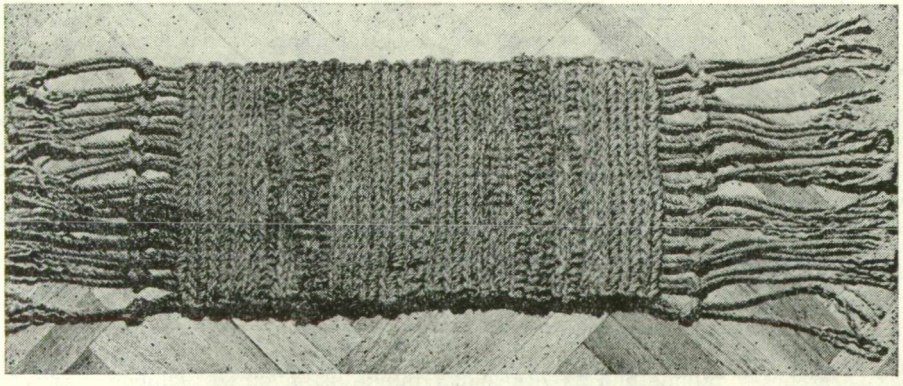

LANDGRÁF KATALIN MUNKÁJA

Magyar népzenekutatás Bartók és Kodály után

BESZÉLGETÉS SÁROSI BÁLINTTAL

A rádióban, televízióban és a sajtóban is egyre gyakoribbak a tudományos kutatás jelentőségét, a nagy tudósok portréját vázoló, s eredményeiket bemutató riportok. Keveset tudunk viszont magáról a kutatásról. S éppen ezért közvéleményünk egy része sokszor úgy tekint a „tudósra" mint a modern kor nagy varázslójára, míg egy nem lebecsülendő réteg csak fehér köpenyes „heréknek" látja őket. Pedig nem ártana többet tudni róluk, mert a hazai tudomány már ma is a kutatók, laboránsok, műszerészek, technikusok, mérnökök és programozók több mint hetvenezer főt számláló hadseregével rendelkezik. S ez a szám a jövőben csak nőni fog.

Éppen ezért a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában megjelenő „Magyarország felfedezése" című könyvsorozat szerkesztő bizottsága — Erdei Ferenc javaslatára — tervbe vett egy kötetet, amely a kutatómunka belső természetéről, sajátságos gondjairól; azokról a szakmai s emberi körülményekről szól, amelyek szépítik vagy nehezítik; de mindenképpen kísérik a kutatók napi tevékenységét.

A kötet elkészült, s a két szerző — Vekerdi László és Bakos István — az anyaggyűjtés során hozzávetőlegesen félszáz kutatóintézetben 800-1000 kutatóval folytatott csoportos vagy egyéni beszélgetést, illetve készített interjút. Ezekből épül fel *Kutatómunkások* címmel megjelenő könyvünk, amelynek egy részletét — *Sárosi Bálint* népzenekutatóval folytatott s magnetofonszalagról általunk rekonstruált beszélgetést — adjuk itt közre.

Sárosi Bálint neve mind a szűkebb szakmai berkekben, mind a közvélemény előtt ismert és becsült. Zenei anyanyelvünk című adása a rádió legszínvonalasabb ismeretterjesztő műsorai közé tartozik. Megnyerő szakmai tudással párosuló egyszerűsége pedig beszélgetésünket tette emberibbé.

— Rögtön az elején arra kérjük, hogy szóljon röviden a népzenekutatás helyzetéről, a kutatók törekvéseiről és a gondokról.

— Először is — kezdte kérdésünkre — a népzenetudomány elég fiatal. Mi tudjuk mennyire, hiszen mondhatni, Magyarországon indult. Másutt is sok mindent kezdtek, de ilyen erőteljesen, határozottan, s nem utolsósorban ilyen felkészülten mint Bartók, Kodály kezdte a század elején, sehol a világon nem indult a népzenekutatás. Tehát mi aztán pontosan le tudjuk mérni, milyen fiatal tudomány. Nagyon fiatal; a fiatalság minden lendületével egy jó darabig, és most már, úgy látszik, minden hátrányával is.

Bartóknak, Kodálynak ugyanis volt elég tehetsége ahhoz, hogy mindenre tekintettel legyen. Azonkívül — hisz új tudományról volt szó — kellett is, hogy mindenre tekintettel legyenek. Bárhova nyúltak, érdekes dolgot emeltek ki. Nem kellett „specialistáknak" lenniök: mintegy munka közben, a munka színhelyén specializálódtak. De még az övékénél kisebb tehetséggel is bárki bárhova nyúlt volna, érdekes, új tudományos eredményeket hozhatott volna fel. Ők, persze, jó érzékkel azt is sejtették, hová kell előbb nyúlni. S azonkívül volt bőven tehetségük, energiájuk hozzá. Mindenhez értettek: népzenekutatók voltak, amellett zeneszerzők, zenepedagógusok, Bartók zongoraművész is. És ez így volt jól, nekik egy új világot kellett teremteni, jó volt hozzá a kezdeti széles perspektíva.

De vajon így van-e jól ma is, ahogy a mostani generáció szereti hinni, hogy mindenben Bartók, Kodály nyomán kell járnunk? Először is ahhoz egyenként kicsikék vagyunk, hogy ezeket a nagy nyomokat megtöltsük. Ők kiemelkedő lángelmék voltak, szerencsés pillanatban is érkeztek; munkájuk nyomán valóban nagy fellendülés következett itthon is, és ennek külföldön is megvolt a hatása. Magyar-

országon a hatás a harmincas évekre már társadalmi méretekben beérett; megindult Kodály elképzelése szerint a népzeneoktatás, ha nem is az általános iskolai nevelés, amit később valósítottak meg, de az ifjúsági mozgalmak elfogadták Kodály zenepedagógiai elveit, és később aztán, a negyvenes években, a negyvenes évek végén — nem csekély részben a NÉKOSZ-on keresztül — az egész társadalomhoz eljutott a népzene. Egyrészt tehát az ifjúság képviselte a kodályi gondolatot, másrészt a legműveltebbek, s így végül is a két legfontosabb réteg: azok, akik gondolkoznak, s azok, akik legaktívabban élik az életet. Megérett a kodályi—bartóki termés.

Csakhogy más volt ám a pillanat, s más a pillanatnak megfelelő igény akkor, mint ma. Mert akkor a népdalok valahogy a „népet" reprezentálták, a népiséget, a parasztságot. Akkor azért rajongtak az emberek a népdalért, mert így demonstrálták a néphez való tartozásukat. Meg kellett *mutatni* az embereknek a népdalt, a népit. És mennél több népdalt: ezek vagyunk mi! Mennél többet és mennél „parasztosabban", a parasztost nem ritkán úgy értve, hogy mennél slamposabban. A népdalhoz többnyire már akkor is csak hallomásból értő lelkes fiatalok számára így volt a dal igazán „népi" és „ízes". Mindegy; nekik a népdal forradalmi valóságot jelentett. De ma, 1972-ben?

1972-ben azt kérdezi az, aki ma akar, kívülről jőve eljutni a népdalhoz — és ma mind többen jönnek kívülről, mert hagyományból már többnyire a paraszt se kapja —, azt kérdezi, hogy mi ebben az érdekes? Mi minden található benne? Érdemes *önmagáért* ismerni? És emellett egyre többen azt kérdezik: találok-e én a népzenében valami olyasmit, hogyha azt a televízióba viszem, nyerek is vele, mert olyan eredeti leszek. Tehát 1972-ben a nagyközönségnek nem azt kell megmutatni, hogy milyen népi a népdal, hanem hogy milyen sokoldalú, színes, hogy mi mindent lehet benne találni.

Ehhez azonban specialisták kellenek, akik bizonyos területeken mélyen lefúrtak, és onnan még mindig érdekes dolgokat hoznak elő. Az első nagy felfedezések után a népdal egymagában, tömegében volt érdekes. Ma azonban a népzenei kultúra sokszínűségében kell találni az érdekességet. Például hangszeres zenével Bartók, Kodály keveset foglalkozott. Ma azonban még a televízióban is láthatunk beatzenészeket tekerővel, citerával felszerelve; és láthatunk cigányzenekart furulyatanár primátusa alatt, mert senkinek eszébe sem jut, hogy a furulyának semmi köze a cigányzenekarhoz, éppen úgy, mint ahogy a beatzenét sem lehet megfejelni magyar népdalmotívumokkal. De hát a hibrid így is érdekes, mert magyar népi összetevője eddig még nem volt elsütve: neki tehát furulyával a cigányzenekarnak s nyenyerével a modern táncdaloknak! Ma már valóságos tömegszükségletként jelentkezik a részterületek feltárása, e nélkül könnyen semmivé válhat az is, amit a zenei nevelésben Kodály, Bartók nagy fáradsággal s türemmel elért. S mit tudunk mi, kutatók tenni a szükséglet kielégítésére?

Ha belenyugszunk abba, hogy nevelőink még mindig csak a „régi" és „új stílus" néhány ismertetőjelét szajkóztassák — mint 30-40 évvel ezelőtt tették —, ez nem csak azt jelenti, hogy lassan járunk Kodály és Bartók útján, hanem inkább azt, hogy akadályként *fekszünk* rajta. Új oldalról megvilágítva a társadalmi használatban elunt régi népdalok is új fényt, új erőt kapnak. Meg tudják-e zenei nevelőink a „régi" és „új" stílust annak minden változatosságában, végtelenül szerteágazó kapcsolataiban *is* magyarázni, és mit tudnak azon felül (hiszen maga a régi és új stílusnak nevezett réteg csak egy kis hányadát teszi ki a magyar népzenének)? — e kérdés elsősorban a népzenetudomány művelőinek szól. Sőt a tudományon belül is a részletterületek specialistáinak — ha vannak ilyenek.

Dolgozik például történetkutató részleg a magyar népzenetudományban — de annak idején (nemrég) mintegy a hivatalos szándék ellenére alakult ki! Kénytelenek vagyunk ugyanis egyházi zenével foglalkozni, mert mit csináljunk, ha sok évszázadon át mégiscsak az egyház irányítása alatt éltünk, s ez a nép nemcsak népdalt dalolt, hanem isten dicsőségére — vagy épp az egyházi isten ellenére, hisz félig pogányul gondolta — mindenféle szertartási dalokat is. Ami pedig a szertar-

tási énekeket illeti, keresztül-kasul összeszövődtünk Európával; nem a klerikális egyházzal, hanem azzal, ami nélkül az ember nem lehet meg: a ritussal. S hogyha éppen a kereszténység volt az aktuális ritus, akkor a nép ennek a keretében élte ki rituális hajlamait. Siratott a temetésen, ami ősi pogány szokás, de megőrizte a keresztény keretek közt is. Például a regősének úgy kezdődik, hogy „Nem vagyunk mi rablók, Szent István szolgái", de aztán mindenféle olyasmi következik, ami határozottan pogány emlék. Tehát kellett a ritus, és ezt a felét a népdalnak meglehetős későn kezdtük felderíteni, s máig sem világítottuk meg érdeméhez mért teljességgel.

Mert nálunk gyakran túlszerveznek, s nem veszik észre, hogy ami megvan és spontánul fejlődik, arra is lehetne, s kellene tudatosan építeni?

Működik még egy másik munkaközösség is, lassan, spontán kezdődött ez is; emberek a „tudományon kívül" kezdtek el tánccal foglalkozni: aztán a Népzenekutató Csoporthoz került egy táncos, majd mellé még egy, sőt még egy harmadik is, s most már a tánckutató-szakmában is világhíre van a Népzenekutató Csoportnak. Még Kodály szerzett az UNESCO-tól egy hangosfilmfelvevőt, azzal veszik fel az utolsó tánctöredékeket, amit még meg lehet találni. Ez is egy kis műhely. De aztán egyéb területnek nincs is a szó szoros értelmében vett műhelye.

— *A hangszeres zene kutatásának?*

— A hangszeresnek egyelőre nincs műhelye, azt is kezdetben egyetlen ember hobbijának tekintették. Általában minden újat hobbinak tekintenek az emberek; ez alól mért lennénk éppen mi a kivétel. Aztán a hobbiból „maszek érdeklődés" lesz, és végül mikor már az ember a java energiáit „maszekként" elküzdötte, beveszik „tervtémának".

A hangszeres zenét nemcsak hogy kutatni kell — felszámolni mint népzenekutatásunk egyik „szűk keresztmetszetét" —, hanem régóta tanítani kellene. Mindenekelőtt intézeten belül, a specializálódó fiatalabbaknak. Ezt már a társadalom részéről jelentkező *mai* igények is kívánják. Ma már hangszeres népzenénk kérdésében is alapos szakszerű feleletet kell tudnunk adni az érdeklődőknek, akik mind többen vannak, s akik mindinkább a műveltség oldaláról szeretnék népzenénket megismerni.

Mert ma — ismétlem — nem úgy vetődik fel a kérdés, hogy én szeretnék jó „népi" lenni, mennél vastagabb népi, jó népi kiejtéssel és népi lépéssel. Néztem a NÉKOSZ-osokat 47-ben, némelyek még a lábukat is úgy rakták, mintha egész életükben zsákot hordtak volna, s úgy próbáltak beszélni, mintha addig a tanyáról nem mozdultak volna ki. Mondott is aztán egyik-másikuk nagy sületlenségeket; pláne ha Budapesten tanulta meg a népi szólásmondásokat. De hát akkor ez volt az igény, valóságos igény, hogy valljuk meg saját kultúránkat, és a saját kultúránkat egy kicsit azonosították a paraszttal; tán azért is, mert ez több szempontból is roppant kényelmesnek látszott.

Ma azonban? Ma arra kíváncsiak az emberek, hogy mire jó ez? Miért kell a magyar népzenét ismerni? Mi benne az érdekes? Gyarapodom én ettől? Valóban műveltebb leszek én ettől? Valóban olyan alapvető értéke, meghatározója ez a magyarságnak, hogy nem nélkülözhetem? Ma ezt kell megmutatni, már a népszerűsítés szintjén is. No de ezt csak akkor tudjuk megmutatni, ha mi, kutatók, nagyon-nagyon műveltek vagyunk. De az egész területen nem lehet elég művelt senki, s legszeniálisabb ember sem, ma már Kodály se lehetne. Ezért életkérdés ma a szakosodás, s szűkebb szakterületeken belül a mélyrehatolás, a megszokott szkémáknak a közművelődésben is jól felhasználható új eredményekkel való módosítása.

De nálunk a művelődési szakemberek is jobb híján többnyire a régi szkémát fújják. Például a Rádióban is. Népzenei vonatkozásban a Rádiónak és Televíziónak egyébként is nehéz dolga van. Neki naponta produkálnia kell a rengeteg népzenei műsort. Nem tehet egyebet, mint hogy nagyon vegyeset produkál, mert olyan tömegben nem lehet csak jót. Mármost a népzenekutatók ugyanabban a régi stílusban

kritizálják ma is a rádió népzenei műsorait, mint ahogy Kodály tette. És akkor lennénk a legnagyobb zavarban, ha egy szép napon állami utasítást kapnánk, hogy vonuljunk be a Rádióba, és szerkesszük a népzenei műsorokat — heti 20 órában. Akkor derülne ki, hogy mi se tudunk sokkal jobbat. S miért? Főleg, mert nem specializálódtunk! Kodály idejében elég volt például szidni a magyar nótát, mert akkor a fő az volt, hogy egyáltalán győzzön a népdal, a népzene ügye. Ma azonban? Rendben van, győzött a népdal, de hogy csináljuk, hogy az a győzelem méltóságában meg is maradjon? Sokszor belékötünk például az előadásmódba. De egy tisztességes összefoglaló cikk nem született még a magyar népzene előadásmódjáról! Hát akkor honnan tudja az a szegény rádiós és különösen az a rádióban szereplő újdonsült népdalénekes lány, hogy most hogy is adja elő a népdalt? Mert vagy van ennek valóban stílusa, vagy nincs; de ha van, akkor a stílusjegyek megfoghatók. Nincsenek megfogva? Akkor a megfogókban a hiba: nem értenek a megfogáshoz. Nem specializálódtak reá. Mert bizony elég sikamlósak a stílusjegyek, apró árnyalati dolgok, s előadásra, népzenei előadásra nem specializálódott senki. Legalábbis nem tudunk konkrétan semmit.

És itt van a magyar nóta. A magyar nótának elhatározó, alapvető a szerepe a népdal új stílusának a megszületésében. Kodály tanításának utolsó öt évében, a Zeneakadémia zenetudományi szakán, végig majdnem csak a magyar nóták kérdéseivel foglalkoztunk. A Népzenekutató Csoportban pedig kiosztotta munkatársainak, hogy mindenki egy-egy tizenkilencedik századi nótaszerző munkásságát dolgozza fel. Hát ha Kodály — akiről pedig mindenki úgy tudta, hogy nótaellenes — ilyen fontosnak tartotta a nótakérdést, akkor ez nyilván azért volt, mert valóban fontos! És van specialistája nálunk a nótának? Nincsen.

Azt mondjuk, hogy „magyar nótásan" énekel valaki népdalt, s nem tudjuk pontosan, mit értünk ezen. Mert először tudnunk kellene a magyar nóta oldaláról, hogy mi a „magyar nótás"; ezt nem tudjuk, de a magyar népdal oldaláról se tudjuk igazán, hogy mi a „magyar népdalos". Nincs a kérdésnek specialistája. Népdal-, népzenekutatók vannak. Ez olyan, mintha valaki azt mondja, hogy történész. Hát ha valaki csak általában történész, akkor az azt jelenti, hogy nemigen ért semmihez. Jól érteni ma már csak egy-egy szűk területhez lehet.

No, de hogy az előzményekről is szóljunk valamit: Bartók, Kodály után ugye jöttek többen. Főleg pedagógusok, akik lelkesen hozzákezdtek a népdalkutatáshoz, főleg Kodály szárnyai alatt, hiszen Bartók 1940-ben elment. Bartóknak 1934-ben a Tudományos Akadémia épületében adtak egy szobát, s ott rendezte a magyar népdalokat, készítette elő a *Magyar Népzene Tárát*, egy-két, főleg alkalmi munkatárs segítségével, nem volt akkor a maihoz hasonló kiterjedt népzenekutatás. Mikor aztán az ötvenes évek elején megkezdődött az intézményes népzenekutatás, az Akadémiának Népzenekutató Csoportja lett (tulajdonképp „intézete"; kis létszáma miatt nevezték csak csoportnak), hát akkor, most így visszagondolva, azt lehetett várni, hogy tovább szakosodunk: a nagy felfedezések korszaka utáni második-harmadik generáció részletesebben felosztja maga között a kutatnivalót. A szakosodásra az első kitűnő példát éppen ők adták: Bartók és Kodály; a szomszéd népek zenéjének megismerése céljából Bartók megtanult románul, Kodály vállalta, hogy megtanul szlovákul. Kodály adottságainál fogva is teljes erejével a vokális népzenére specializálódott. De lényegében Bartók is ezt csinálta, hiszen előbb ő írta meg *A Magyar Népdalt*. 1924-ben jelent meg a népdalkönyve, ma azt mondanánk, „szinkrón" szemléletben írta meg; viszont Kodály volt a történelmi érdeklődésű ember, ő próbálta kinyomozni a magyar népdal írott történeti kapcsolatait, s például Szabolcsi Bencét ő irányította arra, hogy Tinódival, a középkori énekmondókkal stb. foglalkozzék, s egyáltalán a magyar zenetörténeti kutatás is azzal indult meg, hogy Kodály ezt a „diakrón" szempontot képviselte. Bartók nemzetközi érdeklődése a szlovákoknál és románoknál kezdődött, de már 1913-ban az arabokhoz ment gyűjteni, később a törököknél járt, és hogyha tőle függött volna, bejárta volna az egész világot, mert minden népzene érdekelte. Hamar rájött ugyanis, milyen szoros s törvényszerű a

kapcsolat a népzenék között, nem ismerhetjük meg a magunkét sem igazán addig, amíg más népekéről megbízható fogalmaink nincsenek.

No de végül is oda akarok kilyukadni, hogy Bartók, Kodály rögtön kezdetben elkezdte már a specializálódást is; nyelveket tanultak, s kiosztottak kettőjükre minden, akkor fontos részlettémát; próbálták az egész területet szakemberként befogni. Kodály már a Zeneakadémián is biztatta növendékeit, hogy a legfontosabb világnyelvek mellett tanuljanak meg szerbül, szlovákul, románul. Tehát nyelvtudás dolgában is induljanak egy-egy bizonyos irányba. Ugyanakkor azt is hangsúlyozta, hogy a népzenekutatónak „mindent" kell tudnia, ami így rendben is van. Mert ahhoz, hogy egy részletet rendesen műveljek, az egészet kell látnom. Az utódgeneráció azonban, úgy látszik, kicsit félreértette Kodály általános érdeklődését, és végül is ugyanazt próbálta folytatni, amit Kodály csinált. A népdalt, a népdal pedagógiai vonatkozásait; ott is kb. Kodály nyomaiban nem annyira haladt, mint inkább lépkedve, topogva próbált elindulni.

Persze nem tudnék én különösebben hibáztatni senkit; inkább csak az okokat próbálnám megsejteni, vagy ha sejtem, megfogalmazni, miért nem vittük többre. Lehet, hogy Kodály nagysága és hosszú élete is kényelmessé tett bennünket. Ő mindenről döntött, nekünk csak ügyelnünk kellett, hogy hozzá igazodjunk. Halála után érintett meg bennünket a csípős szél; addig az ő leple alatt megvoltunk nyugodtan, és valahogy nem éreztük a felelősségét annak, hogy egy óriási jól sikerült kezdeménynek a folytatói vagyunk, és ezt majd jól kellene csinálni. Itt van Kodály, ő gondolkozik, ő megvéd, ő tudja, hogy mi a teendő. Mi dolgoztunk mindenfélét, fél szemmel mindig rá nézve, hogy jól cselekszünk-e. Pedig még ilyen óriások is mint ő, csak a maguk generációját képviselhetik; a következő generációnak már magának kell munkáját meghatározni és érte a felelősséget vállalni; további generációk ugyancsak öntörvényű útját előkészíteni; az utánpótlást időben hozzászoktatni a leendő önállóságához. Utánpótlást ugyanis egyetlen szakmában sem az egyetem nevel. Az egyetem erre képtelen. Az egyetem nyersanyagot küld, legjobb esetben jól előkészített nyersanyagot. Az utánpótlást az intézménynek kell nevelni. Ahogy az már ősidők óta történik, mesterek mellett munka közben nőnek fel inasok, segédek. Aztán mire a mester kimúlik, a segédből lesz mester, az inasból segéd, és így tovább. És ami a lényeg: a szerves folytatáshoz ugyanolyan lényeges a jó inas, mint a jó mester. A jó inas, akinek a lehetőségeihez, nem a kötelességeihez, a rakoncátlankodás, a helytelenkedés, a csínytevés is hozzátartozik (hogy a maga bőrén is időben kipróbálja, mik a szakmában a viselkedés határai).

Mi pedig? Mi a Mester szárnyai alatt jó fiúk voltunk, s még „generáció" sem akartunk lenni; egyszerre keletkezett második és harmadik generáció, s mindjárt negyedik is, Kodály halála után. Mert Kodály életében volt az Öreg, voltak a népzenekutatók — az idősebbek —, voltak a fiatalok, ezek voltunk mi. S a fiataloknak elég volt, ha a „tehetség" valamilyen jelét mutatták. Produkálni? Hát még nem tartanak ott; és aztán volt egy-két még fiatalabb, de nem váltak külön a többitől. Meghalt Kodály, nyugdíjba ment az utána következő nemzedék, és itt álltunk egyszerre majdhogynem praxis nélkül. Ezért aztán Kodály halála után hirtelen nem is találtak csak ideiglenes vezetőt! Ideiglenes vezető pedig, aki tudja, hogy egy-két év múlva leváltják, főleg arra ügyel, hogy ne kerüljön rossz viszonyba a kollégákkal. Márpedig a kollégákkal rossz viszonyba kell kerülni, kivált olyan előzmények után, mint nálunk volt Kodály ideje, mikor direkt vigyáztunk rá, hogy a kisebb-nagyobb hibákat szeretett mesterünk előtt eltitkoljuk! És aztán a specializáció égető igénye! Abba hogy vágjon bele ideiglenes vezető? Nincsenek műhelyek, de ott vannak a fiatalok, s húsz ember, köztük tizenöt tudományos státuszban! Bartók, Kodály kettő volt — jó, ez túlságosan tökéletes minta, kivételes géniusz —, de egy világot teremtett itt! Most meg itt ülnek az utódok, egyszer ilyen megbízást kapnak, máskor amolyan feladatot, és soha nem ülnek gyümölcsöző közös munkában körös-körül egy asztal mellett — nem is lehet, még fizikailag sem, mert persze helységgondokkal is küszködünk, két éve albérletben kutatunk, s még legalább öt évig

így leszünk; egy-egy kicsi szobában dolgozik három-három ember, ahol egynek is kevés a hely, de legalább ez a három egyérdeklődésű volna, de jórészt hárman háromfelé érdeklődnek, egymást zavarják csak, nem segítik. És ez — amennyire ismerem — néhány más intézetben sincs sokkal különbül; így a honi tudomány „kommunikációs rendszerében" az embereket leginkább a kölcsönös „zavarás" kapcsolja össze. Rengeteg, sokféle szempontra ügyelünk, szinte arra marad a legkevesebb energia, hogy praktikusan és messzelátóan dolgozzunk.

Ezek azonban általános észrevételek, s hogy igazságtalanok ne legyünk, meg kell jegyezni, hogy egy ilyen új tudományban az első felfedezés évei mindig az óriásiak, utána aztán megtorpanás következik. Olyan ez, mint a nyelvtanulás, meg sok minden egyéb; először minden kitűnően megy, egyszer csak kezd nem menni, mert új oldalról, új módszerekkel, újból kell hozzákezdeni a dologhoz. Nahát ez az újból való hozzákezdés, ez most éppen a mi periódusunk.

— Nincs erre épp most jó lehetőség a modern strukturalista és szemiotikai szempontok áttörésével?

— Amikor ma nemzetközi vagy honi konferenciákon valaki nagyon okos akar lenni, akkor elkezd szemiotikáról beszélni. Az ember hallgatja, néha lelkesedik is, aztán leül s elkezd gondolkozni, mit is tanult? S kiderül, hogy nem sokat. Illetve hallott egy-két tolvajnyelvi újdonságot, amivel őt is elszédítették, és amiből tán tanulhat is valamit, de nem annyit, mint amekkora gőzzel jönnek ezek az új dolgok. Nem, itt egészen egyszerű hétköznapi kikutatnivalók vannak, mindenféle agyafúrt spekuláció nélkül. Ha valakinek jobb ötlete nincs, de legalább dolgozni szeret, a régi hozzáállással még rengeteget lehet itt tenni. Nem a meglepően új szempontok s módszerek hiánya itt az akadály, hanem a megtorpanás; az emberek szeretik a kaptafát, s ez természetes. Megszoktunk egy kaptafát, abban megbízunk, a gyakorlati újítást sem a társadalom, sem a hivatalos szervek nem szeretik, az Akadémia is nehezen veszi be; néha elég, ha nincs hozzá űrlap, és nem lehet adminisztrálni. Mert a fölöttes intézmény adminisztrál, hát végső soron mit is csináljon? Terveket kér és terveket gyárt. Minden újjal egyénileg kell valakinek megszenvedni, s ha jó eredményt mutat fel, akkor talán tovább mehet. Bartók, Kodály a maga hősi korszakában nem adott be semmiféle formális tervet, s mégis tervszerűen felderítette a magyar népzenét! Még csak nem is vitatkoztak a teendőkön; legjobb belátásuk szerint különkülön dolgoztak, s az eredményt rakták össze. Humán szakmában nagyjából mindig ez a célravezető, ha egyenrangú tudósok dolgoznak együtt. Más megint a műhely, ahol az inas örül, ha közreműködhet, mert ezáltal tanul; a mester is örül, ha van inasa, mert rábízhat sok mindent, amit az inas is tud. Tehát kitűnően kiegészítik egymást. De egyenrangú tudósoknál nincs „közös" munka.

Bartók külön megírta *A Magyar Népdalt* 1924-ben, és az nagyon jó, nagyon fontos, bartóki: pontos, részletes elemzés; aztán 1937-ben megírta Kodály *A Magyar Népzenét*, nagyon kiváló, nagyon jó, kodályi: kitűnő összefoglalása mindannak, amit magyar népzenének nevezhetünk. Bartók kitűnően elemzett egy hatalmas részterületet *A Magyar Népdal* címen, Kodály pedig — Bartók eredményeit is felhasználva — összefoglalta *A Magyar Népzene* címen az egészet. Bartók megírta a *Népzenénk és szomszéd népek népzenéjét*, Kodálynak is lettek volna ezzel kapcsolatban gondolatai, de ha Kodály beledolgozik, akkor ebből valami heterogén dolog jött volna ki, így pedig megszületett egy koncepció. Az, hogy az adatokat összerakjuk, persze, nagyon jó, de ha nincs *egy* koncepció, ha nem látom *egy* ember szellemét benne, a lényeg sikkad el! Végül is humán területen csak szubjektíven tudunk mindent megfogalmazni. Például ha a *Népzenénk és szomszéd népek népzenéjét* megosztották volna, Bartók írta volna a románokat, Kodály a szlovákokat, akkor most a kétféle zenei szomszédságról kétféle képünk volna; abban a szkémában, abban a nagy koncepciójú szkémában ellenben, ahogy Bartók elképzelte s megvalósította, a szlovákokból szinte sejthetők a románok, a románokból a szlovákok, és az egészből együtt, ha megrándítom az egyik szélét, a másik széle megmozdul, egyszóval: rendszer. S ehhez

Bartók felfogása és hitele kellett; Kodálynak hasonló a felfogása nemzetről s nemzetköziségről, de mégis óriási a különbség. Népzenénk és a szomszéd népek népzenéje esetében Bartók változatára volt szükség, mert ez — már csak Bartóknak a szomszéd népek népzenéjében végzett mérhetetlen értékű önzetlen munkája miatt is — megtámadhatatlan. A Kodályé tárgyilagos lett volna, de tán megtámadható. De ezt csak példának szánom tervszerűségre és közös munkára a mi szakmánkban. Na, tervszerűség! Én például bejártam a fél világot, irigyelnek is ezért engem. De tervszerűen, tehát tudományos igény szerint, az általam elképzelt tudományos igény szerint úgyszólván egyszer se jutottam sehova! Tíz év óta egyszer se! Etiópiába a császár kért. Utána azért jártam még négyszer Afrikában, mert etiópiai utam révén Magyarországon én lettem az afrikai zene szakembere, ha tehát ilyen kellett, én mentem. De például tíz év óta próbálok kijutni Brüsszelbe, az ottani világhíres hangszermúzeumot tanulmányozni, s nem sikerül az istennek se! Pedig ma a negyven-ötvenéveseknek, hatvanéveseknek, hetvenéveseknek is tanulniuk kell. Aki nem tanul, az nem méltó arra, hogy tudományos szakmában egy percig is a helyén maradjon. Aki nem tudja bizonyítani, hogy egy év múlva többet tud, műveltebb, az ne legyen ma tudós Magyarországon. Régebben talán lehetett, ma nem. S vannak bizonyos dolgok minden szakmában, amiket itthon egyszerűen nem lehet megtanulni. A brüsszeli hangszermúzeumot nem tanulmányozhatom Budapesten. S ha egy közepes zenei fesztiválra vagy egy labdarúgómeccsre megéri az államnak a kísérők és riporterek tömegét küldeni, akkor tán megérné ez is. A tervszerűség éppen arra lenne jó, hogy a fiatal kutató is, idős kutató is — ha szerény keretekhez mérten is — előre eltervezhesse, milyen helyekre mikor mehet. Ma már képtelenség tudományt művelni a szakma nemzetközi életében való intenzív részvétel nélkül! A mienket különösen nem, nekünk állandó kapcsolatban kell — nem *állni*, hanem *élni* másfajta népekkel! Nem lehet úgy kutatni, hogy aktívan ne tudjon az ember két-három nyelven! Ne csak olvasson, hanem beszéljen, hallgassa a dalokat, a beszédet az utcán, szóljon hozzá, vitatkozzon kongresszusokon! És ez nem megy másképp, csak tervszerűen és több ideig odakint élve. Azt a három-négy, külföldön töltött hónapot, fél évet minden kutatónak megéri, hogy aztán a nemzetközi fórumokon nagyobb fölénnyel beszélhessen. Mert bizony az ember egész magatartására rányomja a bélyegét, hogy nem képes elegánsan kifejezni magát! Azért ha valaki eljutott odáig, hogy fokozatot szerzett, s azt mondja, hogy szükséges mennie, higgyék el neki, vagy pedig ne engedjék eljutni a fokozatig. S ez megint igen fontos dolog.

Persze a mi szakmánk nem olyan, ami ha nem volna, megállna a világ folyása, úgyhogy én készséggel elismerem, hogy egy műtrágya-szakértőnek vagy egy kereskedelmi szakembernek fontosabb külföldre mennie, mint nekem. Elismerem a mérnökök, mezőgazdászok, szóval egyáltalán a termeléssel foglalkozó emberek elsőbbségét. De a humán szakmák közül pontosan a mi szakmánk olyan, hogy ezzel majdnem, ha nem is pont akkora nagyokat, de olyasféle zászlókat lehet hazahozni, mint amilyeneket valamikor a futballisták hoztak.

A népzenekutatás esetében fényes előnnyel indultunk. Bartók, Kodály neve mindenütt ismert. Az egész világon úgy hiszik, hogy mi ebben a tudományban élen járunk. És lassan szoknak le erről a hitről. Jó lenne persze, ha sikerülne elodázni ezt a leszokást. A *Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente* első kötetét azért írhatta magyar, mert nemzetközileg úgy tudták, hogy mi ezen a területen nagyon előrejárunk. Magunk között szólva, a hangszerkutatásban valójában sok más nép mögött állottunk, de hát nem akartunk csalódást okozni a külföldnek, s ez nagyban segített, hogy viszonylag gyorsan és jól dolgozzunk.

Minket, magyarokat, amíg Kodály élt — tehát Kodállyal az élen — úgy fogadtak külföldön, mint valami nagy fejedelem udvartartását. Mikor megjelentünk egy nemzetközi konferencián, voltak, akik örültek, ha Kodály saruját megérinthették, s velünk, kísérőivel, barátkozhattak! Ez a nimbusz persze ma minket arra kötelezne, hogy megmutassuk: folytatódik a hagyomány Kodály nélkül is. Csakhogy egészen más nemcsak a mi tehetségünk, a helyzetünk is! Annak idején fiatal korában Bar-

tók és Kodály összejárta egész Európát. Bartók csak így közlekedett, hogy: Párizs, Székelyföld, Berlin, Spanyolország, Tolna megye, Székelyföld; szóval miközben járta Magyarországot csizmában, végigzongorázta Európát frakkban, s mindig mindenben *up to date* volt. És amikor 63-ban Kodállyal nemzetközi népzenei konferencián jártunk Jeruzsálemben, dagadtunk a büszkeségtől, mert Kodály azon a nyelven elnökölt, ahogy éppen az előadó beszélt; tehát angolul, franciául, németül, olaszul. És ha valakinek kedve kerekedett volna latinul beszélni vele, ő annak is állt volna eléje. Ha szlovákul szóltak hozzá, azt is értette, legfeljebb németül válaszolt, mert annyira jól nem tudott szlovákul. Azonkívül Kodály kitűnően mozgott emberek közt. Úgy szokták meg a szakmában a külföldiek, hogy a „magyarok" — hiszen az emberek általánosítanak — tökéletes *all round* emberek. Azóta persze e tekintetben eléggé visszaestünk, hisz minket fiatalkorunkban egyáltalában nem kergettek külföldre tanulni és gyakorolni. Amikor mi annyi idősek voltunk, mint a pályakezdő Kodály meg Bartók, akkor örültünk, ha vidékre utazhattunk népzenét kutatni, és ott legalább engedtek dolgozni. Később persze lehetett volna pótolni, és részben pótoltuk is, de hát a fiatalkorban elmulasztottakat már nemigen lehet tökéletesen pótolni. Azért kellene fokozott gonddal ügyelnünk a mai fiatalok lehetőségeire. A tudós az tanuló ember, annak az az alapállása, hogy tanul. Ezt kell neki egy életére a lehető legnagyobb mértékben lehetővé tenni. S aki erre nem képes, az ne legyen tudós, és aki erre nem képes, az ne tartson tudóst. A tudós azzal termel, hogy tanul, és időnként mások okulására beszámol arról, amit megtanult. A tudós tanulásához hozzátartozik az okos, tervszerű külföldjárás. Ha itthon ül, s várja amíg a könyvtárak lassú és számtalan akadállyal terhelt csatornáin lecsorog hozzá egy kis „információ", akkor menthetetlenül elkésik mindenről. De ha járkál, akkor megnézi és tud róla. És a mai tudományban sok minden olyan, hogy elég, ha tud róla az ember.

Kodály, Bartók megharcolt egy forradalmat. A maga korának a forradalmát. De minden korszak meg kell harcolja a maga forradalmát, s utána meg kell teremtse a maga stabilizációját. Utána, a stabilizáció eredményei után, megint kell következzen valami forradalmi, nem föltétlenül „fegyverrel" persze, és nem azzal a csatával, amihez végül is Kodály, Bartók szóhoz jutott Magyarországon. Ma békésebben is lehetne, de hát ahhoz is kellenek a forradalmárok, olyanok, akik mernek új dolgokkal jönni, meglátnak új dolgokat, s vállalják az áldozatot. Ez a tudomány különös belső dinamikája, forradalmi periódusok váltakoznak stabilizációkkal, s egyik sem nélkülözheti a másikat. És nem lehet a nagy forradalmakat — ahogy mi gyakran akarjuk — konzerválni. Abból nem lesz stabilizáció, nem lesz újabb forradalom előfeltétele, csak unalmas utánzás. Nincs unalmasabb a konzervált forradalmaknál s fárasztóbb az önmagukat túlélt stabilizációknál. Mert például itt a *Magyar Népzene Tára*, azzal is úgy toporgunk, lassan megy, pedig ha nem sietünk vele, készítése közben avul el. Az ilyen munka végzéséhez munka közben is szükség van a forradalmi koncepcióra; nem elég egyszerűen csak érteni a népzenéhez. Kitűnően kell tudni szervezni, s napról napra kényes érzékkel tudomásul venni a fejlődő tudományos igényeket.

— *A* Magyar Népzene Tára *az Intézet vállalkozása?*

— Az Intézet vállalkozása, sőt a Népzenekutató Csoport tulajdonképpen ezért alakult. A *Magyar Népzene Tára* már 1913 óta aktuális. Akkor már beadta Bartók, Kodály a tervezetét, s ha nekik akkor pénzt, lehetőséget adnak, valószínűleg már 1930 tájára kész lett volna, és körülbelül akkor lett volna igazán korszerű.

Ma már, attól félek, az egész monumentálissá nőtt vállalkozás egy kicsit anakronisztikus. Mert az 1913-ban elképzelt *Magyar Népzene Tára*, akármilyen zseniálisan képzelték is el akkor, mégiscsak hatvanéves, s ha jó meggondoljuk, igencsak akad ott egy-két dolog, amit ma már másként kell csinálni. De most már legalább azt az elképzelést — a legkézenfekvőbb és részben már meg is tett kisebb módosításokkal — gyorsan meg kellene valósítani, hogy majd utána, mikor az egészet újra kiadjuk vagy valami újabb történik, akkor jöhessenek az új megoldások. 1913-ban

még fonográffal vettek fel népzenét. Ma magnetofonnal gyűjtünk. Akkor az volt a jó népzenei kiadvány, hogy kottában ott van a népdal. Ma a jó népzenei kiadvány a technika segítségével sokkal többet és jobban tud visszaadni a valóságból. Egyebek közt a hanglemez a fénykép, sőt a hangosfilm előnyeit jobban kihasználhatja. Hiszen úgyse tudjuk megmenteni ezt az egész kultúrát, de lehetőleg mennél többet markoljunk a népdal mellé abból az életből, amiből a népdal kinőtt. Mert különben csak virágszálakat gyűjtünk egy gyorsan ismeretlenné váló mezőről. És épp a mező képe, ami pedig tán a legfontosabb, mind megfoghatatlanabb lesz az utókor számára. Hogy csak egy nagyon egyszerű dolgot említsek: nagyon kevés a népzenei tárgyú, szakszerű fényképünk. Pedig tanulmányozáskor fontos, hogy lássam is, amit hallok, mert másként hallom, ha látom! Kodálynak egyébként volt egy híres mondása: A jó zenész — azt mondja — látja, amit hall, tehát kottában rögtön el tudja képzelni, és hallja, amit lát; hát ez most az egész népzenei kultúrára kierjesztve úgy szólna, hogy lássam is azt a népdalt; lássam mennél több oldalról. Mert olyan vékony kis dolog és annyira hamisítvány, mert hiányos az a népdal, ahogy kottában elénk kerül egy könyvben, hogy ennek már majdnem semmi köze ahhoz a világhoz, ahonnét kikerült! A kotta mellé legalább fényképem legyen arról, aki énekelte, ahogyan tartotta éneklés közben magát, amilyen környezetben énekelte.

Azt hiszem, egyike vagyok azoknak a népzenekutatóknak, akik a legtöbbet fényképeztek, s én is csak úgy ötletszerűen fényképeztem, sajnos. Sokszor kellett volna, de nem ér rá mindenre a kutató, aki maga dolgozik. Két alkalommal azonban azt játszottam, hogy lefényképeztem az éneklő különböző tartásait ének közben. Tessék! Az öreg székely Péter Sándor, ahogy énekel. Ez így együtt, ezt a sorozatot egy egész könyvoldalon kellene a dallam elé tenni. Mert akkor kapok valami képet. Pedig még nem is valami jól fényképeztem, mert itt csak a ház ablaka látszik, az egész tájat is kellett volna! Hogy lássam a környezetet is. Na, itt a környezetből is látszik valami. Körülbelül tízféle dalnak az arcra vetített képét látom ezeken a fényképeken. Tessék. Hát itten biztos valami pajzán dolgot énekel. Azt, hogy: *Feleségem olyan vagyon, hét országon híre vagyon...* Itt a másik. Mit énekelhet? Balladát, börtönballadát énekel a bácsi. Látszik rajta, az öreg Kajó István, Rózsaszentmártonból. És sajnálom, hogy nem vettem fel többet.

Mit elmond egy ilyen kép! Ez az öreg csángó balladát énekelt; a hegyoldali házában. Gyimesi táj. Itt meg három palóc öregasszony, ahogy éppen már megpuhítottam őket az éneklésre. Azokhoz a hangokhoz, amit a magnetofonról hallunk, látni kell ezeket az arcokat, így egész. Ezek itt meg siratnak. Sirat az öregasszony. A keze! Micsoda kéz! Aztán a hangszerek. Hangszerekről mindig rengeteget fotóztam, mert ott aztán nincs mentség, látni kell, hogyan tartja. Ezeket soha többé nem lehet lefényképezni. Süllyedő világ. Más szakmabeli ezt nem fényképezheti, nem tudja fényképezni, ez a népihangszer-kutató dolga! Ez itt az utolsó szentesi tekerős. Nincs lába. Ölbe vittem ki az udvarra, hogy lefényképezhessem. Az utolsó koldus házaspár, ahogy zenél. Egy másik: maga készítette bőgővel, ahogy mellé áll! Ez nem budapesti cigánybőgős! Parasztbőgős. Az egész tartáson látszik: ő csinálta, ő bőgőzik rajta, méghozzá nem is bőgőzik: „dörgöli" a bőgőt!

— S hogyan értékelik, becsülik meg ezt a munkát, amit ezek a fényképek dokumentálnak?

— Ezeket a fényképeket leginkább a magam szakmai örömére készítettem. A szakszerűbb fényképezés ötletét már mintegy tíz éve többen is említettük Kodálynak, de ő nem fényképezett, Bartók se, illetve csak igen keveset... A komolyabb fényképezés már a mi generációnk föladata lett volna. Kodály, bár korához viszonyítva nagyon értette az idők szavát, érthetően az általa kipróbált és bevált technikai eljárásokhoz ragaszkodott elsősorban. Így például mindvégig ragaszkodott hozzá, hogy a népdalt le kell jegyezni, mielőtt felvesszük. Persze hogy igaza volt: ők Bartókkal fonográffal dolgoztak, ott le kell jegyezni, a fonográf rosszul adja le. De a magnetofon korszakában, mikor bármit rámondhatok? Az én felvételeim pél-

dául tele vannak beszélgetésekkel, mert arra való a szalag! S mert mennél több a technikai felszerelés, annál jobban igénybe veszik a gyűjtő figyelmét és energiáját; nem mindig marad idő a helyszíni kottalejegyzésre.

— *Elég általános társadalomtudományi intézeteinkben egy-egy ilyen nagy vállalkozás, mint itt a* Magyar Népzene Tára; *sokkötetes, tiszteletreméltó, kicsit anakronisztikus munkák, amik aránytalanul sok erőt emésztenek, s kicsit elnyomják a többi kutatást. Itt is?*

— Ez nem nyomná el, ennek a többi munkát serkenteni kellene. Legfeljebb akkor nyomja el, ha rosszul szervezik. Mert ha azt mondják néhányunknak, megint a specializációra térek vissza, hogy X, te ennek meg ennek vagy a szakembere, légy szíves nézz utána ilyen és ilyen adatoknak, szedd össze ezt és ezt, mert a kötethez majd szükség lesz rá, akkor egy ilyen nagy vállalkozás még segíthetne is. Csak ember kell, aki koncepciózusan szervezi, és apró műhelyek, ahol az „alkatrészek" szakszerűen készülnek.

De ez már megint nem a Zenekutató Csoport problémája, általánosabb honi gond ez. Hogy mondjam csak: alig marad idő s energia arra a nagyobb kutatási szervezetben, hogy az embereknek megszülessenek és pláne meg is valósuljanak az ötleteik. Mert adminisztrálunk, reprezentálunk, koordinálunk; mert be vagyunk osztva osztályokba, tagok vagyunk társaságokban, bíráló bizottságokban, tervbizottságokban; ott a heti plénum, az osztályértekezlet, jubileumi ülésszak, van ez, van az.

Együttműködni csak azzal tudok, akivel egy műhelyben dolgozom; az már vagy megérti az én gondolatomat, vagy az övé a jobb, s akkor nekem illik azt átvenni. Tehát valahogy mégiscsak elindulunk. Egy intézet egészként nem tud együtt dolgozni. „Megorganizálhatják" azt, hogy az egésznek valahogy összejöjjön az eredménye, és kétkötetes, meg hatkötetes, meg tízkötetes opusok hirdessék az intézet szakmai kompetenciáját és dicsőségét, de hát tényleg együtt dolgozni csak két-három ember tud. Kézben tartani is jobban lehet egy intézetet munkacsoportonként, együttesekből felépülő demokratikus hierarchiában. Sokan épp a demokratizmus jelszavával akadályozzák meg az ilyen műhelyek képződését. Pedig a legantidemokratikusabb dolog, hogy megakadályozzák. Hierarchiának így is, úgy is lenni kell, s ez csak akkor antidemokratikus, ha nem funkcionál, ha életellenes. Mert nem vagyunk mindenben egészen egyenlőek. A tudásban, tapasztalatban, munkabírásban nem. Ezt egyébként elismerik, különbözőképpen fizet bennünket az állam, mert különbözőképpen dolgozunk. De hát akkor azt is lehetővé kellene tenni, hogy az egyenlőtlenségből a gyengébbnek haszna legyen, az erősebb ereje pedig ne pocsékolódjék! Az igazgató? Ő vezessen, képviselje nívósan az intézetet honi s nemzetközi fórumokon, reprezentáljon, s legyen gondja rá, hogy a fontos eredményeket minél hamarább, késedelem nélkül megismerje s fölhasználja a társadalom. Mert a humán tudományokban állandóan, rögtön el kell mondani, terjeszteni kell az eredményeket. Érthető nyelven. Ez kutya kötelesség. Bartók, Kodály így csinálta. Még Bartók is, legfeljebb nem népszónokként mondta el a falu piacán, hanem a Tudományos Akadémián, de úgy mondta el, hogy azt utána tovább lehetett mondani, le egész a falusi tanítóig, és közkinccsé vált. Kodály pedig, ő valóban falusi tanító szintig írta nagyon lelkes és nagyon-nagyon ügyes publicisztikai készséggel — hogy mondjam csak — tündöklő írásait, s ezt nyilván nem azért vállalta, mert népszerűsködni akart. Tudta, hogy ez a dolga. A történésznek, az irodalmárnak, a filozófusnak, a néprajzosnak, a zenekutatónak, általában a humán tudomány művelőinek az a dolga, hogy az embereket mennél gyorsabban gyarapítsa azzal, amit sikerült kikutatnia.

HALÁSZ PÉTER

„Az én édeszemnek dombon ülő háza"

A CSÁNGÓ ÉPÜLETEKRŐL

Túl a Keleti-Kárpátokon, a Szeret két partján és a balról beléömlő folyók völgyében, kis-kunságnyi területen szétszórva élnek a moldvai csángók, szám szerint mintegy 60-80 ezren.

Dalaikról, balladáikról legutóbb Kallós Zoltán gyűjtéséből még csak tudunk, hallottunk valamit, hétköznapjaik, munkáséletük azonban úgyszólván ismeretlen. Ezzel az írással otthonukban keressük fel őket, szétnézünk a ház körül, a tűzhelyen, s leülünk velük a sarkosan elhelyezett padra. Nem kell attól tartanunk, hogy nem látnak majd szívesen bennünket, mert örülnek minden vendégnek:

Ajtóm nyitva, be is jöhetsz,
Üres a pad, le is ülhetsz.

De még mielőtt elindulunk, ismerkedjünk meg múltukkal, lássuk, kikhez is indulunk.

Minden tudományágnak vannak örök vagy öröknek látszó kérdőjelei. A moldvai csángók nem is egy, hanem két ilyen régóta megoldatlan talánnyal szerepelnek a tudós kutatók előtt: *származásukkal* és *nevükkel.*

Moldvába kerülésükről többféle föltételezést ismerünk, ezek részben keresztezik, részben pedig kiegészítik egymást. Vannak, akik — nem minden romantika nél-

kül — az etelközi magyarok maradékainak tartják őket, mások úgy vélik, hogy — legalábbis egy részük — a XIV. században, a Nagy-Szamos völgyéből került Moldvába, a tatárjárást követően elpusztult *Kunország* területére. Nem lehetetlen, hogy mindkét feltevésnek van valóságos alapja. A történelem is feljegyezte, hogy az üldöztetés elől Moldvába menekült magyar husziták alapították *Husz* városát (Huşi), s tudjuk azt is, hogy a mádéfalvi vérengzést követően Moldvába bujdosó csíki és háromszéki székelyek később nem mind kerültek Bukovinába, sokan szóródtak szét a csángó magyar falvakba, sőt önálló településeket is teremtettek. De a kirívó alkalmak mellett az erdélyi magyarok szinte állandóan vándoroltak, szivárogtak, szöktek Moldvába, bukott fölkelések résztvevői, pár hónapos fejedelmek vagy fejedelemjelöltek hívei, császári csapatok üldözöttei mind a Kárpátokon túl találtak menedéket. A gyér lakosságú Moldva fejedelmei és bojárjai szívesen látták a szorgalmas és fejlettebb mezőgazdasági kultúrát hozó magyarokat, földet és kiváltságokat adtak az érkezőknek. Régi térképeken sok *Beschenare* (a román bejenări = bujdosni, menekülni szóból) helynév emlékeztet rájuk, s erre az állandó áramlásra utal az is, hogy a székely ember mindig *bémegy* Moldvába.

A magyarságnak sokféle rétege, népcsoportja került tehát a Szeret, a Tatros, a Tázló, az Aranyos-Beszterce, a Moldva partjaira, s nemcsak térben, de időben is eltérő kultúrát képviseltek, amikor kiszakadtak a Kárpát-medencén belüli magyarság köréből. Moldvában azután sok tekintetben hasonultak egymáshoz, s szókincsük, viseletük, szokásaik eltéréseit legtöbbször már csak árnyalatokban őrzik. Sokkal jelentősebben különböznek viszont a Kárpát-medencén belüli magyar etnikumtól, hiszen itt továbbhaladtak az idővel, gyorsabban és másfelé, más hatások között fejlődtek; míg ők — elhúzódva, elzárkózva a vallásilag és etnikailag idegen románságtól — a régi kultúra és életforma sok olyan elemét megőrizték, ami a számunkra már inkább csak néprajzi adat, de az ő életükben még maga az élő valóság. Életformájukat és ismeretanyagukat az is konzerválta, hogy a magyar nyelvű írásbeliség sohasem terjedt el közöttük, magyar papjaik, tanítóik — bármennyit is könyörögtek értük püspökeiknél — csak elvétve akadtak. Magyar iskolát is csak 1945 után kaptak, de azóta már azok is megszűntek. Anyanyelvükön írni tehát csak néhányan tanultak, így különösen rászorultak és fontos volt számukra a szájhagyomány, a népi emlékezés.

Ez teszi őket a magyarság egyik, néprajzi szempontból legérdekesebb és legfontosabb népcsoportjává. Falvaikat járva, házaikba lépve megáll és visszafelé fordul velünk az idő.

A moldvai magyarok falvainak jelentős része erdőirtás helyén keletkezett, s emiatt a halmaztelepülések jellegzetes, kusza képét mutatják. A templom azonban itt is a központot jelzi, s az egész település jóval zártabb, tömörebb, mint a környező románságé. A házak legtöbbje nem a megszokott módon, a rövidebb oldalával néz az utcára, hanem a telek beljebb eső részén áll, és széles homlokzattal fordul az utcáról érkező felé.

Ez az elrendezés tulajdonképpen a ma már ritkábban fellelhető kettősudvarok emlékét őrzi. Ez pedig azt jelentette, hogy a telket, vagy ahogyan ők mondják: az *életet* kétfelé kerítették: az utca felé eső részben tartották a nagyállatokat, az udvar belső részén pedig a lakóház kapott helyet. A külső résznek *okol* volt a neve, s a marhák szabadon jártak-keltek benne, istállót nem láttak talán soha életükben. Csak egy színszerűen fedett, háromfelől kerített enyhely védte őket az időjárástól. Ezt a kezdetleges hajlékot — mint minden színhez hasonló építményt — *szopronnak*, vagy *sopronnak* nevezik a moldvai magyarok. A télire összegyűjtött szálas takarmányt is egy gerendákból összerótt s szalmával lefedett *állás* alatt tartották, s ezt szinte olyan magasra építették, amennyi megőrzendő szénájuk volt. Később — anélkül, hogy a neve megváltozott volna — ezekből az állásokból lettek a mi fogalmaink szerinti istállók, mégpedig úgy, hogy egy részen berakták, bedeszkázták az oldalát, s ide kötötték a marhát. Az állás többi része pedig megmaradt sopronnak.

Egy ilyen *okol*, vagyis külső udvar egyáltalában nem tűnik tisztának, még kevésbé rendezettnek. Esős időben hasig érő sárban kínlódnak az állatok, különösen ha sokan vannak kisebb területen. Nem mindig voltak ugyanis ilyen kicsik (néhány száz négyszögölesek) a gyakran 4-5 marhát befogadó udvarok. Ezek ugyanis egy még régebbi, a szórványtelepülés viszonyai között alakultak ki, amikor az erdőirtásokon keletkező *életek* csak igen lazán kapcsolódtak egymáshoz.

A külső udvarhoz képest valósággal rend és gondozottság fogad bennünket az udvar belső részén. A lakóház mellett *elkertelt* (elkerített) *kiskertet* látunk, ám ennek nemcsak díszítő szerepe van. Megtermik benne a vereslevelű *laboda*, ami tavasszal a csángó magyarok első főzelékféléje; de a virágoskert éppenséggel a házipatika szerepét is betölti, annyiféle gyógyító növényt, ahogy ők mondják: *uruságos dudót* találunk benne. Ilyen a *Szentantal mák*, a *Szentgyörgy virág*, a *madraburján*, hogy csak néhányat említsünk. Ezek mellett kapnak helyet a szemet gyönyörködtetők, mint az *ablakvirág* (muskátli), a *harmatvirág* (hajnalka), a *tulipán*, az őszi *rúzsa*.

A kiskert rendben tartása mindenekelőtt a nagylány dolga, a virágok is őt díszítik. Sok csángó ének kezdődik ezzel a sorral: „Én kimenék küskertembe virágot szedni."

A hátulsó udvar többi részein azonban az asszony rendezi a dolgokat. A lakóházon kívül itt van ugyanis a *gyisznópajta*, továbbá a néha csaknem galambdúcszerűen lábakra állított *tyúkpajta*, és a fedél alatt elhelyezett, kezdetleges nyárikonyha szerepét betöltő kemence: kora tavasztól késő őszig a sütés és a főzés legfontosabb, úgyszólván kizárólagos helye. Csak a módosabb gazdák építettek *burdét* (kunyhót) az udvaron álló kemence fölé.

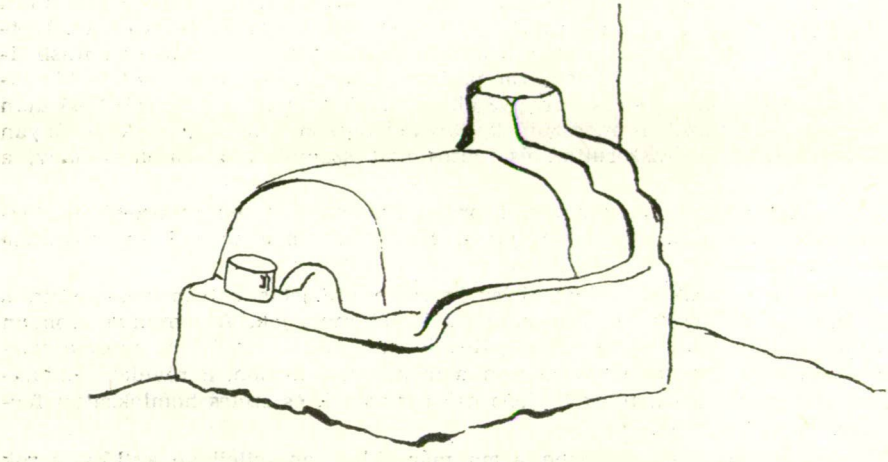

UDVARON ÁLLÓ KEMENCE

Ez az udvarbeli kemence (amit vidékenként másképpen neveznek) tulajdonképpen két részből áll: az egyik az üreges, de legtöbbször egynyílású, tehát kémény nélküli kemence, a másik pedig az előtte levő tüzelőpadka, a *tüszej*. A kemencerész annyira egyszerű, sőt primitív, hogy gyakorlatilag még sütni sem lehet benne — legalábbis a mi fogalmaink szerint. De nincs is rá különösebb szükség, hiszen kenyeret a moldvaiak inkább csak azóta esznek, amióta üzletben vásárolhatják. Kemencében, odahaza nem is igen tudnak jóféle kenyeret sütni. Hogyis tanulták volna meg, amikor kenyér helyett úgyszólván kizárólag kukoricalisztből készült puliszkát, vagy ahogyan maguk mondják: *málét* esznek mindenféle ételhez, s ami kevés kenyérgabonájuk termett, abból inkább pénzt csináltak. A csángó leány, vagy me-

nyecske kiválóságait nem azon mérik tehát, hogy milyen kenyeret tud sütni, hanem azon, hogy milyen málét kavar. Annak sem könnyű ugyanis minden csínját-bínját eltanulni.

Ez a málé különben egyáltalában nem rossz étel, *rántott pityókával* (zsírban főtt burgonya), vagy éppenséggel *pecenyével* (sült hús) kiváló eledel, s azt hiszem, hogy az Alföldön sem azért fitymálják manapság a puliszkát, mert az rossz, hanem mert idővel a szegénység egyik jelképévé vált. A moldvai magyarok azonban mitsem tudnak erről, s jóízűen eszik a málét, csak legyen belőle elég.

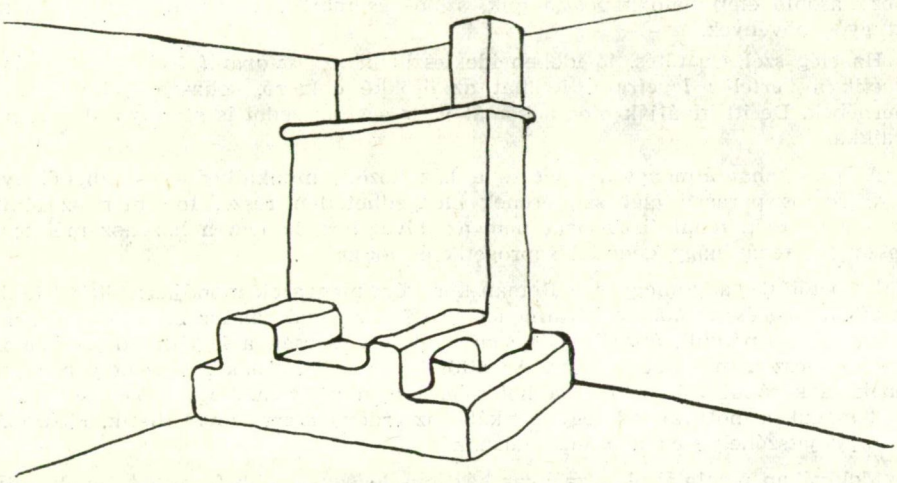

AZ ODÁJ FŰTŐBERENDEZÉSE

Nem baj tehát, ha kenyérsütésre nem alkalmas a kemence, az a néhány tésztaféle, amit ünnepi alkalmakkor tepsiben *(tavál)* megsütnek benne, így is jóízű lesz. A kemencéről érdemes még elmondani, hogy sokféleképpen építik, de a legérdekesebb az a mód, amikor az ügyesen elrendezett, morzsolt tengerivel töltött zsákokat sárral körülrakják, s mikor az megszáradt, megoldják szájukat és kiszedik belőle a tengerit, majd magát az üres zsákot is.

A kemence előtt levő tűzhelyet már sokkal gyakrabban, tulajdonképpen naponta használják. Kovácsolt *üstlábra* (vas háromlábra) tett *üstben* fő itt minden; a *málé*, a *csorba* (= leves), ebben fő a *laska* vagy a *paszuj*. De erre a háromlábra teszik a pecsenyesütő serpenyőt is. Az üst alatt szabadon ég a tűz, a vele való teendők a sütés-főzés fontos részét alkotják; a jól vagy rosszul elkészített ételek között aszerint is különbségek vannak, hogy miként rakták alájuk a tüzet. Az ilyen szabadon lobogó tűz rendkívül hangulatos dolog, a zárt tűzhelyekhez szokott ember szinte már el sem tudja képzelni ezt az élvezetet. Az üst oldalát körültáncoló lángokba nagyszerűen lehet bámulni, s az ilyen apránként etetett, fel-fellobbanó, vacsorát készítő tűz a hozzávaló illatokkal együtt nemcsak a nyálat csordítja, de a gondolatokat is serkenti, s a körülötte beszélgetőket melegíti és világítja is.

Azért időztem ilyen sokáig a ház mellett álló tűzhelynél, mert a csángók családi életének nagyobb része is itt zajlik le. A vendéget természetesen nem ide hívják, hanem a házban ültetik le.

A moldvai csángó ház a föld színétől felemelve, néha 6-8 lépcsőfoknyi magasságban épül. Először mindig a fából készült vázat ácsolják össze, majd fokozatosan emelik és a sarkai alá kisebb-nagyobb termésköveket raknak. A ház kiemelése

kettős célt szolgál: egyrészt kiegyenlítik vele a hepehupás talajfelszínt, másrészt pedig bizonyos mértékig elszigetelik a házat a talajvíztől. A megemelés után ugyanis feltöltik a ház alatti helyet, sőt körülötte is húznak egy körülbelül méternyi széles *tőtést*, ami lényegében megfelel az alföldi vagy a dunántúli ház tornácának.

A tőtés hallatlanul fontos része a moldvai csángók házának, amely még megőrizte a paraszthéznak és udvarnak azt a hagyományos szerepét, miszerint egyesíti magában a munkahely és a lakóhely funkcióját. A tőtésnek pedig különösen sokoldalú a szerepe: ha akarom, az udvar fedett része, de úgy is nézhetem, hogy a ház nyitott helyisége. Tele is van mindenfélével. Itt szárítják a kenderfejeket, a kerti magokat, a hagymát; az eresz alá felakasztva *asznak* a *galuskának* (töltött káposztához hasonló étel) való káposztalapik, szőlő- és martilapulevelek, s csokorba szedett gyógynövények.

Ha elég széles a tőtés, jó időben ide teszik ki az *osztovátát* (szövőszéket), és itt *csévélik* a *vertelke levélre* a fonalat az örökké dolgozó, sohasem pihenő csángó fehérnépek. De itt kínálják meg a komát vagy a szomszédot is savanyú, direkttermő boraikkal.

A tőtés tehát átmenet az *élet* és a ház között, munkálkodó- és pihenőhely, a hagyományos paraszti élet színterének elengedhetetlen része. Ide már az állatok sem bejáratosak, tehát tisztaságát nem az udvaréhoz, hanem a házéhoz mérik; sokan látják, tehát nagy gonddal söprögetik és locsolják.

Ha a tőtést, vagy ahogyan a Román környéki magyarok mondják: *töltiszt* tekintjük a külvilág és a lakás közti átmenet első fokozatának, akkor nem kétséges, hogy a sokszor ajtó nélküli, általában le sem padlásolt és csak a legritkább esetben fűthető *szín* lesz a második fokozat. Az alföldi ház „pitvarának", a székely ház „ereszének" a korábbi változata ez a helyiség, s nem véletlen, hogy lepadlásolt módozatait maguk a moldvaiak is egyre inkább az erdélyi *eresz* szóval illetik. Előszobája, kamrája, játszóhelye ez a csángó háznak.

Moldvában megtaláljuk a magyar háztípus legegyszerűbb formáját, amely mindössze két helyiségből áll, de a *szín* nem is tekinthető valódi lakótérnek. Alvásra, és télen csaknem az egész napi tartózkodásra a ház egyetlen helyiségét használják a moldvai magyarok, ez pedig az *odáj*. A név török eredetű és egy tőről sarjadt az alföldi juhászok „hodály" szavával. Az újabb házaknál és a módosabb családoknál két ajtó nyílik a színből, a másik a *tisztaodájba* vezet, ahol a drágább bútorokat, a szebb falravaló szőtteseket és a lányok sokszor mennyezetig érő rakásba hajtogatott hozományát, az *észrét* tartják.

Ebbe az odájba azonban ritkán teszi be a lábát a ház népe. Életük — nyáron csak éjszaka, télen nappal is — a másik odájban zajlik, ami azonban inkább csak a használatbavétel jelenségeiben különbözik amattól. A falakat itt is maguk szőtte textilek, *falravalók* borítják, s az asztalt sarkosan elhelyezett pad veszi körül, letakarva az ugyancsak szőttes *padravalóval*. A helyiség legimpozánsabb helye azonban mégiscsak a tűzhely, vagy ahogyan ők nevezik: a *szóba* (kályha, tűzhely). Kétféle formájával találkozhatunk, az egyik régebbi — mondhatnánk ősi —, a másik újabb, mai alakjában talán a századfordulón vagy a múlt század végén alakult ki.

A régebbi változattal ma már csak elvétve találkozunk, de még csaknem minden faluban akad belőle néhány, s húsz-harminc esztendeje még általános volt. Csaknem tökéletesen megegyezik az udvarbeli kemencével, a különbség csupán az, hogy az *odájban* füstelvezető alkalmatossággal látták el, s erről kapta a nevét is: *kürtős szóba*. Amint a mellékelt képen látható, maga a kürtő hátsó részével a kemencére támaszkodik, egyik oldalával a falhoz simul, elöl pedig egy vagy két lábon áll. Itt, a kürtő alatt tesznek tüzet, s akárcsak az udvarbeli tűzhelyen, üstlábon főznek. A füstöt a kürtő *gyűjti* össze és a *hijúba* (padlásra) vezeti, ahonnan a tetőt fedő zsindelyek hézagain s az e célra készült *füstlukon* át eltávozik. Tető fölé emelkedő kéményük csak az elmúlt évtizedben épült házaknak van.

A tűzhely mögötti kemence, ha nagyon kicsi az odáj, kilóg a házból, ami természetesen sok hővesztességgel jár. De a lakótér melegítésére nem is a kemencét fűtik, hanem a kürtő alatt égő lángot használják ezekben a házakban.

Az odájban levő fűtőalkalmatosság fejlettebb változata a *lábas szóba*, ahol a kürtő helyett szép, oszloposformán elrendezett füstjáratokat építenek, s az ebben kanyargó meleg igen jó hatásfokkal fűti a helyiséget. Attól függően, hogy hányszor kanyarodik a füst amíg egy kéményszerű csonkon át a padlásra kerül, van *kétlábú* és *háromlábú* szóba. A lábak kiképzése pedig sokféle formai változatra ad lehetőséget s a szóbát építő mesterek élnek is ezzel, úgyhogy szinte nincs két egyforma tüzelő. A szóbákat ma már kisméretű téglákból rakják, de nem is olyan régen, „a törökök idejében" (ami Moldvában az 1864 előtti időszakot jelenti) vesszőből font és sárral betapasztott szóbák voltak használatosak.

Úgy illett, hogy hosszasabban időzzünk az odájban levő szóbánál, a ház tűzhelyénél, hiszen ez a lakás legfontosabb helye, mert nem csak meleget és világosságot ad a hosszú téli estéken, hanem itt fő meg a *málé* és sül a *pergelt szalonna*, és ide húzódik szinte az egész család, a tűz köré rendeződik az egész házon belüli élet. *Petrás Incze János*, a Szeret-parti Klézse község 87 esztendeje meghalt lelkipásztora 1842-ben így írt a csángó magyarok tűzhelyének erről a funkciójáról: „... a' ház földinél egy tenyérrel magasabb alapja, melly a' kemencze' két oldalán elnyúlik, és az ifjak' 's kisdedek' szállásául szolgál', a' lyányok oda húzódnak, mikor idegen jő a' házhoz, ..."

A szóba melletti sarokban áll az ágy. A régi házakban még megtaláljuk a földbe vert cövekeken álló fekvőhelyet. Újabban ez már nem szokás, de a rugós, derékaljas ágyat a moldvai csángók alig ismerik. A kemény deszkára néhány takarót, esetleg *csergét* terítenek, s azon alszik szinte az egész család. Az ilyen kemény ágynak igen nagy „előnye", hogy rendkívül kényelmetlen fekvés esik benne, s reggel még véletlenül sem jut eszébe az embernek, hogy tétlenül heverésszen rajta.

Az odáj harmadik sarka a pad és az asztal helye. A sarokpad ma már fából készül, de valamikor a fal kiszélesedő része volt, sárból rakták. Ez pedig nem is lehetett olyan régen, mert a ma élő öregek még élénken emlékeznek rá.

A sarokra állított pad előtt levő asztal kétféle lehet: székelyes hatásra vall a magas, robusztus, fiókos asztal; általánosabb, s köznapi használatra való a kis kerekasztal, amit oly jól körül lehet ülni, amikor kiborítják rá a frissen főtt, gőzölgő puliszkát.

Mi van még ebben a helyiségben? *Észre-láda* (ha nincs tisztaodáj), *vízpad*, a falon szőttesek, szentképek, pillangóformára felakasztott *kendezők, servetek, ruhacskák;* s igen gyakran még valami, a tűzhelynél is fontosabb: a bölcső, ami nem egyéb mint egy közönséges *tekenyő*. A csángó magyar családoknál, ahol nem ritka a 10-12 gyermek sem, de az 5-6 teljesen általános, nagyon fontos szerepe van ennek a gyermekrengető alkalmatosságnak.

Térjünk vissza egy kicsit a tisztaodájba, már csak azért is, mert ha vendégek vagyunk, az éjszakába nyúló beszélgetés után úgyis ott készítenek számunkra fekhelyet. S amikor hajnalban fölpattan a szemünk, érdemes a beszűrődő fényben körülpillantani. Nem tudnám már megmondani, hogy melyik csángó faluban, melyik hajnalon ébredtem abban a tisztaodájban, ahol az azóta is kísértő gondolatom támadt.

Csodálatos dolog egy ilyen szívvel és nagy gonddal berendezett, földíszített csángó szoba. A falakat a sötétpiros szín minden árnyalatát magukba olvasztó szőttesek borítják, de úgy, hogy féltenyérnyi hely sem marad takaratlanul, s ha valahová nem érne el az anyag, oda is tesznek valamit, legrosszabb esetben egy színes papírdarabot. Puha, meleg és anyagszerű az egész odáj belső fala, a mennyezetet pedig egy pontból induló, s a falakig lazán kifeszített színes papírcsíkok díszítik. És ahogy ezek a megcsavart, tarka papírok mozogtak, hullámoztak a nyitott ablakon beszökő szellőben, a szempillámon átszűrt félálomban azt kellett éreznem, hogy egy

puha nemezsátorban fekszem, ki tudja hol, s ki tudja mikor. Ez a gondolat vagy látomás azóta is él bennem, s minden ilyen csángó odájban újjászületik.

Egészen biztos, hogy a csángó magyarok tudatában nem él az emléke semmiféle sátornak vagy jurtának, legtöbbjük azt sem tudná megmondani, hogy mi az. Mégis úgy igyekeznek feldíszíteni a legszebb odájukat, hogy az egy nemez jurtabelső hangulatát idézi. S ha a kutatás erre még nem is tudott választ adni, a távoli eredet lehetősége legalábbis elgondolkoztató.

Ennek a rendkívül hagyományőrző népnek az ízlése és értékítélete a paraszti életforma gyors változása nyomán erős torzulást szenved. Falravaló ruhacskáinak geometrikus díszítését naturalista stílusú virágmotívumokra cseréli, betörtek házába a giccses faliszőnyegek, a tucatáruszámba menő papiros falvédők, a városi dísztárgyak, apró mütyürkék. És minél inkább pénzért veszik a bútorokat és a csecsebecséket, annál többre becsülik, annál jobban féltik. Akinek van rá pénze, két tisztaodájt is berendez magának, a család pedig kiköltözik a szinte földig érő háztető alá: az épület mellé ragasztott kicsi helyiségbe, amit a legtöbb helyen *tyilér*nek neveznek, és malacól vagy szerszámoskamra volt, mielőtt ilyen rangos funkciót kapott volna.

A falusi lakosság életformájának átalakulásával járó ellentmondások tehát a moldvai magyarokat sem kerülték el. De amint láthattuk, még így is igen sokat őriznek közösségi kultúrájuk értékes elemeiből.

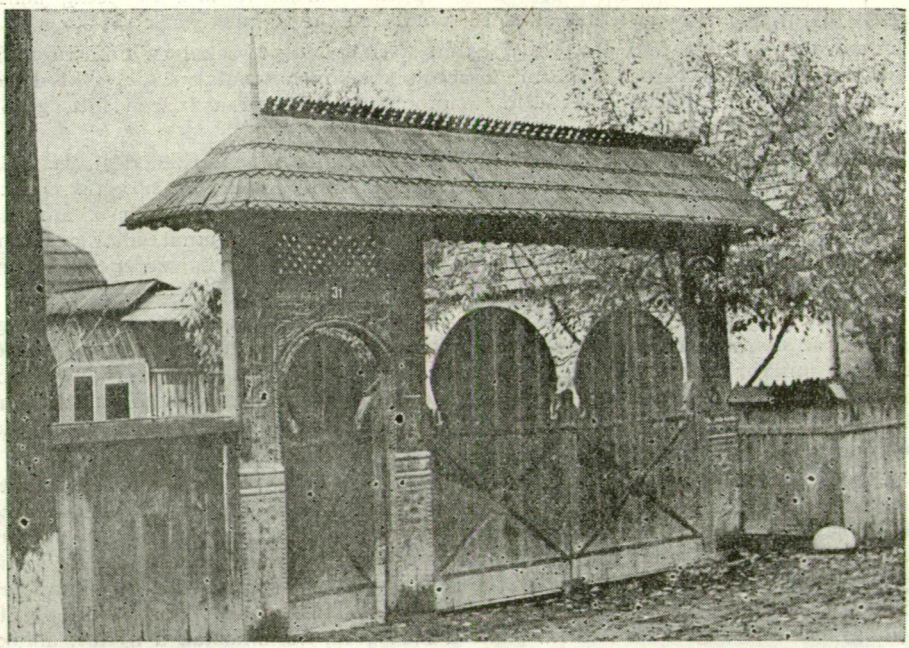

MOLDVAI CSÁNGÓ LEVELES KAPU

NAGY OLGA

Törvény és szabadság

AZ ALKOTÓ EGYÉNISÉG SZEREPE A MESE HAGYOMÁNYOZÁSÁBAN

Ortutay Gyula 1940-ben megjelent *Fedics Mihály mesél* című kötete a magyar folklórkutatásban „iskolát" teremtett: az egyéniségvizsgálat kezdetét jelentette. Azóta több olyan kötet is napvilágot látott, amelyek kiemelkedő tehetségű mesemondók anyagát közlik: Dégh Lindának *Pandur Péter meséi* és *Kakasdi népmesék* című kötetei, vagy S. Dobos Ilona *Egy somogyi parasztcsalád meséi;* Erdész Sándor *Ámi Lajos meséi* stb. című könyvei. Idesorolom még a romániai magyar népmesekutatás keretébe tartozó köteteket is: Faragó Józseftől *Kurcsi Minya havasi mesemondó,* vagy a Faragó szerkesztésében megjelent *Fehér Virág és Fehér Virágszál* című gyűjteményt, valamint a magam kötetét is: *Lüdérc Sógor* címmel és a sajtó alatt levő *Jakab István, a mesemondó* című munkát, Vöő Gabriellával való közös szerkesztésben.

Az alábbiakban egy rövid elemző vizsgálat keretei között főleg általam gyűjtött, kiadatlan népi prózai szövegre támaszkodom. E tanulmány csak felvázolja azokat a megfigyeléseket és következtetéseket, amelyeket különböző részlettanulmányaimban már elemeztem vagy bemutattam.

A GYŰJTŐ „CSODÁLKOZIK"

Filep Istvánné széki mesemondó „igaz történeteit" (szám szerint 120-at) 1958-ban vettem hangszalagra. Jól emlékszem, milyen ellenérzéssel, viszolygással, mert akkor még csak a tündér- vagy tréfás mesékre volt szemem. Ezek az „igaz történetek" (ahogyan ő maga is nevezte) apjáról, nevelt leányairól, szomszédairól, a népi valóság eleven, vérbő enciklopédiái voltak. A mindennapok költészete, rejtett drámái az asszonyi kiszolgáltatottságnak, a szegénység lelket nyomorító szorításának. Csak sok év múltán, más tapasztalatok során értettem meg: Kali néninek a maga *sajátos és egyéni költői világa éppen ezekben az igaz történetekben rejtőzik.*

Ugyanúgy meglepődtem 1960-ban a búzai Simon Imre földszagú, életízű meséitől is, amelyekben az egykori alvilágbeli démon kéjsóvár öregúrrá vedlik, a tündéri Világszépe pedig kacér parasztasszonnyá. Benne is, miként Cégér Ferencben is, a volt tündérmesék, búzai „krimi" történeteiben még néhány éve *csupán* a mesemondás bomlását láttam. Alig má értem meg különböző tudatszintű, alkatú és tehetségű mesemondók anyagának összehasonlító vizsgálata által, hogy az ősi szüzsé mindenik mesemondóban sajátosan tolmácsolódik, sőt teremtődik újjá.

Amikor Vöő Gabriella kutatótársammal 1965-ben a görgényüvegcsűri Jakab István első meséit hangszalagra vettük, csakis azért, mert ő volt az egyetlen nagy mesemondó egyéniség, súlyos zavarban voltunk. Hiszen Jakab fenséges hősei emberként féltek, töprengtek, remegtek és végezték el a hagyományos küzdelmeket. Hősei mögé rejtőzve, maga Jakab vallott a maga sorsáról, a világról. Évek kellettek ahhoz, amíg megértettük, hogy Jakab István nem „egyéni esetlegesség", amikor hősében a maga emberi sorsáról vall, sőt még akkor sem, amikor egyetlen motívumból külön mesét alkot a *Zöldgyík városa* címmel.

Mérában ugyanazon a tudatszinten más és más hangulatú mesék születtek és alakultak, mert az egyes mesemondókat: Boros Hicsi János; 68 éves, és Csurka Jánost, 39 éves mesemondókat más és más művészi alkattal áldotta meg a teremtő.

S míg az egyik a meséből *hősök példáját* teremtette meg egy sohasem volt „aranykorból", a másik szokatlan, kontrasztos hatásokra épített, nagy hiperbolisztikus készséggel sugallta az azonos hallgatóság számára egy sose létező, fantasztikus világot, amelyben a fikció nem „az igaz"-at, hanem valószínűtlenül merész költőiséget sugallja.

A népi alkotásban főleg csak azt vettük észre, csak azt rögzítettük, ami ismerősnek, „hagyományosnak" tűnt, de érzéketlenül mentünk el a szokatlan és merész kombinációktól, amelyek a szerkesztésben megnyilvánultak, csupán „invariánsoknak", „egyéni redakcióknak", törvénytől való eltérésnek véltük. Valójában ezek az „egyéni esetlegességek" százszámra kerültek felszínre, de csak sokára értettük meg, hogy tulajdonképpen *a népi alkotás törvényszerűségeit hordozzák magukban.*

MESEMONDÓ „SZABADSÁGA"

Ha meg akarjuk érteni ezt a látszólagos ellentmondást, hogy a mese szüzséje „örök és változhatatlan", és mégis képes minden korban a jelenkoriságot „korszinten" is kifejezni — e rejtély kulcsát a tehetséges mesemondók meséiben találjuk meg. Az örök mese „korszintűvé" tétele — tulajdonképpen a mese művészi rangja — kizárólag *a szüzsét tolmácsoló mesemondóhoz van kötve.* Ha a mesemondók összehasonlító szövegelemzéséből indulunk ki, akkor egyben megleljük azt a *szabadságot,* amely a mesemondót a közösségi kincs szabad és újrateremtő tolmácsolójává teszi. De egyben megtaláljuk azt a sokszínű, sokféle *lehetőséget* is, amelynek alapján — hála a tehetséges mesemondóknak — végtelen variációs lehetőség jöhet létre.

Ha azonos mesemondók teljes repertoárjának szövegelemzését elvégezzük, akkor nemcsak azt mutathatjuk ki, hogy a vérbőség, az eleven lüktetés, a mese cselekményéhez, a hős tetteihez érzelmileg való kötődés mindig jelen van, hanem azt is, hogy ez minden mesemondónál *bizonyos* mesei stílus, ábrázolásmódként, és csak őt meghatározó módon van jelen.

Szemléltessük ezt néhány példán.

Jakab István felfedezte a mesében rejlő ama lehetőséget, hogy általa önmagáról vallhat. Több meséjének is ilyen belső kényszerből született, vallomásos jellege van. Így aztán hősei majdnem mindig őt magát képviselik, nagyon is bonyolult lelki meghatározottságában. Hőseinek lélektani indokolásairól, motivációiról részletes elemzésben számoltam be. Itt tehát röviden: hősei lélektani ábrázolásának eredményeként létrejön a mitikus hősök „humanizálása". Hőseinek tetteit mindig lélektanilag indokolja: ezért azok „nem egysíkú, lelki mélység nélkül való figurák", miként arra Max Lüthi utal, hanem emberi módon töprengő, félő, kalandjaikat emberi módon átélő, *komplex emberi figurák,* lélektanilag magas művészettel megrajzolt figurák.

Ez a belső kényszer eredményezte, hogy a második világháború kapcsán átélt csalódását, Jakab saját alkotásában mondja el a *Zöldgyík városában,* amelyben egyetlen motívum: a hős egy szál maga győzi le az ellenséget. A világirodalomban és a meseirodalomban sehol nem található, szerkezetileg, művészi ábrázolás, formanyelv, tartalmi jegyek stb. szempontjából egyedi mesét alkotott. Szépsége Féja Gézát arra ihlette, hogy *A folklór nevében* című tanulmányában részletes elemzést adjon róla.

Cifra János invenciója az, hogy a legcsodálatosabb mesei helyzeteket is a fantasztikum keretében, érzékeny beleélő készséggel, novellisztikusan „részletezze". A mesemondó a hagyományos motívumot: az aranyhajú ikrek anyját trágyagödörbe ássák, ahol évtizedeken át sem pusztul el — így tölti fel: A ganéba a feje búbjáig elásott anyát az a kopófiú keresi fel mindennap, akit a boszorka gonoszsága miatt szoptatott (mert az aranyhajú ikreket közben megölték). Ez a kopófiú mindennap a saját porcióját adja oda az anyának, vagy ételt lop neki a királyfi konyhájáról. S addig kapar, amíg egy „párkányt" csinál a gödörre, s arra rakja le az ételt. A kutya hűségének ábrázolása Jack Londont juttatja eszünkbe. De kidolgozza részletei-

ben azt, hogy az elásott királyné hogyan küzd az életéért: az eső szolgáltatja a vizet, amely megtisztítja a trágyagödörbe került szalmaszálat, azon keresztül iszik. Ez az egész epizód, amely egyetlen motívumból nőtt ki, a mesemondó *egyéni invenciója, egyben szabadsága* a hagyományos kötöttséggel szemben.

Ez a végig részletező, novellisztikus forma teszi egyetlen meséjét két és fél órás terjedelművé, mert noha szerkezetileg alig tér el a hagyományostól (tehát nem olyan inventív-kombinatív típus, mint annyian mások), viszont a hagyományos szüzsét „életesen" tolmácsolja, a fikció mindenütt a valószínűség és elhihetőség irányában mutatkozik meg. Az elemek éppúgy csodás- mint valóságelemek, amelyek alapján megalkotja — csupán számunkra különös — abszurd világát. Az egész teljesen sajátos, egyedi költői világ.

Joó Jánosné 52 éves magyardécsei mesemondó asszony meséi szerkezetileg meglepően letisztultak, egyszerűek. Mesemondónk rendkívül finom lélektani elemzéseket ad, különösen a hősnők tettei kapcsán. Nagy beleéléssel mondja el például a csodálatos hős anyjának szülési vajúdását, és igen aprólékos részletezéssel írja le, bizonyítva azt, hogy a tehetséges mesemondó művészektől nem idegen a kitérő és a leírás sem. Finom lélektani elemzései a kiváló kakasdi mesemondót, Palkónét juttatják eszünkbe. Joóné 52 mesét kitevő tündérmese-repertoárja Faragó József gyűjtésében és lejegyzésében közel kétezer oldalt tesz ki. (F. J. szíves közlése alapján.)

Dumitru Florea Creţescu román mesemondó azt a motívumot, amelyet egyetlen mondatban szoktak elnagyolni a mesemondók: „a boszorkát ló farkához kötik", több oldalon át külön fejleszti novellabetétté, s magas művészi szinten egy drámai lefolyású népítéletet jelenít meg, amelyen a király, a szóvivő és a gyűlés („miting") résztvevői, a nép köréből rendre hozzászólnak s kifejtik véleményüket. Az ítélet így a legteljesebb demokrácia alapján fogalmazódott meg. A király hívja két szolgáját — falubeli embereket —, és kiadja a parancsot; elmagyarázza, hol találják meg a kötelet, melyik és hány fonadékú legyen. Majd az istállóban hogyan találnak rá arra a 99 esztendeje bezárt, napot soha nem látott, vad ménre. Azt így és így kell megközelíteni, megkötözni, kihozni és végül a boszorkát a farkához kötni. S következik a szörnyű ítélet aprólékos végrehajtása.

Az azonos alkotói szabadság ennél a mesemondónál a maga művészi szintjén és ezen belül is művészi világa, eszmeisége, tudata, tapasztalata, világról alkotott véleménye, s e vélemény kimondásának belső kényszere egyetlen motívumból ilyen különös, meg nem ismételhető költői világot teremtett.

Beszélhetnék még arról, hogy a görgényvölgyi Puşcaş Petre román mesemondó minden meséjében az erotika olyan színesen és érzékletesen jelenik meg, akár a keleti költészetben (például az Ezeregyéjszakában). A Berze Nagy János-féle magyar népmese-katalógusban 675. típusszámot viselő, *A rest fiú* mesében a hős *varázsige* segítségével ejti teherbe a királylányt. Mesemondónk azonban a hőst udvari inasnak állítja be. Ott ismerkedik meg a királylánnyal. Szerelem szövődik köztük. A mesemondó a szerelem teljes kibontakozását nagy és kiforrott művészettel ábrázolja, az ismerkedéstől a beteljesülésig, nem felejtkezve meg arról sem, hogy a környezet különböző tagjai miként reagálnak e tiltott szerelemre. Három-három ízben, mindig másként és másként színezi ki a szerelmi találkákat, majd a „leleplezést" és a megbocsátást. A mesemondó majd minden meséjében a szerelmi játék, az erotika belső kényszerből fogalmazódik meg.

Igen sok mesemondó anyagán szemléltethetném, hogy a hagyomány kötöttsége hogyan válik végtelen variáció- és egyéni elbeszélőstílus megteremtésének lehetőségévé. A „törvény" (a hagyomány) és a „szabadság" (az egyén költészete) így olvad egymásba s közvetíti egyéni módon a mesei szüzsét.

SZABADSÁG A SZERKEZETBEN

Az alkotó mesemondónak nemcsak a szüzsé sajátos feltöltésében van lehetősége a szabadságra — miként ezt a fentiekben illusztráltuk —, hanem a szerkezet kapcsán is. Ez a „szabadság" lehet kisebb vagy nagyobb méretű: mérsékeltebb vagy

merészebb kombinációjú; eredményeként létrejöhetnek különböző variánsok, amelyek még szépen simulnak bele a típusba. De éppen úgy létrejöhetnek ún. invariánsok is; rendkívül bokros szerkezetek, amelyeket már-már szinte képtelenség valamilyen mesekatalógus szerint egyetlen típusba gyömöszölni. Hogy az alkotókedv miként éli ki magát a szerkezet szabad megújításában, arra kolozsvári archívumunkban több mint számos példa adódik.

A szerkezetek bokrossága, ágas-bogas volta az *eleven folklórélet jellemző sajátossága*, miként erre Ovidiu Bîrlea a román mesék kapcsán rámutatott. Szabály, sőt törvény az, hogy az elhaló szóbeliség esetében a mesei szerkezetek megmerevednek, zártakká, lekerekítettekké válnak. Az elhalás, felbomlás, pusztulás jele ez, viszont az eleven mesékben spontánul (de tudatosan is!) egymáshoz csapódnak epizódok, egész típusok, vagy pedig csak motívumok. Ez az egymáshoz való kapcsolás azonban nagyon is bonyolult, árnyalt és sokféle lehet, az egyszerűtől az összetettig, az elemi összekapcsolódási módtól a bonyolultabbig. Az összekapcsolódás módja kihat azután — mégpedig igen érzékenyen — az új struktúrára, hiszen az összekapcsolt részek nem azonos funkcióval és jelentőséggel kapcsolódnak egymáshoz; másrészt az összekapcsolódás során a részt vevő típusok is változáson mennek keresztül. A mesei egész szerkezet új színeződést nyerhet, a részek összekapcsolásának módja olyan új szerkezetet hozhat létre, amelyben már elvesztek a komponens típusok eredeti vonásai — és így tovább.

De kapcsolódhatnak az egyes típusok úgy is, hogy egy alapvető típusba beékelődnek más típusok csupán egyes epizódjai. A beékelődött részek, amelyek csak bizonyos epizódokat képviselnek, nem feszítik szét a keretet, de színesítik, variálják. És lehetséges olyan kapcsolódás is, amelyben a különböző típusok úgy hullanak egymásba, ki-ki csak bizonyos epizódokkal, hogy az így létrejött struktúra hangulatilag, eszmeileg is más, mint a komponens részeké.

PÉLDÁK A SZERKEZET MEGÚJÍTÁSÁRA

De szemléltessük a fenti lehetőséget most konkrétan egyes mesemondók alkotó technikájában, azzal a fenntartással, hogy más mesemondó e gazdag lehetőségeket más és más módon gyümölcsöztetheti.

Vöő Gabriella Jakab István meséinek sajtó alatt levő közreadása kapcsán bevezető tanulmányban vizsgálat alá vette mesemondónk invencióját, ami a szerkezetet illeti. E célból 42 meséjének szerkezeti elemzéséből indult ki, amelyeket „hagyományosok"-nak nevez. E mesékben 300 epizódot és 1300 motívumot számolt meg. Ez az impozáns szám, amely nem zárja ki az azonos epizódok olykor ritmikus ismétlését, maguk is különböznek egymástól. Így egyes epizódok alapjukban véve tradicionálisak; más epizódok azonban a tradícióhoz való kapcsolódást csak egyes főmotívumok által biztosítják, a színező motívumok a hagyományostól eltérőek. Ez is az egyéniség szabadságának egyik lehetősége.

Magában a motívumok kapcsolódásában is lehet „szabadsága" a mesemondónak: 1 — a hagyományos motívumok kapcsolódhatnak egyéni módon; 2 — az egyéni motívumok kapcsolódhatnak tradicionális módon.

E vázlatos ismertetésben megfigyelhetjük a mesemondó „kötöttségét" is (a hagyományosság lényegét és látszatát megőrzi!), de formailag szabadságát is: a kötöttséget, a legkülönbözőképpen fel is oldja és variálja. Közösségi és egyéni szépen békül itt meg egymással anélkül, hogy egymást korlátoznák vagy megsemmisítenék.

Következő, három különböző mesemondótól vett példánk már azt is kívánja illusztrálni, hogy ezek a bokros mesék részt vesznek a továbbiakban a hagyományozásban, továbbá pedig különböző mesemondók esetében más és más variációs formát nyerhetnek.

Marosszentkirályon hangszalagra vettem Puji Jánostól egy mesét, ugyanazt felvettem a falujabeli Pocó Mihálytól, valamint a marosvécsi Dávid Gyulától is. A két

utóbbi mesemondó pontosan megjelölte az azonos forrást, Puji meséjét, amelynek még a címét is: *A narancskirály* — megőrizték.

Hogy követni tudjuk a struktúra fejlődését a továbbhagyományozás során, írjuk fel itt a három mese típusképletét, a nemzetközi típuskatalógus számrendszere szerint. A három típusképletben a világosság kedvéért kiemeltem a mindháromban szereplő közös epizódokat is. Az A. változat a forrást, Puji János meséjét jelenti; a B. változat az átvevő Pocó Mihály, a C. változat a Dávid Gyula meséjét jelzi.

A. változat típusképlete: *301+307+304+313*
B. változat típusképlete: *301+307+313*
C. változat típusképlete: *301*+313∼306+519 *307*∼955A^{x}+513+*313*

1. A három szerkezet közös alappillére a 301, 307, 313-as típusok bizonyos epizódjai. Ezek biztosítják az egyes változatokban a *közös* vonásokat, az *egyensúlyt*, az *azonosságot*. A hallgató ezt az azonosságot érzi ki mindhárom változatban.

2. Mindkét variánsban elmaradt a 304-es típus, ennek oka az, hogy funkció nélküli színező szerepe volt csupán a struktúrában. E tekintetben tehát *a továbbhagyományozás során mindkét variáns egyszerűsített*. A szerkezet megtisztult egy nem tökéletesen beleilleszkedett epizódtól.

Ezt a struktúrát a nem kombinatív típusú Pocó Mihály megőrizte s így éltette tovább. Ortutay utal W. Andersonra, aki szerint „a közösségi hagyomány mindig visszaállítja önmagát". Ám tegyük hozzá: sohasem az eredeti formát, minden újraadással és minden látszólagos „visszaadással" valami újat ad hozzá — olykor sem egyéniség, sem közösség által nem érzékelhetően —, mert miközben lekopott valami a régi jelzésekből és régi elemekből, ugyanakkor mindig feltöltődött új tudat- és hagyományelemekkel. Törvény ez: a hagyomány hulláma is állandóan változik, a továbbfolyás során minden tolmácsolással egy soha nem ismételhető egyedi változat keletkezett, amely éppen úgy régi, miként már új elemet is tartalmaz. Végeredményben a hagyomány számára örök lehetőség ez a megújulás, a múlt és a jelen mindenkori egybefonódása.

3. A C. változat esetében azonban az A.-hoz képest a leegyszerűsített szerkezet *újból feltöltődött más típusok nem csupán színező epizódjaival*. Ezáltal a mese sajátosan bonyolulttá vált anélkül azonban, hogy egyensúlyát vesztette volna. A bokrosság ellenére *megmaradt a kezdeti, viszonylagos szerkezeti egység*, amit a mesemondó a három típus szilárd összekapcsolása révén biztosított. Viszont a *306, 519 955A^{x}*, 531-es típusok a mesét nemcsak bonyolulttá, hanem színessé, gazdaggá, variálttá teszik.

4. E variáltságot a C. változat esetében még fokozza a beékelődött új típusok bonyolult kapcsolódása, különböző típusok csak bizonyos epizódjainak egymásbahullása; az eredmény sem az egyik, sem a másik típus, hanem valami új, amire jelünk is: ∼ utal.

5. Így mindenik variáns más és más mese: ez pedig természetesen alakulhatott ki azáltal, hogy a továbbhagyományozódás során mindig leválik valami a régiből s ugyanakkor mindig feltöltődik valami újjal. A megmaradt lényeg a hagyományt, a közösségit jelenti, az egyensúlyt. A lemorzsolódás, valamint az újra való feltöltődés pedig mindig az egyén szabadságát jelenti: egyben a színeződés, variálódás, az újszerű lehetőséget: a mese egyénítését, a mesének a *tulajdonjoggá való változását*. Elvileg elképzelhető, hogy ez a legutóbbi bonyolult mesetípus még tovább hagyományozható, mert az újrahallgató úgyis csak a lényeges típusokat (illetve epizódokat) érzékeli és hagyományozza tovább.

Ezt bizonyítják azok a görgényvölgyi román mesék, amelyeket fent a havason s lent a völgyben ilyen bokrosan mesélnek újra és újra. E bokrosság — jegyezzük meg — alkati kérdés, a kombinatív típusú mesemondók műve. Vannak nagyon tehetséges mesemondók, akik a szüzsé megújítását nem a szerkezet megváltoztatásában, hanem csupán feltöltésében találják meg.

TUDATOSSÁG ÉS SPONTANEITÁS

Vizsgáljuk meg ezek után, hogy az egyes mesemondók különböző művészi fogásai, melyek egyediek és csakis rájuk jellemzők, spontaneitás-e, vagy pedig ennél több: sajátos egyéni módszer, tudatosság. E kérdést bizonyos mesemondók művészi gyakorlatával illusztrálva, elemezzük.

Görgényvölgybeli magyar és román mesemondók meséinek „abszurd" színezetük van, mert a csodálatos elem a legszélsőségesebben realisztikussal vegyül.

A valóságos tér- és időbeli elemek beszüremlése a mai mesékben általában kimutatható. Feltevésem szerint minden időben beszüremlettek a maguk korabeli tudatelemek. Nem képviselnek tudatosságot, hanem a mesemondó vagy hallgató által sem érzékelhető spontaneitást, általában *szórványos, esetleges* elemként tartjuk számon.

Bizonyos mesemondónál azonban olyan tudatos eljárásról, művészi fogásról van szó, amely a már racionalisztikusabb fejlődésszinten levő közösségből viharos kacagást vált ki. Ez a közösség már érzi az anakronizmust, tehát nevet; másrészt a helyzetekbe bedobott ilyen „földreszállító" tendencia ugyanakkor pihenteti, feloldja a feszültséget.

A gyakorlott, húsz-harminc év óta mesélő számára a valamikori *spontaneitás tudatosságra váltott át.* A mesemondó először talán spontánul szőtte bele, miként más is, és lemérve a hatást, amelyet kiváltott, az ámulatot, meghökkenést vagy nevetést, az idők során ezt kidolgozta, finoman tovább élezte és tudatosan alkalmazta. Máskülönben nem lehetne lemérni meséinél, s nem vált volna csupán nála fellelhető *művészi stílussá.*

Puci Jóska apjától, sőt nagyapjától örökölt meséit nagyon szigorú hallgatóság előtt mondja el. Ezeket a meséket szerkezetileg minden eltérés nélkül közvetítheti, s szerinte a mese „olyan, mint a káté, amelyhez nem szabad sem hozzáadni, sem abból elvenni" — mégis voltaképpen „kicselezi" hallgatóságát. Ő szoktatta meg közösségét egy új elbeszélő stílussal: a csodálatos jelenetet kiélezi a groteszk irányába, annak nevetséges voltát mutatva meg. Aprólékosan kidolgozott jelenetei — az anakronizmus irányába — lemérik, hogy a hagyomány, a közösség *kötöttsége* — a törvény — hogyan válik *szabadsággá,* ha a mesemondónak sikerül a maga művészi varázsával „átejteni", magával ragadni a közösséget, és *tudatos* egyéni invencióval, amelyet képes volt tökélyre vinni, *fogadtatja* el a mesét.

Jakab István például úgy lopja bele magát hőseinek alakjába, hogy közben „kicselezi" a közösséget. Ha ez belső kényszer, spontán lehetett és marad is spontaneitás, miként ez művészi szinten mindig jelen van (ösztönösség és intuíció a sajátos világlátás alapja), ám sok évtizedes gyakorlat által tudatos művészi fogássá válhat. Jakabnak úgy kell belecsempészni hősébe a maga lelkét, hogy az tetszedjék a hallgatóságnak és ugyanakkor el is fogadja. Mert magára ismer? Mert mélyen emberi? Mert ez meghatározza őt is?

Ha mind e példákból pontosan nem lehet tudni, mennyi az ösztönösség, vagy mennyi már a tudatosság, egy biztos: a meghökkentő képek, asszociációk nem találják érzéketlenül a hallgatóságot. Ezt a gyakorlott mesemondó *a színészhez hasonló érzékenységgel fogja fel, „reagálja le", hogy azután újabb és újabb előadásában hasznosítsa.*

Bizonyos azonban, hogy ilyen esetekben a spontaneitás már magas rangú olyan művészi intuíció, amely nélkül művészi kép, világkép elképzelhetetlen. Hogy tudatos-e, vagy „féltudatos", nehéz megítélni. Nem tudjuk, hol a határa a spontaneitásnak, hol kezdődik a tudatosság. Valószínűleg egymásból nőnek ki, és egymásba hullnak, miként mindig és mindenütt a művészetben.

A közösség ízlése és igénye ösztönözheti és bontakoztathatja ki a mesemondó jól bevált „művészi fogását". Példaként a Berze Nagy magyar népmese-katalógusában a 850. számot viselő, *A királykisasszony anyajegyei* című típushoz tartozó két széki variánsot említeném. A majdnem azonos szerkezet és azonos tudatszint mel-

lett (a csodás jegyek mindkettőnél elmaradtak) a mesék másfajta hangulata abból eredt, hogy a mesemondók meséjüket más-más közösség ízlése és igénye szerint mondták el. Így aztán Bikfalviné, aki gyermekeinek, unokáinak mesélt, az azonos tényt: a királylány elkunyerálja a kondásfiútól a malacokat — mint a kis királylány szeszélyét magyarázta. Ezt a motívumot végig beledolgozta meséje során. A pikáns részek felett (a királylány megmutatja keblét, térdét és meztelenül magamagát a fiú kérésére) könnyen átsiklott. Ugyanezt a motívumot Filepné, aki lányfonóban mesélte, hallgatósága kedvéért másként dolgozta ki. Nem fiúcskáról, hanem ügyes, fortélyos, szerelmes kedvű legénykéről van szó, aki bármit feláldozna azért, hogy a királylányt meztelenül láthassa. S a királylány sem játszadozó lányka, hanem kacér lány, akinek megtetszik a fiú, s ezért mutatja meg „jegyeit", sőt ő maga ajánlja ezt fel. S mivel a legényke felesége akar lenni, maga mondja meg apjának, hogy a jegyeinek tudójához megy férjhez. A mesemondók változtattak a kommentálásnál, az indokolásnál. Sőt egész sor tudati elem mozdult meg a két mesében, s azok más-más színezetet, funkciót nyertek.

Jakab az elmúlt öt év során, míg hozzá kijártunk, több mint kétezer oldalnyi anyagát elmondta. Ezek között három mesét „tévedésből" vettünk fel. Ugyanolyan címmel és majdnem ugyanúgy mesélte el a közel hatvan oldalt kitevő *Babszem Jankót*. (Holott azt állította, nem mond kétszer egyformát.) A mesemondó nem tudná rangos és bonyolult kompozíciójú meséit igényesen elmondani, ha nem kötne ki *a legsikerültebb variáns mellett*. Az ilyen jó variáns talán öt, tíz év alatt alakul ki, talán húsz év alatt? De ki tudja, hányszori elmesélés után! Hiszen a szóban forgó mesemondók húsz-harminc-ötven éves mesemondói múlttal dicsekedhetnek! Ez ugyanazon mese sokszori elmondását jelenti, tehát a mesék kialakulnak, kiegyensúlyozódnak, megnyugodnak. A mese megpihen a mesemondó újramesélésében, eléri a legmagasabb rangját, a közösség egységesnek érzi, s könnyen továbbmesélhetőnek. Erre számtalan bizonyíték van. A Görgény völgyében több mesemondót találtunk, híres havasi mesélőktől hallott bonyolult meséket adtak tovább, persze ki-ki másként. Hiszen az már az *övé* lett a meghallgatás, befogadás és továbbadás folyamán.

De a mesemondó szelektálja is a témákat, megállapodik néhánynál és csak azokat meséli. Ovidiu Bîrlea több gyakorlott román, magam több magyar mesemondótól kérdeztem meg, hány mesét (ti. „tündérmesét") tud? Szinte egybevágóan azt felelték, hogy tizenöt-húsznál többet nem tudhat a mesemondó. Ha meggondoljuk, tizenöt-húsz mese átlagosan 40 oldalas, kb. 800 oldalnyi szöveg *nem akármilyen* elmondásáról van szó! (Vannak persze rendkívüli esetek, mint például Ámi vagy Jakab.)

Hivatásos mesemondó különben csak azt mondja el, amit tökéletesen, szépen tud. Előfordult, hogy öregedő, híres mesemondó, akitől már több tanítvány is tanult a havason, nem volt hajlandó elmondani egy-egy mesét, mivel emlékezete már kihagyott, mert az nem tartozott kedvenc meséi közé, s így ritkábban mondta el, s lassan kihullott az „aktív" repertoárból.

A MESEMONDÓ „REPERTOÁRGONDJA"

A széki Filep Istvánné ezelőtt ötven esztendővel, még fiatal lány korában véletlenül olvasta Boccaccio összes novelláit. Ezekből azokat, amelyek megtetszettek neki, be akarta illeszteni repertoárjába. E kísérletéről külön tanulmányt írtam, így megfigyelhettem az alkotó egyéniség tudatosságát éppen úgy, miként a véletlenek belejátszását is. Már a mesék kiválasztásánál — a művészi intuíció mellett, amely pontosan megérezte a Boccaccio-novellákban a népi ihletésűeket — az általa olvasott novellákból huszonkettőt úgy választott ki, hogy azok *továbbmesélhetőek legyenek*. E huszonkét novella aztán a mesemondó mesélése által megindult a további fejlődés útján. A művészileg nem egyenlő értékű darabokban három réteget — művészi szintet — különböztettem meg. Egyesek a forrásnovella vázlatos és

silány reprodukálásai maradtak csupán. Más darabokban már eltűntek a novella idegen világára, a városi miliőre utaló jegyek; a legszerencsésebbekben az idegen jegyek lekopva, már *feltöltődtek sajátos népi jegyekkel:* a volt úri dámák valódi parasztmenyecskékké változtak. Élethelyzetük akár egy széki parasztasszonyé, mint például a *Részeges ember felesége* című. Kali néni elmondotta, hogyan tüntette el az idegenséget. Megváltoztatta a városok, személyek neveit, levetkőztette őket városi gúnyájukból és városi mivoltukból is, hogy „tetszésükre elmondhassa".

A Görgényi-havasok vágterületein, ahol különböző vidékek különböző tudatszintű, kultúrájú, ízlésű emberek gyűlnek össze és alakulnak át, sokszor 5-10 évig tartó, egyetlen mesehallgató közösséggé, nem a stílusbeli zártság, hanem a nyíltság a jellemző: a stílus itt alakul ki. A közösséget a receptivitás jellemzi minden újjal szemben. Ezt segíti a közösség tudatszintje is, amely már kevéssé archaikus. Az eszmény a mindig új, eddig nem hallott, az ismeretlen, a színes. Ilyen közösségben a repertoár gondja teljesen a mesemondóé, ő kell gondoskodjék arról, hogy mit meséljen.

Ez a közösségi igény a mesemondó számára a legteljesebb szabadsággá válik. Így értjük meg, hogy Jakab Istvánnak 75 meséje úgy alakult ki, hogy a mesemondó *tudatosan* válogatta össze darabjait, s a legkülönbözőbb forrásból. A gyermekkori rétegre így épült rá élete során különböző környezetben és körülmények között hallott mese. Repertoárját az utolsó percig fejlesztette, bővítette. Legutóbbi gyűjtéskor felszínre kerültek olyan mesék, amelyeket például még abban az évben a marosvásárhelyi kórházban hallott. Szerepeltek azonban olyanok is, amelyeket maga alakított át olvasott mesékből.

Vagy nem tudatosságot jelentett-e az, hogy Jakab István úgy mondja el a szándékosan olvasott meséket, hogy arra még a gyűjtő is éppen csak egy-egy árulkodó jegy alapján jöhet rá?

Szintén a repertoár kibővítése céljából jött létre más mesemondónál is a szerkezetbeni merész invenció. Itt azokra az epizód- és típuskapcsolódásokra gondolok, amelyeket a mesemondónak azért kell elvégezni, mégpedig nagyon tudatosan, mert közössége már minden meséjét ismeri. S mert az erény itt már nem az újramesélés, hanem az új. Tehát a meglevő, mégiscsak korlátozott repertoárból kell merőben újnak tűnő mesét létrehozni. Sok évtized gyakorlatával rendelkező mesemondók ezt mind azonosan oldják meg: a legmerészebb kombinációkkal a közösség számára az új varázsát nyújtják. Tulajdonképpen így keletkeznek a másfél-két, sőt több órás mesék. Tudatosságból. Dávid Gyula marosvécsei mesemondónál *János és Rózsa* című meséjében két testvér *külön-külön* és nem megismételt kalandjai így fonódnak egybe. A mesemondó egymásután mondja el őket, de ez az egymásutániság indokolt, mert a mesemondó mindenütt kiképezte az áthajlást. Ez esetben mindkét testvér főhős, és egymás szabadítására indulnak el. De mindig más utakon, mindig más kalandok során, nagyon tekervényesen jutnak el egymáshoz, míg végül találkoznak.

Más lehetőség: a hős a kalandok után nem nyugszik meg, nem köt ki, nem fogadja el a királylány kezét; hanem új utakra indul, „mert még másokon is segítenie kell". A mesemondó azonban vigyáz arra, hogy az egyes kalandok szinte egymásból folyjanak, a hallgatóság a mesét egyetlennek, nem pedig több mese összeragasztásának érezze.

Jakab típuskombinációi nyomán nemzedékmesék keletkeztek. Elmondja például a hős kalandjait, aki apává válik, hogy aztán fia történetét is beleolvassza. De mivel nem akarja, hogy kiderüljön: két régiből csinált egy újat, a komponens szerkezeti részekben sok minden megmozdul, a két mesét egybe kell hegeszteni, kapcsolatot kell teremteni, amit aztán végig meg kell erősíteni. Bámulatos, ahogy ezt Jakab meg is teremti a sokszor hetven-nyolcvan oldalas meséiben. Bonyolult szerkezetei szilárdak, ez pedig a tudatosság eredménye. S hogy azt a tudatosságot a mesemondó milyen komolyan veszi, arról maga vallott: amikor lefekszik, éjjel, mindig végiggondolja a mesét, amit másnap majd elmond. (Ezt Vöő Gabriella külön fejezetben elemezte.)

*

Ma már tudjuk: monográfiákat kell szánnunk a nagy mesemondóknak, mert ők a közösség legkülönbjei. Ők még akkor is tovább őrzik a hagyományos kincset, amikor a közösség már megtagadta (mint Fedics, Pandur és mások esetében). Ők azok, akik a közösségtől nyert valamikori tudást *rangos művészetté* fejlesztették, hiszen pontosan az ő művészi fortélyukon múlott, sőt tudatosságukon, hogy a közösség vállalja is a saját hagyományát. Kali néni egyéni varázsának köszönheti azt, hogy negyven éven keresztül az ifjúság az ő tréfáin, igaz történetein keresztül értette meg közösségi sorsának ellentmondásait, sőt anakronizmusát. Kali néni lett a közösség érzékeny szeme és füle, mert ő csinált a süketekből hallókat, a vakokból látókat.

Csak sok mesemondó teljes repertoárjának tanulmányozása győzhet meg arról, hogy mindaz, ami a népi epikát a művészet rangjára emeli, az a mindig, minden tehetséges mesemondónál valamiképpen jelenlevő *alkotó kedv*. Ez — így vagy úgy — maga *formálja, alakítja az öröklött szüzsét*, amelyet csak ürügynek tekint arra, hogy azt a maga és közössége kedvére úgy töltse ki, hogy az a múltból jelenné, ősi relikviák halmazaiból a jelenvalóság vallomásává váljék. S ha Ortutay az első példából még egyéni jegyként tarthatta számon a Fedicsnél megnyilvánuló „sajátszerű belső monológot, lelkiismereti vívódást", s a mögötte levő „lelki magatartást" — hiszen az előző, nem hiteles mesékben mindezeket valóban nem találjuk meg —, ma már sok száz hiteles mesei szövegből kimutathatók, mint *a tehetség és alkotó kedv ismérvei*. Fedics meséiből visszatükröződik a paraszti társadalom képe. Ma már tudjuk: a tehetséges mesemondók meséi a paraszti élet enciklopédiái, valódi életképek, miként erre Ovidiu Bîrlea a román mesék kapcsán rámutatott, s miként mi is megleltük a tanulmányozott magyar mesékben. Mindez azonban csak a *tehetséges* mesemondók meséiben van meg.

Minél több kiváló mesemondó felkutatása és tanulmányozása győzhet meg arról, hogy a népi tehetség nem esetlegesség. *A hivatásosság és tudatosság a népköltészetnek éppen olyan törvénye, mint a spontaneitás: az egyén számára a közösség törvénye nem béklyó, hanem fogódzó, sőt szabadság is: alkotó kedvének kibontakozását segíti elő.*

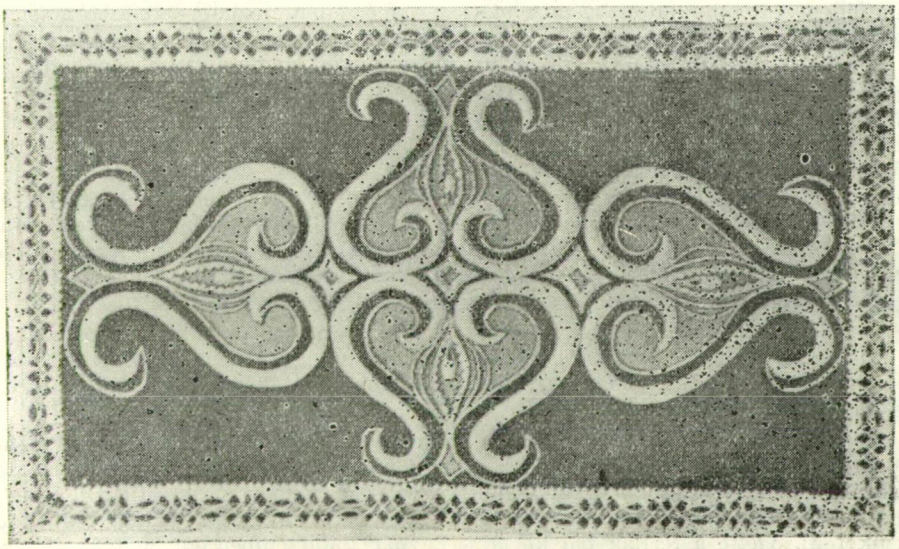

VÁMOSI IBOLYA MUNKÁJA

KOVÁTS ISTVÁN

Elcsábított a hazaszeretet

EMLÉKIRAT 1848—49-ből

Kováts István (1822—1902) kőmívesmester, a self-made man jellegzetes szegedi típusa. Megírta máig kiadatlan önéletrajzát, amely a múlt század helyi világának páratlanul értékes dokumentuma és forrása: a város egykori közéletébe, néprajzi, társadalmi és gazdasági viszonyaiba az élmény közvetlen melegségével világít bele.

Személyéhez néhány jellemző adat: az Akadémián pályadíjat tűz ki a kőmívesek szakmai nyelvének magyarrá tételére, támogatja a várostörténeti kutatásokat. A lebontott várba falazott nagy értékű román és gótikus faragványokat megmenti az utókor számára. Hatalmas könyvtárának szépirodalmi és népszerű alkotásait a Csillagbörtön rabjainak, más részét pedig a Somogyi-könyvtárnak ajándékozza.

Az alábbi szemelvény a szabadságharc eseményeiről, illetőleg az ő honvédéletéről szól. Csak annyit jegyzünk meg, hogy előzőleg mesterlegényként való hosszú vándorlásáról, főleg bécsi időzéséről számol be.

BALINT SÁNDOR

Az év kezdetén öröm-előérzettel néztem az év elé, mintha meg lett volna jósolva, hogy egy boldogabb korba lépek, amelyben hazámnak és önmagamnak is hasznos szolgálatot tehetek. Azt gondolva, hogy hiszen kiszenvedtem már mindazt, amit a balsors rám mért, ezt az évet tűztem ki a megállapodásra. Sokszor mosolygott rám a szerencse, hívogatott az elmaradásra, de ha az édesanyám, testvéreim és szülőföldem eszembe jutottak, megvetettem, lenéztem a legnagyobb szerencsét, elfutottam előle.

Anyám nádtetejű gunyhójában boldogabbnak éreztem magamat, mint Bécsnek legbájosabb belvedere kertjében. A távolban, ha valamit hallottam Szegedről, vagy csak e tájról, remegve hallgattam. Hogy mi vonzott annyira, magam sem tudtam, csak hogyha országomból a távolban magyaros öltözetű embert láttam, messze utána futottam, hogy megkérdezzem: hová való? Micsoda titkos sugallat lehet az, ami az embert annyira a hazaszeretetre unszolja? Talán a történelem, mely följegyezte őseink dicső tetteit, vagy a rokonok szeretete, vagy talán a gazdagság — ez utóbbiról nálam szó sem lehetett —, mert hiszen szegények voltunk, mint a templom egere. Nem találtam hon egyéb gazdagságot, mint szegény anyám ölelését és forró csókjait, testvéreim szívesen látását...

A március 15-e itt sem maradhatott el. Harmadnapra, mint egy titkos szellemtől mindenki fülébe be lett súgva, hogy: „szabadság, egyenlőség, közös teherviselés" stb., még sok következett. Én sem voltam különb a Deákné vásznánál, én is csak úgy rajongtam, mint a többi.

A huszonhatodik évemben jártam, már meglehetősen öregesen gondolkoztam, minden mendemondának nem hódoltam. Midőn az első népgyűlés volt, a városház udvarában bent — már akkor ki volt kövezve — egy nagy asztal állt a kövezeten, rajta sok háromszínű szalag. Szép, finom kezű kisasszonyok szabdalták széjjel, egy részük feltűzögette a férfiak bal karjára. Egypár fiatal ember engem is a nők asztalához vonszolt, a finom kezek feltűzték nekem is a kötelező jelvényt; mert akik

efféle karkötőt elvállaltak, azok nemzetőrök lettek. Ez volt a felavatás jelvénye. A város már úgyis fel volt osztva rég időktől fogva, kapitányságokra és ezek tizedekre, csak új embereket kellett kinevezni, ti. akik a nemzetőrségre vállalkoztak, vagy inkább akik szerepelni vágytak. Az egyenruhás polgárság még akkor fennállt. Azokból lettek a tisztek. Annyira szaporodott a szegedi nemzetőrök száma, hogy a fegyverfoghatók, ötven éven aluliak, hatezernél többen voltak. A Szina-telek (a mai női klinika tájéka. — B. S.) volt a fő gyakorlótér. Fel voltunk osztva: tizedek, századok és zászlóaljakra. Gyakorlatok tartattak előbb fegyver nélkül: fél jobb, fél bal és egész fordulatokkal, azután tizedek- és századokkénti járás- és kanyargásokkal. Ez így tartott hétről hétre.

Mint tizedesnek sok dolgom volt fizetés nélkül: minduntalan beparancsolni a századot, és összehívni. Ezt végtelen meguntam, és kezdtem gondolkodni, hogy mitévő legyek?...

Elmentem Temesvárra Reiberhez (vándorlegény társához. — B. S.), úgyis vágytam anyját és testvéreit megösmerni...

Az alvidékről mindig rosszabb és fenyegetőbb híreket hallottunk. Láttam a Józsefvárosban — Gábriel kanonok házába volt szállásolva — Kiss Pál őrnagyot, ott sorakoztatta a 3. zászlóalját. Mind Kassa vidéki, Abaúj megyeiek voltak. Ezeknek mondta később Damjanich: Fiúk, megérdemelnétek, hogy mindnyájatokat tisztekké tegyelek, de akkor hová lesz az én 3. zászlóaljam?...

Midőn a veressapkások bementek az alvidékre, halljuk, hogy két lázítót, honárulót küldtek Temesvárra. Egy Stanimir nevű kereskedőt és egy határőr századost, kit Dragulitsnak hívtak. Mind a kettőt nehéz vádak terhelték, úgy hogy a felállított rögtönítélő bíróság mind a kettőt halálra ítélte. Ez augusztus végén történt, ami azonnal végre is hajtatott. Temesvár kelet felő eső részén van egy mély árok, a vesztőhely azon túl volt, közel mellette. A végrehajtásnál a cs. kir. közös hadseregbeli katonaság tartotta fönn a rendet. Mert minden a király nevében történt...

Nyolc napra a történtek után, szeptember hetedikén a várat bezárták, megszűnt minden közlekedés a külvárosokkal. Ujjal mutatva Jánosra azt mondom: Látod, barátom, mik nem történnek! Ez így fog menni napról napra, s mindig szomorúbb időt fogunk érni. Nekem menni kell, mert megszakadna a szívem, hogyha látnám ezt az alvidéki népet szülővárosomban garázdálkodni. Inkább meghalok, mintsem hogy valamely idegen faj vad népnek magamat alárendeljem. Saját célom feladom, mindenek felett első a „haza megmentése". Tudom, hogy nagy veszélynek nézünk elébe, a kocka el van vetve, minden jóravaló fiatalembernek fegyvert kell fogni! Ezt parancsolja a hazafiság...

Úgy látszott, hogy éppen ebben az időben gazdátlan volt az ország. Mert a magyar a saját hazájában mostohagyermek volt. Nagykorúsítani akarta magát, de a mostoha apa megirigyelte azt. Még egyszer felkértem a Reiber családot, hogyha veszélyeztetve látják magukat, azonnal jöjjenek Szegedre. Szegényes házunk van, de szívesen látott vendégek lesznek. Ezzel elbúcsúztam a családtól, és elhagytam Temesvárt. Midőn hazajöttem, anyám egyedül volt András öcsémmel... Anyám nagyon megörült, de én nagyon szomorú voltam. Többször kérdezte, hogy mi a bajom? Talán beteg vagy?

Keveset beszéltem, azért, mert másról nem tudtam beszélni mint a haza sorsáról. Jöttem, mentem, mindent kutattam, hogy miként áll a haza ügyei, hogy áll a barátság Béccsel? Mennyire rokonszenveznek velünk? Az alvidéken folytonosan váltakoztak a „mozgó csapatok". Némelyek már nem is akartak lemenni, sokallották a sok huzavonát. Olyanok is voltak, akik azt mondották, hogy eresszék az alvidékieket ide, majd itt verjük őket agyon! Jól szokták mondani, hogy a veszély ritkán jön maga, mindig hoz magával jó barátokat.

Hogy a veszély nagyobb legyen, így történt itt Szegeden is 1848. október hóban. Az újbor már megforrt, meg is tette hatását. Szép verőfényes őszi napok jártak, a szüret jól sikerült, volt bor elég és jó olcsó. A népnek se kellett egyéb, hogy felizgatott kedélyét még jobban felizgassa. Ha a szegedi népet felszólították, hogy le

kell menni az alvidékre, az mindig késznek nyilatkozott, soha ellent nem mondott. Ámbár voltak olyanok, akiknek öt-hat apró gyermeke is volt. De miután beiratkozott nemzetőrnek, a világért sem mondta volna, hogy „nem mék". Mert a szegedi ember még akkor nemigen ösmerte a „váltó" kötelezettséget, minden becsületszóra ment — becsületszavát pedig meg nem szegte volna a széles világért sem. A szabadságharcig ritka eset volt, hogy valakit tagadásért meg kellett volna esketni, vagy adóért ingó vagy ingatlan vagyonát eldobolták volna. Jellemére nézve a szegedi nép szelíd mérsékletű volt és nagylelkű. A nagyravágyásnak semmi nyoma nem volt benne, hanem szerény, egyszerű és becsületes. Hagyta magát vezetni, a törvény szent volt előtte. Tűz- vagy vízveszély esetén élete kockáztatásával védte városát. Annyira békeszerető volt, hogy még Rákóczi Ferenc sem tudta kihozni sodrából. De most mint az alvó oroszlán feltámadott álmából, egyszerre olyan lett, mint a veszedelmes vihar, mely egy-két bűnösért az ártatlanokat is bünteti.

Október vége felé — a hó 3. vasárnapja volt — kétszáz mozgó őrseregbélinek kellett a Bánátba lemenni, a lentvalókat felváltani. A kászolódás már korán reggel kezdődött, mégis eltartott egész estéig. Úgy néztem, hogy mindenki magára volt hagyva, mert korán reggeltől ott voltam mindig, míg csak a vihar le nem zajlott, de elöljárót vagy intézőt egyet sem láttam. Hogyha a nép egészen józan lett volna is, mégis kellett volna valakinek köztük rendet csinálni. De a nép mind részeg volt, némelyiket úgy kellett a kocsira feltenni, és nem csak részeg volt, de ingerültek is voltak közöttük a folytonos zaklatás miatt, hogy munkájukat, családjukat itt kell hagyniuk. Mert voltak közöttük olyanok, kiknek öt-hat apró gyermekük is otthon maradt. Bizony nagyon sokan el voltak keseredve. Egy csoport, többnyire felső és külső palánkból telt ki, többnyire a szegényebb osztályból valók voltak. A Kálvária utcában, szemben a régi temetővel laktam. Éppen megebédeltünk és kiálltam az utcaajtóba. Látom, hogy jön egy pórnő tépett ruházattal, mezítláb, hajadon fővel. Mintha valaki megtépte volna, erős jajgatással, nagyon gyors léptekkel, úgy hogy futásnak is beillett volna, közeledett. „Jaj, jaj! mind elveszünk egy lábig!", ezt kiáltotta mindig. De nem állt meg senkivel szóba, bár többen megszólították, nem felelt. Két nagy süvegcukor volt a hóna alatt. Kérdeztem, hogy hol vette? Nem felelt, csak jajgatott. Erre azt mondom, nőtlen András öcsémnek, ki éppen 22 éves volt: „Gyere velem András öcsém, valami nagy baj lehet." Azt mondja: „Nem bánom, gyerünk!" Egy kis pálcát vettünk a kezünkbe, ezzel haladtunk befelé. Midőn a Kárász utcából a főtérre jobbra néztünk, a Klauzál ház mellett nagy csoport embert találtunk, odaközeledtünk. Kérdem: Miért van itt ez a nagy forrongás? Azt mondja egypár józan, ott kívül álló férfi: Azt mondják, hogy a Zseraviczánál nagyon sok puskaport és kész töltényt találtak, kérték a nemzetőrök, hogy pénzért adjon belőle, megtagadta. Azt mondta volna, hogy ilyen kutyáknak nem adja, kell az alvidékieknek. Erre a nép felbőszült, és az öreg, régi szegedi kereskedőt, Zseravicza fűszerest agyonverték, az egész nagy boltját és raktárát kirabolták. Ez iszonyú rémtett volt. Egy százlépésnyi távolban állottam András öcsémmel a Zseravicza háztól — (ma Klauzál tér 7.) —, jön a Háromkorona utcából egy nagyon zilált kinézésű, még fiatal menyecske, bal karján egy szopós gyerek, a jobb kezében egy füstös piszkafa, két melle kilógva az ing elejéből, térdénél fel van a szoknya hasadva. Valóságos rémképnek tetszett. Egyenesen az András öcsémnek tartott, s mint pikával a hulános (ulánus, régi lovas katona. — B. S.), keresztül akarta öcsémet szúrni. Azt mondom: „Elmenj innét, mert megpálcázlak!" Jó, hogy az András öcsémet visszatartottam, mert bizonyosan leverte volna.

Arrább megyünk, a híd felé, nézni, hogy elmentek-e már az őrseregek? Négy óra után járt az idő, délután. Egy részük elment, de még mindig voltak kocsik a hídfőnél, részint kinn csellögnek gazdátlan, egy részök meg még mindig benn iddogálnak a csapszékben. Öcsémmel átalmentem a fahídon, láttunk két vagy három csoportban oláhországi riska szarvasmarhákat. Egy részét már a hídon találtuk, egy csoport még hátra volt a parton. A mi őrseregbélieink közül is szinte mentek át némelyek. Már a nagyhídnál jártak. A korábban elindultak Szőregen megálltak,

hogy a hátramaradottakat bevárják. De ezek ott újra ittak és kötözködtek. A rác jegyző őket rendre utasította, amiért el kezdtek lövöldözni. A szőregi rácok visszalövöldöztek, s egynéhány emberélet áldozatul esett. Erre két kocsi megfordult Szőregről vissza Szegedre, s azt híresztelték az egész úton, hogy a rácok már Szőregen vannak. A kocsik megfordultak vissza Szegednek, s nekiestek a szarvasmarhákat agyonlövöldözni. Tíz hajcsárembert meg valami húsz szarvasmarhát agyonvertek. Azok, akik az első két kocsival visszajöttek, azt híresztelték, hogy a marhák az ellenséges rácoké, melyet már előre küldtek eleségnek.

Képzelni lehet azt az iszonyú ingerültséget és ellenszenvet, melynek hatása alatt nem csak az embereken, de még a szegény állatokon is bosszút álltak. A várban akkor még császáriak voltak az urak, ezek is kijöttek a zavarra, s négy kis hatfontos ágyút felállítottak a hídnál. A hozzá való tüzérek is ki voltak parancsolva. A városházánál elkezdték a harangot félreverni, amire még nagyobb lett a rémület. Most még a külvárosi részekben is megrémült a nép, mindenki lótott-futott, egymást fegyverre hívták! Nők és gyermekek jajgatva futottak, százaktól lehetett hallani: Jaj Istenem! Az még a legnagyobb csuda volt, hogy Gombás József várnagy felfegyverkezve, négy fegyveres hajdúval, meg még vagy tizenkét fegyveres polgárral a Maros bal partján, a sűrű vesszőben keresték az ellenséget. Fölmentek egész Szőregig. Én csak sétáltam, és sajnáltam a sok tévedést. András öcsémet erősen a karomon tartottam, hogy el ne távozhasson tőlem. A legszomorúbb félreértések napja volt ez.

Hat órára már mindenki kijózanodott, s belátta a sok félreértések roppant káros következményeit. Ez volt életemben Szegednek szomorú szégyenfoltja! Az agyonvert hajcsárokat a sétányon összehordták, koporsókba rakták és tisztességesen eltakarították. A riska szarvasmarhákat pedig hajtották tovább, Pest felé.

Erre a dolog más fordulatot vett: elkezdték a rendes honvédséget szaporítani. Felhívás jelent meg, hogy minden jóravaló fiatalember álljon be négyesztendős honvédnek, a haza védelmére! A fiatalság csak úgy tódult be a várba. Két hét alatt több mint hatszázan voltunk. Voltak számosan tizenhat-tizenhét éves suhancok, de azért erős, vaskos gyerekek voltak. Nem hiányzott az sem, hogy módosabb gazdák gyerekeit a maguk költségén felszerelték. Láttam olyat is, aki a maga lován ment huszárnak. El nem hallgathatom, hogy Bottyán József, ki öreg kőműves volt, s Rókuson, a Mars téren két háza volt, a gimnáziumba járó 19 éves fiát maga szerelte föl lóval együtt, huszárnak. Láttam és hallottam, mikor a fiát biztatva oktatta a hazafiságra. Ezt többször mondta: Hogy meg ne hátrálj az ellenség elől! Szégyent ne hozz a fejemre! Szép derék gyerek volt, elég bátorságot mutatott. Talán vakmerő is volt, mert elesett a csatában, Kápolnánál. Ezt is Józsefnek hívták, mint az apját.

Anyám mindig marasztalt, hogy a házból ne menjek sehová. Féltett, hogy „elcsábítanak", mint ahogy ő szokta volt mondani. De azért mégis elcsábítottak — de nem az emberek, hanem a hazaszeretet. A várba november 3-án szinte beiratkoztam rendes négyéves honvédnek. Már voltunk vagy hatszázan. Mikor megmondtam anyámnak, hogy már honvéd vagyok, zokogva sírt. Azt mondta: „Tudtam, hogy elcsábítanak!" Nem akartam neki a dolgot hosszasan magyarázni, tartottam attól, hogy megsértem. Ezt pedig éppen nem akartam, mert mind a kettőt együtt szerettem.

A hadfogadó sorozótiszt, valami Dezső nevű, közös hadseregbeli százados volt. Magyar születésű volt, a Budai országúton lakott az úgynevezett „Ábécé"-ben. Ott kinn az utcán, a lakása előtt tettük le az esküt: V. Ferdinánd és a magyar alkotmány és a haza védelmére. De a százados úr nem jött velünk.

1849 novemberében esmét itt volt Szegeden, a szolgált honvédeket ugyancsak ő szedte össze és sorozta be a cs. kir. hadseregbe. Kétszínű ember volt. Negyvenkilencben házról házra járt, kezében volt az előző évbeli névsor, és aszerint szedte össze a honvédeket katonának. Pedig minden fiatalember félt attól a szótól, hogy katona. — Ezt szégyen volt kimondani! Így énekeltük:

Négyesztendős önkénytes az én nevem,
Amíg élek, azt büszkén is viselem,
Nem kell nekem: rekcum, kerdáj, abmasír,
Ha ezt hallom, a lelkem is csak úgy sír.
Mondja meg hát magyarul, hogy mit akar?
Meg is érti, meg is teszi a magyar.

Mikor a víg kedélyű fiatalemberek ezt végigénekelték, a hazafias öregek könnyeztek. Többször láttam, hogy a szemüket törölgették. A fiatalság összeölelkezve vagy egymást derékon, vagy vállban átkarolva, énekelve sétáltak a várban és a főtéren le-fel. A kofák váltig mondogatták: ejnye fiaim, de jó kedvetek van! Bokréta, vagy virágról szó sem volt. Ki győzte volna meg azt a háromezren felül beállt honvédséget, de nem is volt divat. Szegedről ezzel a csapattal valami hat-hétszázan átmentünk Hódmezővásárhelyre. Ott már vártak bennünket a szarvasiak, csabaiak, komlósiak, békésiek. Ezekkel összevegyültünk, s a megyei tiszti házaknál sorakoztunk. Itt alakult egyszerre két zászlóalj, ti. az 58. és 59. Az 58. Aradra ment, az 59. meg Kikinda felé. A várakozás négy egész nap tartott, addig ki voltunk szállásolva egyes házakba.

A hatodik század első szakaszát én vezettem. Mindig balszárnyas voltam, négy békési fiúval a kezem alatt, a többi csabai meg szarvasi fiúk voltak. Ez utóbbiak jól beszéltek magyarul, a csabaiak csak értettek, azért sokszor tótul kellett velük beszélnem. Harmadfél nap alatt Aradra értünk... Aradon csak két napig maradtunk, azután átmentünk Mikalakára. Ez egy oláh falu a vár északi oldalán. A falu népéhez voltunk beszállásolva. Az őrnagy is kinn volt. Nagyon jó, síkmezős gyakorlóterünk volt. A várból nem láttak oda. Két őrállást is tartottunk, az egyik észak—kelet felől, a másik nyugat felé a vártemetőnél...

Egyszer egy mikalakai borjúcsordás egész közel hajtott a Maros partjához, amely akkor éppen nagyon sekély volt. A várbeli, császári katonaság az élelmiszernek nagyon a fogytán lehetett, mert mindent elkövettek az élelem beszerzésére. Egyszer látjuk, hogy négy lovas hirtelen a sekély vizen átjön. Nem is gondolhattuk, hogy mit akarnak — hirtelen maguk elé fogják a borjúcsordát, és egy pillanat alatt átterelték a Marosón. A borjú 42 darab volt, s mi semmit sem tehettünk ellenök. Máskor aztán gondosabbak lettünk, nem engedtünk senkit a Maros felé közeledni. Őrnagyunk kiadta a napiparancsban a szigorú rendeletet az őrködésre...

A várból kaptunk ágyút és lőszert eleget... Elhatároztam magam az őrnagytól kérni, hogy tegyenek engem át a tüzérséghez, mert én ott többet használhatok, mint itt. Az őrnagy úrnak sehogy sem tetszett, hogy én a zászlóaljat el akarom hagyni. Azt mondta, hogy ha majd a tüzérségre nagyobb szükség lesz, okvetlen át fog küldeni, de most még nagyon kevés ágyúval rendelkezünk, amire pedig van elég ember. Így elhúzódott az átlépésem egész 1849. május 13-ig, mikor már Berger várparancsnok a várat feladta...

Temesvárra vezényeltek, ismét egy véletlen összejátszott. Ugyanaz a Hubay, aki a 44. és 46-ik évben Bécsben a műegyetem negyedik osztályánál segédtanár volt, s hozzá jártunk, fölösmert. Ő főhadnagyi ranggal a tábori iroda igazgatója volt. Itt aztán jól éreztem magamat, mert volt tanárunk igen finom modorú ember volt. Zászlóaljunk sokáig nem léphetett előtérbe, mindig csak a tartalékot képeztük. Csak a tiszteknek volt holmi összeszedett-vett ajándék fegyverök: az egyik kovás, a másik gyutacsos, s alig volt egynéhány rendes szuronyos puskáink. A közemberek mind kiegyenesített kaszaszuronnyal voltak fölszerelve. A ruházatban is gyengén voltunk ellátva, a rendes katonasággal meg sem mérkőzhettünk. Azért a kiképzés is nagyon lassan haladt előre. A fegyver nélküli gyakorlatokkal már 1848. december végére tisztában voltunk, úgy, hogy magatartásra már kiálltuk a versenyt akármely öreg katonával. Új évre kaptunk ruházatot. Nagyváradról tizenhat ládával. Magunk mentünk el elébe Aradra, kíséretül. Lőfegyvereket csak 49. február végével kaptunk...

Január hóban Új-Aradon voltunk. Ott volt egy század lengyel önkéntes, mind művelt, iskolázott fiatalemberek voltak. Nagyon vágytak csatázni! Máriássy volt a

parancsnokuk. Gyanúsítva volt, mintha Berger várparancsnokkal barátságot űzne. Bergernek volt három nagylánya, ezek megkérték Máriássyt, hogy küldjön be nekik cipőt. Ez küldött tizenkét párt, csupa udvariasságból. Ezt én is megtettem volna. De ez nagy föltűnést okozott a kevésbé udvariasak között, s hazaárulásnak mondták. Ez volt akkor a legnagyobb vádszó. Máriássy le akarta magáról ezt a szitkot mosni. Igen jó tervet gondolt ki. Készíttetett egy tolókocsit, két négyöles kerékkel, és olyan hosszú fajárdát, aminő széles volt a vár árka. Ezt reáalkalmazva a taligára, mindkét vége felérhetett a várfalakra. Egy öl széles volt. Minden nagyon jól el volt intézve, úgy hogy egészen biztosnak hittük a bemenést. A kétkerekű taliga-járda már oda volt igazítva, ahol kellett lennie. Ekkor elkezdtek a honvédek harsány éljeneket kiáltozni, a várbeliek doboltak: fegyverre! A szegény lengyel fiatalság legelöl volt, a kiképzett honvédek a második sorban, mi a harmadikban. A császáriak azonnal mind talpon lettek. Ez hajnali 3-4 órakor történt. Valami 60 halottunkba került, és sokan megsebesültek. Mert amint az árokból kifutottunk, elkezdtek utánunk kartácsolni, s futtában sok lövést kaptunk. A lengyelekből tizennégy elesett, és közülünk még többen meghaltak. Így van ez, mikor dobszóval akarnak verebet fogni! Sóvárogva vártuk, hogy a várba mehessünk. A vizsgálatot megindították, hogy ki volt az első, aki elkiáltotta magát, de egy sem vállalta; annál kevésbé vallott az egyik a másikra. Ez március 25-én történt. Ezentúl a vár ostromzárolása mindig erősödött, úgy hogy oldalról sem mertek kirohanást intézni. El volt minden közlekedésük zárva, különösen Temesvár felé. Még csak kémet sem küldhettek se ki, se be; míg a május 25. ostrom előtt éppen ellenkezőleg történt.

1849. február 19-én a Bánságból valami kétezer fölfegyverzett rác mozgócsapatok tartottak Aradnak. Még akkor Temesvár és az aradi vár között nyílt közlekedés volt. A mi erőnk még nem bírta korlátozni a szabad közlekedést, s áttörtek a hídon. A mi képzett honvédeink lenn voltak a város alatt. Volt egy ideglenes hidunk az erdő mellett, 8-10 rakás hordokból összekötve. Azt hallottuk, hogy ezen akarnak áttörni, de ők a régi hídon jöttek át — a várbeliek védelme alatt. A várból erősen lövöldöztek golyóval és kartáccsal, úgy hogy a hidat, a közel eső utcákat vagy a Maros-partot meg sem lehetett közelíteni. Ez délelőtt 8-9 órakor történt. A rácok betörtek a házakba és vendégfogadókba. Ittak-ettek, raboltak, egészen otthon érezték magukat, mert senki ellent nem állt, a nagyobb rész le is részegedett. A mi feleink rosszul voltak értesülve, mert amennyien voltunk a polgársággal együttesen, utcai harcban leverhettük volna őket. De nagy volt a rémület, egyik a másikát elijesztette. A mi századunk, mint tartalékos, első volt elfutni egész Gyapjasig.

Asztalos, a bátor százados, aki lenn az ideglenes hidat őrizte, megtudta az esetet, s azonnal két századdal a hídról feljött. Híres ember volt, mindenki csodálta széles kardját. Egyenest a Várhíd utcának tartott, hogy a közlekedést elzárja. Igen bölcsen intézett mindent, a véletlen szerencse is hozzájárult. Midőn a Híd utcába jött, az utcafordulatnál szembe jön rá két század Rukavina (az ezredparancsnok neve. — B. S.) ezredbeli császári katonaság. Ezek valószínűleg azt gondolták, hogy a város már be van véve s a mieink át akarják magukat adni. Ez úgy délfelé történt. Asztalos nem jött zavarba, azonnal: „Jobb és balszárnyak, előre húzódj!", vezényelt, ami rögtön meg is történt. A szembejövő katonaság nem értette a mi vezényszavunkat. Hirtelen körül voltak fogva, még csak mozdulni sem tudtak. A zászlótartónk, nagy erős ember, előtérbe lépett... A császári tiszt azt hitte, hogy át akarja a zászlót adni, s nyúlt érte. De már minden késő volt. Tőlünk egy honvéd az ő zászlójukat vette el, s ezzel megvolt a mi részünkre a győzelem, mely csak egy perc műve volt. Asztalos felszólította az ellenség tisztjeit, hogy a fegyvert adják át, mert ha ellenszegülnek, rossz következménye lesz. A tisztek átadták kardjaikat, a katonáknak „lábhoz" parancsolták a fegyvert, s átadták magukat vérontás nélkül. Azonnal gyorsposta jött Gyapjasra hozzánk, hogy jöjjünk, a rácok kiverettek a városból. Korán hajnalban elindultunk, úgy hogy már 9 órakor a város főterén voltunk. A helyzet urai lettünk.

Másnap kimentem a temetőbe. Elbámultam a sok ellenséges halottra! Öt-hat sorban voltak széjjel, nehéz volt megolvasni, mert egymásra is voltak hányva több

rakásban, de úgy hiszem, több volt hatvannál. Hogy a fogoly tisztekkel mi történt, azt nem tudom. De a közembereket tudom, hogy Nagyváradra kísérték. Valami kétszáz embert negyvenen kísértünk. Ettől kezdve könnyebben lélegzettünk, bátrabbak lettünk. Asztaloshoz másnapra az egész tisztikar összejött, neki tiszteletet mondani...

Felbátorított mindenkit. A Rukavináktól nagyon jó szuronyos fegyvereket kaptunk, a századunkat egészen fölfegyvereztük szuronyos puskákkal. Mi is annyit értünk, mint Asztalos legényei. Voltak sokan közöttünk, akik midőn a szuronyos puskát a kezükbe kapták, megcsókolták. Azt mondták: „Hála Istennek! Csakhogy már ez is van!..."

1849. április hó 20-án az 58. zászlóalj zászlót kapott. Ó-Aradon volt a fölszentelés. Ennél szomorúbb napom nem volt még akkor sem, mikor öt napig nem volt mit ennem. Midőn künn vagyunk a szabad sík mezőn, én is ott állok a zászlószentelés és szegbeverésnél, gyönyörködöm a sok szép jelmondatokban, melyet mindes egyes szög beverésénél mondottak. Egyik azt mondja: „Ezt a szöget beverem a zászló folytonos győzelmének emlékére." A másik: „Kossuth szent neve emlékére." A harmadik: „A zászlóalj dicső győzelmei emlékére!"...

Én is versenyt örvendtem a többivel. Látom, hogy a tisztek csoportjában egy futár levelet adott át az ezredesnek. Megyek arrafelé, hallom, hogy fennhangon olvassák. Közel nem jutottam, mert nagy volt a tolongás, mindenki hallani akarta a valószínűleg országos híreket. Az elolvasás után néhányan „éljent" kiáltottak, olyan is volt, aki Kossuthot éltette. Amint az arcok átvillanyozásából ítélhettem, a tartalom inkább levertséget mint örömet okozott. Közelebb megyek, kérdem egy honvéd barátomtól, aki az egész levél tartalmát jól megértette. Sietek felé, hogy felvilágosítást vegyek a levél tartalmáról. Azt mondja egész egykedvűen, hogy Debrecenben az országgyűlés kikiáltotta a köztársaságot...

Alighogy a honvéd barátom meghallgattam, hátul egy szegedi utcánkbeli fiatalember, köszöntve azt mondja: „Szomorú hírt hoztam! Pali bátyja meghalt Szenttamásnál. Bevétele alkalmával zászlótartó volt s nagyon előresietett. Az sem lehetetlen, hogy a magunk fele lőtte le. Vállba kapott lövést, utána még négy napig élt. Szegedre hozták s ott temették el." Ez a két szomorú hír valóságos villámcsapásként ért. Nem tudom, hogy melyik volt rám nagyobb hatással, de mind a kettő nagyon fájt. Szegény hazámat úgy tekintettem, mintha száműzetett volna a régi megszokott állapotából. Elgondolkoztam, hogy hiszen nagyon szép az a köztársaság egyöntetű nép között, de amint mi vagyunk, nem nekünk való. Nem lehetne vele bennünket kormányozni, mert nagyon hirtelen jött és nagyon sokféle nyelvűek vagyunk...

El nem mulaszthatom, hogy föl ne jegyezzem, hogy februárban, midőn Asztalos százados lefegyverezte a Rukavina katonákat, harmadnapra lementünk hídőrségbe. Volt ott egy század székely gyalogság is... Mindig nagyon érdeklődtem a székelyek iránt. Egy nagy nyárfához van támaszkodva a tizedes, szép csendesen társalog a másikkal. Azt mondom nekik: „Barátim, miért húzzák maguk a beszédhangot úgy énekre?" Azt mondja rá hirtelen: „Mi gondja van rá, megértjük mi egymást!"

Május végével Bergert kiéheztettük, kénytelen volt a várat feladni. Ez időben voltak a legszerencsésebb napjaink. Kaptunk ágyút, lőszert és más egyéb fölszerelést eleget. Egyenesen átmentünk Temesvárra, és azt körülzároltuk...

Már június elsején Temesvárott voltunk, Hubay főhadnagy térparancsnok lett, többször meglátogattam, igen szívesen fogadott. Én tűzmester voltam, igen szép acélkardot kaptam. Mária Terézia korabeli volt, úgy hajlott, mint a nádpálca...

Midőn Temesvárt körülfogtuk, nagy erővel voltak. Azonnal elkezdtünk árkolni futóárkokat, s olyan közel jutottunk árkainkkal, hogy a várelőőrsöket csak úgy puskáztuk le a legnagyobb kényelemmel, míg ők nekünk mit sem árthattak...

Mindennap jöttek ki polgári rendűek, a várparancsnok maga sokat kiutasított, több meg magától jött. Ezek beszélték a bennlevő nyomorúságos állapotot. Augusztus 8-án Kisbecskereknél elvesztettük a csatát, megfújták a hátrálót. 9-én reggel 8 órakor már az egész tábor nagy mozgásban volt, Lugos felé mentünk. Nekem

nyolc kocsim volt, s az értékesebb tárgyakat, mint a lőport s könnyűágyúkat feltettem a kocsikra. Kocsisaim Mihala falubeliek voltak, Temesvár mellől. Az volt a szerencsém, hogy még öt egész háj volt nálam egy elzárható ládában. Kenyér is volt vagy öt napra való. Sót, paprikát vettem. Kocsisaimnak volt mindegyiknek bográcsa. Amerre mentünk, nagyon sok krumpliföld volt. Két-három legény mindig élelem után járt. A hájjal jó zsíros krumplit meg tarhonyát főzettem.

Mikorra Lugosra értünk, az öreg Bem is odaért Erdélyből. Szabad ég alatt, künn a mezőn tartották az utolsó haditanácsot. Kossuth is ott volt, de ott voltak a szabadság minden tényezői. Lugos volt a szomorú elválás setét éje, a bizonytalan jövő kiindulópontja. Innen kezdve gazdátlanok lettünk. Még ellenség kezében nem voltunk, de védőnk, kormányzónk sem volt. Bekövetkezett a rakoncátlanság, egyik a másiktól nem akart függni. Valami hatezren, nem tudom mi célból, talán hogy később jussunk az ellenség kezére, egész Zámig mentünk. A Maros vize sekély volt, kocsival úgy hajtottam rajta keresztül, egész teherrel. Voltak sokan, akik ott a Maros-parton öt-hat nagy hordó puskaport meggyújtottak, némelyik arca olyan fekete lett a meggyújtott puskaportól, mint a korom. Sokan ott hagyták a Marosban kisebb-nagyobb ágyúikat. A Maros jobb partján jöttünk egészen Lippáig, ott átjöttünk a Maros bal partjára. Midőn a városból kiértünk, ott körbe fogtak bennünket. Észrevettem, hogy foglyok vagyunk... Jónak láttam nálam levő öt darab könyvemet és kardomat biztonságba helyezni. A kocsi nyújtójára kötöztem erősen, de sajnálatomra kocsijaimat behajtották az aradi várba, s féltve őrzött kincseimtől örökre meg kellett válnom. Mi délre értünk Arad alá, s a városon kívül állapodtunk meg, nem is igen őriztek bennünket erősen. Hatezren lehettünk, és nem volt több 50 katonánál, kik körülsétáltak bennünket...

Ott állt a közelemben egy fiatal új-aradi legény. Azt mondom neki: „Fiatal barátom! Te segíthetnél rajtam, hogy innét könnyen megszabadulhatnék." Azt kérdi: „Hogyan?" Azt mondom: „Ösmered Ó-Aradon az öreg Reip pintérmestert?" Reiberéknek rokona volt. Azt feleli: „Igen". Menj át hozzá, s mondd meg neki, hogy itt van a szegedi Kováts honvéd. Kéretem, hogy adjon nekem valami nagyon szegényes ócska polgári ruhát, szabadulni akarok. Egy óra múlva jön az én fiatal svád legényem, egész rakomány ócska ruhával. Nagyon meg voltam lepve. Azt mondom neki: „Várjon egy keveset, még mondanivalóm van." Ott állt mellettem Kocsis Jóska, egy szegedi ezüstműves fia. Azt mondom neki: „Akarsz-e Jóska szabadulni és holnap estére otthon lenni Szegeden?" Azt mondja: „Hogyan? Ez teljesen lehetetlen." „Ne gondolj vele — mondom —, csak mondd meg, hogy akarsz-e velem jönni?" Azt mondja: „Nem bánom, de félek, hogy mint szökevényeket elfognak, és erősen fognak büntetni bennünket." „Ne törődj semmivel, csak te kövess engem!"

Felöltöztettem őt is, az atillánk és egyéb poggyászunk átadtuk a fiatalembernek, megkérve, hogy vigye át Reip kádármesternek, és mondja meg, hogy tiszteltetem. Az én jó fiatalemberem rendesen eljárt a megbízatásban, úgy hogy mind a ketten csodáltuk a ritka becsületességét. Lehetett már 6-7 óra, mikor elindultunk...

Egy pálca volt a kezemben, úgy néztem ki, mint valami kéregető vándorlegény. Békével ballagtam egészen az aradi híd végéig. Ott kettős őr állott, egy keveset tetettem a sántaságot. Mikor az őrhöz érek, az a puska tusával hátba lök. Azt mondja: „Ez is aféle Kossuth kutya!" Megállok, és visszafordulva azt mondom: „Hogy mersz engem ütni vagy bántani? Nem adtam rá alkalmat!" Nyersen azt mondta: „Menjen Isten hírivel!" Csak lassan mentem, hogy Jóska utolérhessen. Őt már nem bántotta az őr, egész bátorsággal haladt mellette, s utolért a városban. Azt mondtam neki, hogy öt-hat lépéssel a hátam mögött maradjon, hogy összetartozásunkat észre ne vegye senki.

Mind a ketten egyszerre léptünk be Reip kádármesterhez. Éppen borfejtéssel foglalkozott. Egy kissé megijedt. Azt gondolta, hogy nála akarunk maradni hosszabb ideig, mint menekülők. Azt mondom: „Egy csöppet se aggódjék, mi korán reggel, már 3 órakor a városból künn akarunk lenni, hogy estére Szegeden lehessünk." Úgy nagyon jól van — mondá —; és este megvendégelt bennünket. Ócska

ruháit visszaadtuk, a magunk ruháit, bélését kifordítva felhúztuk, egy-egy jó kézbeli pálcát szereztünk, s reggel 3 órakor elindultunk, mindenütt mellékutakon. Féltünk, hogyha valamely községbe megyünk, a községbeliek is elfognak bennünket...

Szegedig egy községgel sem érintkeztünk. Makót messze kikerültük, s az északi oldalán, Lelén keresztül egyenest a tápai rétnek tartottunk. Sehol egy lélekkel sem találkoztunk, mindenütt a legnagyobb buckák, nádasokban és ugarföldeken jártunk. Messziről pislogó tüzet láttunk. Azt mondom Jóskának: „Oda megyünk, ahol az a tűz pislog, ott valószínűleg emberek lesznek."

Még akkor a tápai rétek vízjárta földek voltak. Hacsak kis áradás volt is, a Tisza a Marossal egyesültek a földeken. Tömérdek széna, nád, gyékény, hal, minden nagyon buján termett itt. A termésnek fele is ott rohadt, nem volt aki felhasználja. A halak sokszor ezrével bennszorultak a laposokon. Nem volt ott soha szűk termés, mert a széna, fű is majd egy öles volt. A fűzfa magától annyira elterjedt, hogy erdők képződtek. Ajándékba adták, csak hogy kiirtsák... Hol vagy óh boldog világ! Miért bünteted önmagadat?...

Már tizenegy óra volt, mikor a tápai réten keresztül haladtunk, sok helyütt még fokokat, vízfolyó árkokat találtunk, és sok helyen szükségessé vált levetkőznünk, mert néhol sár-víz volt a fokokban. A tűz felé tartottunk. Nagyon kíváncsiak voltunk, hogy vajon kik lehetnek ott? A tájat nemigen ösmertük, de még hozzá sötét is volt. Csak a csillagok után tájékozhattuk magunkat, mindig napnyugatnak tartottunk.

Nagysokára odaértünk a tűzhöz, jó estét kívántunk, de már mind aludtak, csak a tanyaőr volt fönn, és üldögélt. Azt mondja: „Adjon Isten. Nem este van már, hanem éjfél felé járja! Kérdi szegedies kiejtéssel: kik maguk?" Elmondjuk egész kalandunkat, a neveinket is megmondjuk. Kérdem: „Hol vagyunk? és önök mit csinálnak itt?" Azt mondja: „Ezt a helyet itt Pogánynak hívják. Mi halászok vagyunk, halat hasíttatunk. Így hát maguk szögediek! Hála Istennek, úgy érzem magam, mintha már otthon volnék."

Hangosan beszéltem, tele voltam örömmel, hogy már Szeged városához közel vagyok. Azt mondom: „Kedves barátim, akármit adjanak enni, mert mi nagyon éhesek vagyunk!" Azt mondja a tanyaőr: „Van itt egy kis hideg halpaprikás meg kenyér!" „Nagyon jól fog esni, csak ide vele!" Jó étvággyal ettünk, jóllaktam. Lehetett már vagy éjfél, s egy keveset leheveredtünk. Egy kis délnyugati szellő fújt, a 3 órai harangszót nagyon jól hallottuk a városháza tornyából. Megkértem a halászokat, vigyenek át minket a Tiszán. Féltem a kompra menni, mert tudtam, hogy katonák állnak őrt, s még el találnának fogni bennünket. Szívesen megtették a derék halászok, szerencsésen keresztülmentünk a Tiszán.

Elkerültünk egészen a város nyugati oldalára, a Mars tér felé, ott elváltunk egymástól. Csak 12 év múlva találkoztam ismét Jóskával, Nagyváradon véletlenül, 1861-ben, hol kezelő őrmester volt a közös hadseregnél. Sorsát el nem kerülhetve, Szegedre érkeztünk után nemsokára mégis erővel besorozták. Szerencsés lett, mert mint hallottam, még később tiszti rangot is nyert.

Éppen hat óra volt, mikor hazaértem, senki sem volt tőlünk otthon, csak egy földvári menekült. Ingyen lakosa volt anyámnak. Ez a földvári jegyző volt. Anyám csak vagy két óra múlva jött meg, de már akkor tudta, hogy otthon vagyok. Megvitték neki a hírt. Mikor hazajött, a nyakamba borult és zokogva sírt. Azt mondja: „Látod, fiam, mégiscsak a német győzött! Mit használt a sok vérontás!"

Végighallgattam sóvár szavait, mert úgy sóvárgott, sopánkodott, összekulcsolva a kezeit. Úgy tett, mint aki már nagy kínokat állt ki és még nagyobbakra vár...

Még akkor a magyar bankjegyet mindenütt elfogadták, csakúgy mint a németet. Mikor hazajöttem, minden csendes volt, semmi szigorúság nem volt alkalmazva. Csak úgy novemberben jöttek a szigorúbb intézkedések...

JUHÁSZ ANTAL

Társasélet a szegedi tanyákon

Az alföldi tanyák településével, keletkezésének okaival, „sorskérdései"-vel mindmáig többet foglalkoztak a különböző szaktudományok, mint magának a tanyai gazdálkodásnak s kiváltképpen a hagyományos életmódnak a föltárásával. Pedig a tanyakutatás legkiválóbbjai: a néprajztudós Györffy István és a szociográfus-agrárközgazdász Erdei Ferenc 1920—30-as években írt munkáiból nem hiányoznak a tanyai életre és a gazdálkodás módjára vonatkozó adatok, megfigyelések sem. Napjaink társadalmi változásait, a néhol robbanásszerű életformaváltást ismerve pedig különösen sürgető föladat gyűjteni a hagyományos tanyai életmód már csak töredékes változatokban és az idősebb nemzedék emlékeiben élő darabjait. Ez a fölismerés indított arra évekkel ezelőtt, hogy módszeresen vizsgáljam a Szeged környéki tanyák hagyományos és változóban levő életmódját.

Erdei Ferenc ma is érvényes, néprajzi-szociográfiai szempontokat egyesítő tanyarendszerezésében *(Magyar tanyák)* a szegedi határt túlfejlődött tanyás vidékként jellemzi. Megállapítását azzal indokolja, hogy Szeged határában — és még a „három város": Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd területén — értek el legfejlettebb formát az egyes tanyatípusok. Ahol szabályos tanyásodás zajlott le — s erre a legjobb példa Erdei szerint Hódmezővásárhely —, ott a tanyafejlődés harmadik, a 20. századi szakaszában is fennmaradt a városi ház és a tanya közötti kétlakiság. Minden, jelentős földdel bíró tanyai gazdának volt a városban háza, ahol a munkából kiöregedett idős szülők éltek. Piaci napokon az eladás-bevásárlás után, vasárnap és ünnepeken itt időzött a tanyán élő család, és sok helyen innen, nagyszüleiktől jártak iskolába a gyerekek. Miután a gazdálkodást átadta fiainak, a városi házba „ment haza" minden idősebb gazdaházaspár.

A túlfejlődött tanyás városokban megszakadt a városi ház és a tanya összetartozása, amely korábban ott is általános volt. Szegeden a várostól 20—25 km-re felosztott pusztákon már a múlt század utolsó harmadában olyan családok telepedtek meg, melyeknek nem volt városi házuk, s mivel a várostól távol éltek, nem is törekedtek ott házat venni. Ezek a szegedi tanyák már önálló telephelyek, amelyek népe csak adót fizetni, pörösködni és termékfölöslegét értékesíteni járt a városba. Erdei ezeket a várossal laza kapcsolatot tartó, csupán városi áruértékesítésre termelő parasztgazdaságokat farmtanyának nevezi.

A városi házzal bíró, oda hetente egy-két alkalommal bejáró tanyaiak jobbára belterületi szomszédaikkal, rokonaikkal tartottak fenn kapcsolatot. Nem így szerveződött a farmtanyák és a városi haszonbéres tanyák népének társasélete. Ők születésüktől halálukig tanyán éltek, az anyavárosba a piacozáson és adófizetésen kívül csak a havibúcsúra látogattak, így szükségszerű volt, hogy kapcsolataik egymáshoz, főleg a tanyaszomszédokhoz kötődtek. Ott, ahol elszaporodtak a tulajdonföldön vagy bérleten keletkezett farmtanyák, a tanyaiak mindennapi szükségleteinek kielégítésére hamarosan közigazgatási kirendeltség, szatócsüzlet létesült, iskola épült, majd a hét bizonyos napjain orvosi rendelést tartottak. Szeged városa 1892-ben két külterületi közigazgatási központot létesített (Alsó- és Felsőközpont), ahol pár év múlva templom épült, s lassan kialakult a tanyaközpont intézményhálózata: iparosok telepedtek le, malom épült, piacot tartottak stb. A század első évtizedeiben indult a tanyaközpont kialakulása Várostanyán (ma Ásotthalom), Lengyelkápolnán (ma Zákányszék) és Szatymazon. A 142 ezer hold kiterjedésű szegedi határban e néhány tanyaközpont számottevő társadalmi és kulturális szükségleteket elégített ki, de a társaséletben sokáig nem gyengítette a hagyományos közösségi alkalmak vonzását és népszerűségét.

A társasélet az életmódnak csupán egyik, de éppen nem jelentéktelen összetevője. Ebben tükröződnek talán legjobban az emberek és a családi közösségek egymás közötti kapcsolatai — és nem zárt településen élő, hanem viszonylag szétszórt tanyai népességről szólva, ez különös figyelmet érdemel. Nem célom most az írott források kiaknázása, sőt ismertetésem szándékoltan paraszti visszaemlékezésekre építem, melyek nyomán a közösségi alkalmak életben betöltött szerepe — úgy vélem — jobban megragadható. Egyedül Tömörkény István néhány forrásértékű adalékával teszek kivételt: az ő leírásai a legidősebb nemzedék visszaemlékezéseivel időben éppen egybevágnak, vagy valamivel korábbi évekről, az 1890-es évek elejéről tudósítanak.

A közösségi életben több néprajzi jelenségcsoport összegeződik (társaságban végzett munkák, társas összejövetelek, társadalmi szervezetek stb.), melyekből most csak a hagyományos összejövetelekre keríthetek sort. Hiszem, így is alkalom adódik néhány következtetésre.

TÁRSAS ÖSSZEJÖVETELEK

A tanyai családok talán legsűrűbben ismétlődő összejövetele a szomszédolás. A jó viszonyt a gyakori közös munkák, egymás kisegítései alapozták meg. Adódott ok haragra, pörlekedésre is, ha az aprójószág, a tehenek vagy a birkák átlegeltek a másik földjére, de az okozott kárt a szomszéd rendszerint kiegyenlítette, valami módon jóvátette. Magam is tapasztaltam, hogy amikor két szomszéd között — éppen a baromfi kártevése miatt — súrlódás adódott volna, a kártevő engedménye révén úgy egyezkedtek, hogy harag ne maradjon közöttük.

Tömörkény írja: „Tanyákon a szomszédolások csak télen szokásosak hétköznap is, dologidőben pedig csak ünnepnapokon. Nyáron vasárnap már reggel kilenc órára megfőzi az ebédet az asszony, ha a szomszédolás sora rajtuk van, hogy minél hamarabb mehessenek látogatóba, ahonnan csak este felé kerülnek elő." (Új bor idején. 1958. 352.)

A szomszédokat rendesen borral kínálják, újabban — ha számítanak jövetelükre — az asszonyok süteményt is készítenek. Emberek között a gazdaság körüli tennivalókról, a vetésekről, vásárokról folyt a szó, az asszonyok a fiatalokról, női munkákról beszélgettek. A század elején kevés tanyára járt újság, így a szomszédokkal való találkozás révén — s persze a városi piacokon, vásárokon — értesülhettek a nagyvilág és szűkebb környezetük friss eseményeiről. Híre volt az újságot olvasó, politizáló parasztembereknek, Domaszéken egy ilyen jó „szótehetségű" kisgazdát „polgármestör"-nek neveztek el s máig is így emlegetnek. Úgy látszik, télen a férfiak gyakrabban jártak szomszédolni. *„Télön apám elvégezkölődött a jószág körül, aztán átmönt a szomszédba"* — mondja a 68 éves Paragi Péter (Szatymaz). Tömörkény azt írja erről, hogy „telektálóznak": „Ez az a foglalkozás, amikor összeverődnek egy tanyára és szóbeszéddel űzik az időt" (Új bor idején. 1958. 19). Másutt a tanyaiaknak ezt az időtöltését „darvadozás"-nak említi: „Ez a téli mesélésnek az állapota. Téli, korán sötétedő délutánokon szokás azt csinálni a befűtött tanyaszobában, ahova — hol egyik, hol másik helyre — a szomszédok összejárnak... A mesélő ember ajkáról ilyenkor lebbennek el a regék alakjai, a királyfiak, a sárkányok, vasorrú bábák, szép mesetündérek, szakállas farkasok..." (Munkák és napok a Tisza partján. 1963. 457.). Ilyenkor mesélték a régi öregek a Rózsa Sándor-történeteket és más betyármondákat, melyeket a ma élők oly kedvvel elevenítenek föl.

Kisparasztok némely nagygazdával is összejártak, de szorosabb volt az összetartás a hasonló vagyonúak között. Minden családnak kialakult a maga szomszédi köre — nem csupán a tőszomszédok közül —, akikkel összejártak, s számon tartották, kin van a szomszédolás sora. A sűrűn beépült, szinte utcaszerű tanyasorokon az is előfordult, hogy nyári vasárnapokon a dűlőút menti gyepre ültek ki beszélgetni.

Apróság, de jellemző, hogy a rendre bekerített szegedi tanyáknak nem csupán a dűlőút meg a szántó vagy a legelő felé van kapuja, hanem a szomszédok felé is. E kiskapunak a gyakori használatát a vetésen át vezető csapás is jelzi.

Vasárnap délelőtt az alföldi faluk fóruma a községháza előtti térség, illetve a piactér volt, amit sokfelé *köpködőnek* neveztek. Hát a tanyákon? Ünnep délelőttjén a tanyai ember is elment olyan helyre, ahol ismerőseivel, a környékbeliekkel találkozhatott. A tanyaközpontokhoz közel lakók a templom előtt vagy a vendéglőben, a távolabbiak a tanyai kocsmákban gyülekeztek. Ilyenkor a bormérésekben történt a napszámosfogadás, ahol a munkaadó gazdák és a kisemberek közös megegyezéssel a következő heti napszám árát is megállapították.

A rokon családok egyik jeles találkozási alkalma az esztendőben farsang utolsó három napja, a *húshagyó*. A házas gyermekek ilyenkor látogatták — s látogatják ma is — szüleiket, idősebb testvéreiket. Ha távolabb lakott a rokonság, a családfő kocsiba fogott s így több családhoz is betérhettek. Otthon mindig hagytak házpásztort vagy *tanyást*. Vasárnap este a fiatalok báloztak, húshagyóhétfőn pedig *embörbált* tartottak, amelyen csak házasemberek és feleségeik vehettek részt. Itt jegyzem meg, hogy a farsangi bálokat a tanyaközpontok vendéglőiben és a tanyai bormérésekben rendezték. A vidékünkön elterjedt *tuskóhúzás* a tanyákon nem volt szokásos, csak a szomszédos faluk: Öttömös, Sándorfalva, Sövényháza környékén ismerik.

Érdekes nyelvi hagyomány, hogy a szegedi tanyákon más ünnepek vagy akár a hétköznapok munkátlan időtöltését is *farsangolás*nak nevezik — feltehetően a farsang ilyen jellege alapján. Ha bármikor rokonlátogatóba vagy szomszédolni mennek, úgy mondják: *elmögyünk farsangolni*. Pl. *mi augusztus huszadikán mögyünk farsangolni Üllésre*. De ha elvégezni való dolog van a földben vagy a ház körül, akkor azt mondják: *most nincs időnk farsangolni*.

Télen minden tanyában elmaradhatatlan volt a disznótor. Nagyon szegény volt az a család, amelyik disznót sem tudott vágni. Ha a homoki szegényember legalább egy malackát vágott, a torra elhívta néhány szomszédját, közeli testvéreit, akik persze vissza is hívták. Módos gazdahelyen 10-12 ház (háznép) is összejött, *olyan volt a disznótor, mint egy kisebb lakodalom*. Minden családban, szűkebb rokonságban akadt férfi, aki értett a böllérmunkához. Rajta kívül a disznóvágáson csak a szülők, közel lakó testvérek segédkeztek. A torra, vagyis a vacsorára külön hívták a komákat, jószomszédokat: *„Mikor mögfőtt a paprikás, utána möntem hívogatni. Olyan kis legényke voltam. Vittük a kóstolót a szomszédoknak, egyúttal estére möghívtuk őket: tisztöli kendöket édösapám, gyüjjenek el vacsorára"* (Fődi Lajos 72 éves, Ásotthalom). Más helyen már a disznóvágás előtti napokban meghívták a vendégeket. A disznótor hagyományos étrendje: tyúkleves, szárma (töltött káposzta), sült hurka-kolbász és rétes, zsíros pogácsa vagy fonott kalács. Bort ittak rá s vacsora után legtöbb helyen a *tambura* is előkerült. Módos gazdáknál cimbalmos, néhol rezesbanda is muzsikált.

Vacsora közben kopogtattak be a torra a *szűrösök:* hívatlan vendégek, akik rossz, elhasznált ruhába öltöztek — a nők nadrágba, kabátba, a férfiak szoknyába —, többek bekormozták az arcukat, hogy ne ismerjenek rájuk. Nagy zajkeltéssel — rossz bádogot, tepsiket összeütögetve — érkeztek, köszöntötték a házigazdát, és éhségükre hivatkozva ennivalót kértek. A háziak hurka-kolbásszal kínálták őket. A hívatlanok ettek-ittak s rövid tréfálkozás után nagy lármával távoztak. A tanyaiak úgy emlegetik őket: *fölőtöztek cigánynak*. Mesélik azt a régi történetet, hogy miközben egy legény a disznótorba beköszönt és énekszóval tartotta a népes vendégséget, azalatt társai kiásták a ház falát s ellopták a szobában lerakott *disznóegyetmást*. A hívatlan legény avval adott jelt a kinn várakozó házásóknak, hogy fennhangon énekelte: „Ássad Tamás, kapard Balázs, mulat a vendég..."

Névnapot köszönteni a század elején csak tehetősebb gazdákhoz jártak, akik illendően vendégül is látták a jószomszédokat és az atyafiságot. Jobbára a téli névnapozásokat emlegetik, a karácsony utáni István- és János-napot, ami nem véletlen:

ilyenkor nem volt dologidő, az emberek ráértek mulatozni, „farsangolni". Ezen kívül, olykor szűkebb körben megtartották minden, a katolikus egyház által tisztelt „szent" nevenapját, így az Antal-, József-, Mihály-, Péter-napot. Ezek ünnepnek számítottak, amikor a tanyák népe nem dolgozott. Szokás volt, hogy a gazdákat névnapjukon a környék zenészeiből verbuválódott *parasztbanda* köszöntötte. Borral kínálták őket és pénzt kaptak a gazdától. A köszöntőket rendszerint birkapaprikással, télen, disznóvágás után pedig származával vendégelték meg. Sok helyen késő éjszakáig mulatoztak: *„Volt egy nagybátyám, Fődi János ökörcsordás, az estétől röggelig tudta a nótát, összeszödte azokat a régi betyáros nótákat"* — emlékezik az ásotthalmi Fődi Lajos.

Asszonyok névnapját nemigen tartották meg, csak az utóbbi időben — városi hatásra — terjed a köszöntésük, és most már ajándékot is visznek.

A társas összejövetelek ritkán múltak el muzsika és dal nélkül. Tanyai népünk igen dalkedvelő, szereti a zenét, a nótázást, amikor annak van az ideje. Leggyakoribb hangszerük a *tambura* (a citerát nevezik így!), szinte minden családban akad egy-egy ügyes tamburás. A múlt században s még századunk első évtizedeiben is kedvelt volt a dudajáték. Híre járt a jó bőrdudásoknak, a tanyai öregek sokukat máig emlegetik. A dudás disznótorokon, házi bálakon, lakodalmakon játszott — bandában is, de gyakrabban egyedül. *„Nincs az a hangszer, aki ezt mögkerülje"* — mondta a rúzsai Csóti Antal, aki az utolsó bőrdudás ma az egykori szegedi tanyavilágban. Arra utalt, hogy a duda hangja mindenképpen kihallatszik a bandából, bármilyen ügyesen játsszék is a klarinétos vagy a harmonikás. Aki hallotta dudálni, igazat ad neki.

A tanyai fiatalságnak a kocsmákban, útszéli csárdákban tartott bálak nem mindig s nem mindenütt nyújtottak szórakozást. Jobban kedvelték a maguk között szervezett házi mulatságot, aminek *dugott bál* vagy *csutri* a neve. Hallgassuk meg erről is Tömörkény Istvánt, akinek 1899-ben írt elbeszélését bizonyosan a közvetlen élmény hitelesíti: „...összeállnak húszan-huszonöten legények, s valamely fiatal gazda tanyáján, ahol elég tág ahhoz a szoba, maguk rendeznek bált, hívogatván rá a környékből a lányfélét. De ennek úgy kell menni, hogy akit nem illet, ne tudjon róla, mert büntetés jár ki érte...

...nem is este kezdődik a vigasság, hanem már délután. Jönnek a lányok, meg a táncos kedvű menyecskefélék, minthogy ezeknek híradással voltak... Egy csomóba verődnek a lányok az udvarban, a legénynép pedig szivart szí odabent a szobában, ami a napot ünnepi jelentőségre emeli. S csapra van már ütve az akós hordó a konyhában..." (Dugott bál. In: A Szent Mihály a jégben. Bp. 1957. 307—308.)

Megtudjuk még Tömörkénytől, hogy a legények cimbalmost fogadnak, lassú és friss csárdást járnak, majd amint a tanyai iskolában megcsendül a harangszó, a lányok hazaindulnak, a legények mulatozása pedig folytatódik. Másutt arról is tájékoztat, miért nem jelentik be az ilyen bált a hatóságnál: „Ezt részben azért teszik, mert a dugott bálra dugott bort visznek, ami után nincsen megfizetve a fogyasztási adó és így olcsóbb. De van más, magasabb oka is... Akiről azt akarják, hogy ne legyen ott, annak nem adják tudtára, hogy melyik tanyában, mikor és hol lesz a bál."

Mivel tudjuk kiegészíteni a kortárs eleven, színes leírását? A csutribált ősztől tavaszig tanyaházakban, ám nyári vasárnapokon kinn a szabadban, erdőszélen vagy valamely tanya melletti gyepen tartották. Jobbára szegény családok adták át a házukat csutrira, akik rászorultak az érte kapott csekély pénzjuttatásra, melynek *lámpapénz, mészpénz* neve hallható. Gyakran szőlőhegybeli csőszházban vagy más házában lakó zsellérembernél rendeztek csutrit. Egybehangzó a visszaemlékezők véleménye: gazdahelyen, jól berendezett, takaros tanyában nem engedtek dugott bált tartani — legfeljebb nyáron, amikor a szabadban táncoltak.

A legények 17—18 éves koruktól jártak rendszeresen csutriba. Elterjedt szokás, hogy azt vették legényszámba, aki aratáson, *sarnyúvágás*kor először maga kaszált.

Az ügyes, erős fiatal így hamarabb kezdhette a legényéletet. A lányok 15-16 éves koruktól járhattak el, de 13-14 éves lányokat is elengedtek nénjükkel, ha hívták őket. Bandában, összefogózva érkeztek a tánchelyre, és „napáldozat" előtt ugyanúgy indultak haza. A századfordulón a legények intéssel hívták táncba a lányokat, az 1910-es években pedig névről szólították őket. Táncok közötti szünetben a lányok lánypajtásaik között, a legények cimboráikkal beszélgettek, daloltak.

Az első világháború után felnövő tanyai nemzedék még csutribálokon szórakozott, de a város és a tanyaközpontok közelében a csutri szerepe egyre visszaszorult, mivel a hatóságok szigorúbban ellenőrizték és büntetést róttak ki azokra, akik bormérési engedély nélkül bált tartottak. Legtovább a közigazgatástól távol eső tanyavidéken: Átokházán, Csorván, Csengelén tudtak a fiatalok csutrit rendezni: itt még az 1930—40-es évek fordulóján is ez volt a legelső szórakozási alkalom.

A csutri kedves emléke szinte valamennyi tanyai embernek, s különösen szívesen említik a szabad ég alatt tartott bálokat: *„Nyáron összemöntünk az erdősarkon, a fák hűvösében, ott táncoltunk."* Legényéletük, nagylányéveik leggyakoribb társas összejövetele volt. Ritkán kínált ismerkedési alkalmat — hiszen inkább munka közben vagy *gűgyü* közvetítésével ismerkedtek össze —, jobbára az egymást ismerő, szomszédságban, jóbarátságban élő tanyák fiataljainak közös szórakozása. Ez elégítette ki társasélet iránti igényeiket: *„Úgy örültünk, hogy jött a vasárnap, möntünk a csutribálba."*

Ugyancsak házi összejövetel volt századunk első évtizedeiben a *kukoricamóva*. A kukoricát hajasan szedték, és otthon, rendszerint a tanyaudvaron fosztották. Akinek sok kukoricája termett, fosztani segítséget hívott és zenészeket fogadott, ingyen munkásait főtt kukoricával vendégelte. Éjfél után még táncoltak is a fiatalok. A kukoricamóva részben a munka, részben a közös szórakozás alkalma, kedvelték is a módos gazdáknál tartott *kukoricabál*akat.

Szeptember derekán sok tanyán közös *tányéricaverés*t tartottak, amit *ricabál*nak is emlegetnek. *„Ricabálon szőlővel kínáltuk a vendégöt."*

Ismétlődő táncalkalmat nyújtottak még az ún. *misebál*ok, melyeket az útszéli kereszteknél vagy a tanyai iskolában tartott mise után rendeztek, többnyire a szabadban. A *körbált* tanyai kocsmában vagy a gazdasági kör székhelyéül választott tanyában hívták össze, ahol kitűzött zászló vagy gyaluforgács jelezte, hogy következő vasárnap ott bált rendeznek. A katonának besorozott legények a berukkolás előtt itt is *regutabál*on búcsúztak a legényélettől. Módosabb gazdák tartottak *szüretbált* is. „A Krisztin családnak sok szőleje volt. Szüret után kitettek egy 30-40 literes hordó bort az udvarra és a munkások (a szüretelő napszámosok) nádcsévén itták a bort."

Az élet nagy fordulóihoz kapcsolódó tanyai összejöveteleket csak éppen említem, mivel ezek általában szélesebb körben ismertek és inkább szokásleírásba kívánkoznak. Keresztelő után szűk körű rokonság: koma, komaasszony, a házaspár szülei, testvérei részvételével ebédet tartanak, aminek a szegedi tájon *csök* a neve.

A lakodalmat megelőző első, szűk családi összejövetel a *jegyváltás* vagy *gyűrűzés*. Rendszerint vasárnap tartották. A legény szüleivel, egy-két testvérével kocsin ment a lányos házhoz. Szokás volt, hogy egy bográcsban birkapaprikást vittek magukkal, amit az ott főtt ebéd mellett tálaltak és szorgosan kínáltak a háziaknak. Magáról a lakodalomról itt csak annyit, hogy századunk első évtizedeiben módos családok 25-30, szegényebbek 10-15 házat, illetve háznépet hívtak meg. A szülők, testvérek, sógorok, komák mellett elsősorban a jószomszédok és a tanyai tanító voltak hivatalosak. Sajátos összejöveteli alkalom volt a *lagzinézés*. A hívatlanok — asszonyok, lányok, nagyocska gyermekek: *meggyérési* lányok, *surbankók* — a lakodalmas ház udvarán gyülekeztek. A gazda rendszerint számított erre: a tanyaudvaron egy hordó bort, asztalra paprikást, kalácsot készített nekik. Nagyobb lakodalomra sokszor ötvenen is *összebandáztak:* ettek-ittak, énekeltek, miután a vőfély elment a menyasszonyért, a zenészek az udvaron elhúzták a *lagzinézők táncát*. Megvárták a menyasszony érkezését, majd sötétedéskor elszéledtek. Némelyek több kilométerre

levő tanyába, más dűlőbe, tanyasorra is elmentek lagzit nézni. E spontán szerveződő, de ismétlődő összejövetel a második világháború után maradozott el.

Az 1890-es évek óta a tanyák népe Alsó- és Felsőközponton, az utóbbi évtizedekben az új tanyaközpontokban temetkezik. A tort a halottas háznál vagy — ha a rokonság szétszórtan, messze lakott egymástól — a tanyaközpont vendéglőjében tartották. Tömörkény olyan esetről ad hírt, amikor a tort az alsóközponti templom melletti tágas mezőn ülték meg. (Temetések rendje a szegedi határban. Munkák és napok a Tisza partján. 1963. 340.)

A tort a tanyákon ma is megtartják, olyan erős a megkötő hagyomány, hogy a halottnak járó végtisztesség elképzelhetetlen nélküle. Ma már mindenütt birkát vágnak.

A paraszti vallásosság legünnepélyesebb megnyilatkozása — egyben összejövetele — a búcsúhoz fűződik. A tanyán élő nemzedékek vallásosak voltak, de nem buzgó templombajárók. Nem is lehettek, hiszen a hatalmas kiterjedésű tanyavilágban legelőbb a századfordulón épült templom Alsó- és Felsőközponton (A Lengyel család kis kápolnát emeltetett az 1840-es években a mai Zákányszék központjában). A távoli tanyákról csak az esztendő nagy ünnepein (karácsony, húsvét), vagy jeles alkalommal (pl. lakodalom) jutottak el templomba.

A tanyák népe kb. századunk közepéig rendszeresen és tömegesen látogatta a szeged-alsóvárosi *havibúcsút* (augusztus 5.). Ezen kívül legnagyobb számban a szentkúti búcsúra (Pálosszentkút, ma Petőfiszállás) jártak el, különösen az oda közelebb lakó felsőtanyaiak. Amióta az újabb tanyaközpontokban templom épült (Szatymaz, Ásotthalom, Csengele), ott is tartanak búcsút, mely egyébként máig az első rokonlátogatási alkalom az esztendőben. Fontosabb, mint a farsang, mivel búcsúra a távolra szakadt testvéreket, atyafiakat is hazavárják, akik farsangon nem vállalkoztak hosszú utazásra. Búcsú előtt minden tanyában nagy a készülődés: birkát nyúznak, sütnek-főznek a rokonok megvendégelésére. Délután az összegyűlt atyafiság a vásári árusok sátrai között nézelődik, búcsúfiát vásárol, a fiatalság a körhinta, a céllövöldék körül tolong. A búcsúnak a múltban is volt profán jellege, s ma egyre inkább ez kerül előtérbe — a rokonlátogatás, rokoni találkozás s egy napra a közös, sokezres sokadalomban elvegyülő szórakozás alkalma a tanyaiak és bárhonnan „hazalátogató" vendégeik számára.

Eddig a tanyai társasélet spontán szerveződő hagyományos összejöveteleit vettem számba, a közösségi életnek olyan alkalmait, melyeket a tanyán élők — ha olykor külső példák nyomán is, de — maguk alakítottak ki. A szegedi tanyákon létesültek olyan egyesületek, társulások, amelyek intézményesítették a társasélet különböző alkalmait. Nagyobb múltra a szőlőhegyi gazdaságok tekintenek vissza.

A *hegy*ben szőlőt birtokló gazdák maguk közül *öreggazdát* választottak, rendesen két esztendőre. Sorba ment ez a tisztség, mint Tápén a bíróság. Az öreggazda szüret után egyik vasárnap délutánra tűzte ki a csőszfogadást, s erre az alkalomra a gazdaság pénzéből birkát vásárolt. A gazdák rendszerint a csőszházban gyülekeztek, meghallgatták a csősznek ajánlkozó zselléreket, és a legalkalmasabbal megegyeztek egy esztendőre. Becsületes, jó magaviseletű csősz szerződését többször is meghosszabbították. Csőszfogadás után az öreggazda beszámolt a gazdaság pénzügyeiről, megszavazták, mennyit fizessenek a következő évre, majd birkapaprikást ettek, bort ittak rá. A hegygazdaság, rendszerint a csőszház mellett, harangot és keresztet állíttatott. Legrégibbnek az alsótanyai *Kászonyihegy* gazdasága látszik, a Domaszék 796. sz. tanya udvarán levő keresztjén ez olvasható: „Emeltette a Kászonyi Gazdaság 1769—1939".

Mozgalmasabb társasélet volt a tanyai gazdakörökben. 1880-ban létesült a „Szegedi Gazdasági Egyesület", melynek vezetőségébe úri birtokosok, módos városatyák kerültek. Ezután alakultak gazdasági egyesületek a Szegedhez közeli tanyákon — a század elején Szűts Mihály 10-12-t említ —, a távolabbi határrészeken pedig csak az első világháború után, Átokházán pl. 1928-ban alakítottak gazdakört.

A századfordulóig gyakoribb, hogy tehetős gazdatanyákon működött a kör, ahol bormérést nyitottak. Később több módos szőlősgazda kapott bormérési engedélyt, így az 1900-as évektől már tanyai kocsmák a gazdakörök székhelyei. Minden kocsmának megvolt a maga vonzási köre, s az ott lakó gazdák lettek a kör tagjai. A kör a vagyonos gazdákat és a kisparasztokat tömörítette (5-6 holdtól felfelé), pár holdas törpebirtokos és napszámos nem volt tagja, de elmehetett a kör rendezvényeire.

Nyáron havonta tartottak *körbált*, melyre a 30-as években már nyomtatott meghívót küldtek szét a kör küldöncével. A tagok a belépti díjnak csak felét fizették. Népszerű összejövetelük volt az aratóünnepség. A domaszéki gazdakör ilyenkor minden évben két aratópárt — jó munkás aratórészest és marokverőt — megjutalmazott: a részes kaszát, a marokverő sarlót és fejkendőt kapott. Az utóbbi évtizedekben többfelé szüreti bált is rendeznek. A vendéglő báltermét földíszítik színes papírszalagokkal, almát, szőlőfürtöket akasztanak a díszek közé, melyekből mindenki csenhet, de ha a kijelölt „csőszök" a lopást észreveszik, a tettest a „bíró" elé viszik, aki tréfás büntetést szab ki.

Télen a gazdakörökben mezőgazdasági tanfolyamokat is szerveztek, ahová Szegedről hívtak előadókat. Kogutovicz Károly professzor és munkatársai az 1930-as években több gazdasági tárgyú előadást tartottak Alsótanyán. Sok tanyai ember itt ismerte meg a szőlő- és gyümölcstermelés, a korszerű állattenyésztés eljárásait. Több körben könyvtárat is létesítettek, műkedvelő színjátszó csoportot alakítottak, mely többnyire népszínműveket mutatott be a kocsma nagytermében. Így a gazdakörök a művelődés terjesztésének fórumaivá is váltak a század 20—30-as éveiben.

*

A társaselet alkalmai korszakok szerint változnak. A termelőszövetkezeti gazdálkodás új munkatársulási formákat hívott életre, sommásan fogalmazva: a családi összefogás helyére a csoportmunka lépett — ugyanakkor ahol a családdal történő munkavégzés továbbél, ott fennmaradt több régi munkatársulás. Nincsen már a tanyákon *csutribál, kukoricabál, misebál,* elmaradtak a lagzinézők és a nagy disznótorok, megszűntek a hegygazdaságok és a gazdakörök — ám egyre népesebb lakodalmakat tartanak, nő a névnapok szerepe, és új összejöveteli alkalmak is jelentkeznek. Terjed az a szokás, hogy az idős szülőknek aranylakodalmat tartanak, melyre összejönnek a gyermekek házastársaikkal, családjukkal. A közös gazdaságok legnagyobb összejövetele a zárszámadási közgyűlés és vacsora, amit a község vagy a szövetkezet művelődési házában rendeznek. Kisebb, munkahelyi közösségekben is egyre gyakoribbak a vacsorával egybekötött társas összejövetelek. Ezzel csupán jelezni kívántam a mai társasélet néhány fejleményét, illetve tendenciáját.

Áttekintve a hagyományos társas összejöveteleket, úgy látom, hogy ezeknek kiemelkedő szerep jutott a szellemi kultúra hagyományozásában, fenntartásában. Disznótorokon, farsangoláskor, névnapokon, kukoricamóván, téli szomszédolásokon hangzottak el azok a betyártörténetek, balladák, dalok, hiedelemmondák, melyeket az idősebbek, középkorúak máig emlegetnek.

Tanulságul összegezhetem azt is, hogy a tanyai ember nem élt magára hagyatva. Minden család beletartozott egy olyan kis közösségbe, amelyet a kölcsön- és segítségmunkák, a hagyományos összejöveteli alkalmak fűztek össze. Ennek a kis közösségnek a magja a szomszédság, és részei a rokonok: elsősorban a szülők, a testvérek, a sógorok, a komák vagyis a gyermekek keresztszülei. Az örökföld szétosztásakor ugyan a szomszédba nem ritkán testvér került. Ez a lokális kis közösség — úgy is mondhatjuk: szomszédi kör — nyújtott támaszt a segítségre szorult tanyai családnak, mindenik elsősorban ezen belül élt társaséletet. A városhoz már laza szálakkal kapcsolódó szegedi tanyákon sok-sok ilyen kis közösség adta a tanyai embernek az összetartozás tudatát, ami nélkül egyetlen népesség sem élhet.

„Elöl megyek a csatában"

AZ 1848—49-ES SZABADSÁGHARC ÉS A NÉPKÖLTÉSZET

Cseperedő gyerek voltam, amikor összeszedtem mindenfelől 1848—49 népdalait, füzetbe gépeltem őket s őriztem kedvenc könyveim között. A gyűjtemény magva Rexa Dezső „Kossuth Lajos azt izente..." című, 1948-ban kiadott füzetkéje volt. Nagyanyám mesével is meglepett, élő népi hagyománnyal. Az a falu, amelyből családunk az országba szétrajzott, a nép beszéde szerint 48 után kapta mai nevét: Mencshelynek hívják, ott kapaszkodik Nagyvázsony szomszédságában, a Balatonra lefutó dombok peremén. Azért Mencshely, magyarázta nagyanyám, mert itt találtak menedéket a vesztett háború után Kossuth gyermekei. Még a pincét is megmutatta, ahol elrejtőztek. Ebből az emlékből táplálkozott a falu, ebben a hitben él ma is. A keszthelyi Helikon múzeum térképén láttam azóta: már a XIII. században Mencsel volt a község neve.

Mire jutunk, ha 48—49 népdalait végigdúdoljuk, verseit elmormoljuk magunkban? Legfőbb tanulság az, hogy a „nép" másként: kevésbé patetikusan, tárgyszerűbben *látta mindazt, amit a márciusiak ékes szónoklatokba foglaltak.* Mint Mencshelyen, országos múltunkból is nemegyszer mítoszok, mágikus szobrok meredeznek fel — emlék gyanánt. Élő népdalaink, népi verseink táborában például negyvennyolcat a Kossuth-nóták jelentik. Mindig olyan ízzel, olyan hanghordozással, amilyent a kor hozzátapasztott: kesergősen, bánkódón, délcegen, büszkén dalolták őket nemzedékek. Pedig érezzük, s ha a dallamról lehántjuk a nyelvet, tudjuk, hogy nem igazi népdalok: kötetlenebbül vígak, propagandisztikusan optimisták. A Kossuth-dalokban csak a fölszíne cseng annak az énekszónak, amely 48—49 nagy megpróbáltatásán a népből felzengett. A nép, a toborzóra elvonuló legény másként látta a szabadságharcot, mint a tudatos lateiner-forradalmár: a mindennapokban vizsgálta az elvet, az eszme megvalósítását saját bőrén kérte számon. A népköltészet és az egyszemélyes líra határmezsgyéjén születnek a szabadságharc dalai. A honvédseregben egymás mellett masíroz a verset népdalban tudó parasztlegény és a negyvenes évek diáktársaságaiban verselgető diákkatona. Kettejük énekéből fonódik egybe az a költészet, amely a szabadságharc két esztendejéből ránkmaradt. „Jó magyar nem rakja szegre kardját, / Ha veszélyben látja a hazáját" — mint falvédőre cifra betűkkel fölfestett szavak: kérkedik, közhelyekkel moralizál a magasztost a versben kereső diák. „Bús szívemnek nincs mit tenni / Katonává kellett lenni" — fejezi ki magát, titkolatlan bánatát a legegyszerűbb szépséggel 1848 nyarán a nép fia. A diákos iskolázottságra való népdalokban a szerző jelenléte egyszemélyes; a szájhagyományon csiszolódó énekekben a közvetlen, tárgyiasult érzés- és gondolatvilág ábrázolása emelkedik líraivá. A népfi „édes kedves barátjára" (népitől idegen, nemeskedő megszólítás) hagyja vissza a szeretőjét, míg a hadban táborozó legény édesanyja hazahívó, féltő szavára így válaszol: „Haza mennék, édes anyám, nem lehet / Holnap tíz órakor lesz az ütközet."

Eszmék pozitív vagy negatív töltése csak áttételesen és fokozatosan éri el a napi életet, a népköltészet termő világát. A Kossuth zászlaja alá álló legénytől éppoly nehezen búcsúzik a leány, mint korábban s később az Itáliába hurcolttól.

A térvári lányok
Fognak siratni:
Mikor Szöged felé
Fogunk masérozni.

A népi szemlélet statikusságával számol egy, a Kossuth Lajos azt izente nótájára

készült toborzó, amikor a honvédnak állókat hétköznapi életük megváltoztatásával, terheik alóli felszabadulással kecsegteti:

Gyere pajtás katonának,
Jobb dolgod lesz, mint apádnak,
Se nem kapálsz, se nem kaszálsz,
Pesti kaszárnyában sétálsz."

A forradalom és a szabadságharc elvont, eszmei érvrendszere legföljebb a bizakodóbb hangvételben érződik 48 nyarán-őszén. A népdalok sokévszázados műhelyében, ősi kohókban formálódik frissen a dal, az alkalom költészete. „Most nyílik a szelíd rózsa bimbója" — hangzik az egyik vers látszólag semleges tartalmú első sora, s rá csapódik — a népdalépítés szabálya szerint — a mondandót viselő, paralel második: „Ki van tűzve édes hazám zászlója."

Nem szabad tehát fönnakadnunk azon, hogy a népdalok 1848-ban nemigen örvendeznek a háborúnak. Honnan tudott volna a verset továbbdaloló leány vagy legény a reformkori országgyűlések nemesi csatározásairól, a márciusi ifjak embers nemzetszabadító indulatáról. Bárha most „Kossuth Lajos udvarába" muzsikálnak is, ezért hangzik szomorúan a bevonuló legény híre: „Engem visznek katonának." Az igazságos háború szelleme, hite és tudata (majd öntudata) csak később: 1849 tavaszára szívódik fel igazán a népköltészetbe.

A pezsdítő, győzelmi reményeket ébresztő tavaszi hadjárat a népdalok hangulatát is javítja. Az önbizalom naiv közvetlenséggel jelenik meg: „Windischgrätz paripája sántikál, / Plezurt kapott ütközetben, Szolnoknál." Az osztrákot Bécs felé űző huszár — a dalban — bátran ugrat a generális elé, és kemény szóval vonja kérdőre: „Mondja meg hát magyarul, hogy mit akar!" 1849 tavaszán-nyarán a közösség ajkán formálódó népdalok is harci kedvvel vannak már teli. Olyannyira, hogy az egyik nótába zökkenéstelen beolvadhat Petőfi Csatában című verséből egy szakasz; csak annyi a változtatás, hogy Petőfi „Berohanok a halálba" sora helyett a népdalban — megfontoltan, higgadtan — ez szerepel: „Elöl megyek a csatában." Gúnyolódó, csúfolkodó hetykeséggel hangzik fel a szabadságharc kivégzőiről a mondóka:

Kitelt már a hideg ősz,
Német császár krumplicsősz,
Windischgrätz a bojtárja,
Jelacsics a kutyája.

A nótában úgy mondják, hogy Kossuth lova megérdemli a zabot, amiért kétszer körüljárta Magyarországot, s reális politikai látásra vall a folytatás: „ha még egyszer körüljárhatta volna, / Magyar fiú osztrák baka nem volna". Bujdosó- és katonadalokat tucatjával énekeltek a Világos utáni gyászban. Még a nagyvázsonyi dobos is búcsúzik: „Én is elmék egy ideig." Ahogy Görgey neve az árulással, Kossuthé a nemzeti föltámadás lehetőségével forr egybe. Vele álmodik az ötvenes években elnémított ország, hozzá, „Angolország kellő közepibe / Kossuth Lajos háza eleibe" száll a gondolat. Rákóczit, aztán a fiát, Józsefet is úgy várta vissza a nép egykor, mint a Bach-korszakban Kossuthot — szennyes ingben, szennyes gatyában, megújulásra, fölszabadulásra várva:

Kossuth, Klapka és Türr,
Mind be fognak jőni,
Sereg is jő velök,
Húsz-harminc ezernyi!

A „Kerek ez a zsemle" strófájához titkon hozzáénekelt „Éljen Garibaldi!", a Kossuth Lajos azt izente rejtett, más szöveggel („Athenaeum Nagy Naptára") fedett dallama őrizte a Bach-korszak haladó magyarjában a jobb reménységet. Nyelvi játékkal, leleménnyel még a bezirkert termő világban is kimondható volt az igaz szó, az igaz gondolat:

Most a tánc is halálos,
Ejh, haj, világos,
Ejh, haj, Világos"

búsong a csak írásban megmutatkozó vers.

1848—49 népköltészetének hiteles szépsége így zeng fel a Kossuth-daloknál mélyebb rétegekből: népi líránk utolsó soksípú hangjaként.

ÓDOR LÁSZLÓ

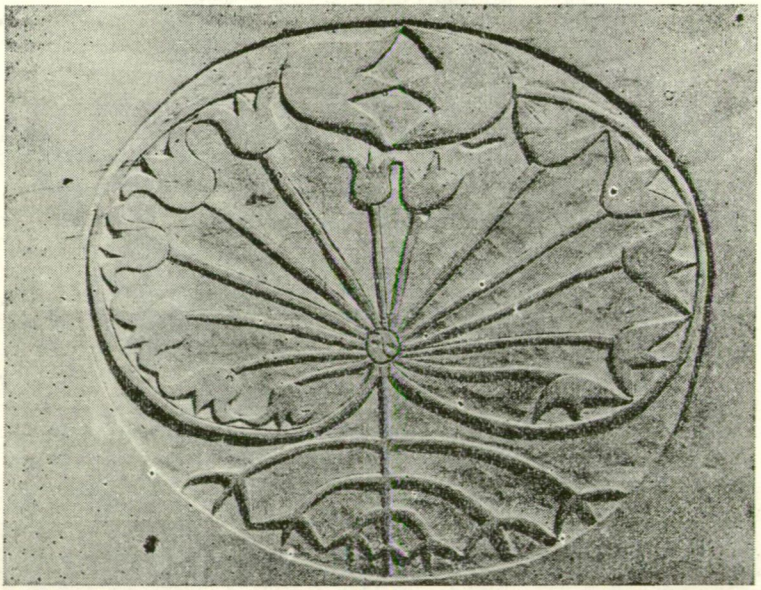

NAGY KRISTÓF MUNKÁJA

CSOÓRI SÁNDOR

Érték és időszerűség

JEGYZET A FIATALOK NÉPMŰVÉSZETI STÚDIÓJÁRÓL

Sok zuhanás és boldogtalan elernyedés tanúja voltam az utolsó húsz-egynéhány esztendőben. Agyak és szemek vizenyősödtek el közvetlenül a közelemben is. Érthető hát, ha az első életképes és megbízható szóra fölkapom a fejemet, s ha az első izgatott képzeletnek ajtót nyitok.

Ezért nyitottam ajtót két esztendeje, annak az öt-hat robbanékony, értelmes, sőt elragadóan erőszakos fiatal férfinak és nőnek, aki több társa nevében azzal a tervvel keresett föl, hogy szeretné létrehozni Magyarországon a Fiatal Népművészek Stúdióját, s én, akit a népi kultúra ügye láthatóan érdekel, segítsek nekik ebben a vállalkozásban. Elhatározásuk s elképzelésük olyannyira érett volt, hogy jóformán csak biztatásomat s csökönyös hitemet keverhettem az övékéhez.

Két, hínárral belepett esztendő után örömmel írhatom le, hogy a Stúdió megalakult. Megalakult és működik.

Ifjú népművészek porondra lépése ezerkilencszázhetvenháromban? Netán őstehetségek jelentkezése újra? Avas szalonnával bedörzsölt műparasztoké? Utó-népfiaké? Vagy csődbe került festőké, szobrászoké, kerámikusoké, ötvösöké, akik vészkijáratot az újra divatossá vált népművészet pinceajtóján át keresnek maguknak?

A kérdések — sietve jelentem ki — nem az én kérdéseim, hanem a gyanakvóké, az előítélet-raktárosoké, akik ha a népi kultúrával kapcsolatos ügyekről hallanak, azonnal a tegnapi napok visszhangját hallják. Valamit, ami már időszerűtlen, ami föld alatti, halott füleknek való csupán, nem pedig nekünk.

A félreértések ebben is, mint annyi másban, századosak.

Kezdem először a legtetszetősebb váddal: a divattal. Vajon nem azért pendültek-e meg a fiatalok közül jó néhányan — kérdik magabiztosan sokan —, mert divat lett újra a népművészet? Divat a népdal, a néptánc, a népzene, sőt újabban már a régi parasztingek, kékposztó parasztkabátok is követelik a polgárjogot a szekrényekben?

De igen, azért is, a divat miatt is — bólogathatok jó lelkiismerettel. S teszem is hozzá rögtön: soha magával ragadóbb divatot! Soha lelkesítőbbet és utánozniválót! Elvégre itt olyan divatkirályok uralkodnak, mint Csokonai, Petőfi, Arany, Bartók, Kodály, hogy csak a magyarok közül is a legnagyobbakat említsem. Elgondolni is vereség: ha ők nem teremtenek divatot, mennyivel kevesebbet tudnánk magunkról, hogy kik vagyunk, miféle földek, indulatok, játszadozások, félelmek, dühök, elborulások szülöttei.

Ehhez a divatvádhoz rögtön kapcsolódik a másik vád is, vagy szelídebbre csiszolva a szót, a másik aggodalom: hogyan lehet ma erőszakkal föltámasztani a népi kultúrát, amikor létrehozója és őrzője — a parasztság — átalakult, amikor életformája, mint háttérül szolgáló díszlet, az idő földönfutó tüzétől meggyulladt és füstbe ment.

Újra egy gondolat, amit az igazság látszata megmérgezett.

Azért a látszata, mert aki komolynak és történelminek véli ezt a gondolatot, két alapvető fogalmat kever össze: az érték és az időszerűség fogalmát. Attól, hogy népi műveltségünket a legutolsó időkig éltető és fönntartó parasztság életformája megváltozott, mért változott volna meg a népi kultúra értéke? Mért hullott volna át a szitán? A középkor, a középkori életforma ugyanígy elmúlt, de ami értéket kiverítékezett magából és fölhalmozott, még ma is eleven. Hol a dantei lépték

nagyságával hat, hol a szikár fenyegetettség újra és újra megismétlődő diktatúrájával, hol pedig gyötrő látomások erejével.

A Stúdiót megteremtő fiatal népművészek, akik között ugyanúgy akad „őstehetségnek" számító fafaragó, mint országos hírű kerámikus vagy modern építőművész, épp ezt a kultúrák közti egyenlőtlenséget akarják megszüntetni.

Mindenekelőtt azzal, hogy egyenrangúnak tekintik őket.

Nem régen New York egyik lenyűgözően gazdag földtörténeti, őslénytani s néprajzi múzeumában a sok látnivalótól elfáradva, a városra nyíló nagy ablak mélyedésében húzódtam meg. Véletlenül is úgy adódott, hogy látószögembe egyszerre kerültek bele Manhattan felhőkarcolói és az óceániai faragott totemoszlopok. Később teremről teremre haladva, már szinte a testi lázzal azonos szellemi izgalommal figyeltem, hogy a legmodernebb építészeti s tárgyi formák milyen jó feszültséget teremtve egészítik ki egymást az őskultúrák, illetve a primitív kultúrák tárgyi, vallási használati eszközeivel.

A bartóki ellenpontozás kíméletlen, telített s világokat egymással összeszikrázta tó eszméjét láthattam megtestesülni.

A szellemi műhelybe tömörülő fiatalok törekvése is hasonló. A népművészetet elsősorban nem a saját világán belül kívánják megújítani. Hanem különféle viszonylatrendszereken belül.

Más szóval: ha kiindulásnak és ha ősforrásnak tekintik is, semmiképpen sem végcélnak. Ha lesznek köztük, akik lemásolnak is egy-egy tálat, kancsót, butéliát, pirossal vagy feketével kivarrott ingujjat, ingvállat, nem azért másolják, hogy rokonszenvüket fejezzék ki egy nép szokása és kultúrája iránt, vagy hogy egy kiállítási terem falát díszítsék néhány hétig, hanem hogy egy új összegezésben a népművészet fölhasználásának ezt a legelemibb módját is elfogadtassák.

Mi a leghatározottabb és egyúttal minden eddigi próbálkozástól eltérő vonása annak az összegző szándéknak, amelyre a Fiatalok Népművészeti Stúdiója készül?

Példával talán jobban tudom érzékeltetni ezt, mint esztétikai dadogással.

A Stúdió fiatal művészei olyasféle munka és stílus kialakítására szövetkeztek, amely a kanáltól a faragott székig, a faldíszektől a fölépülő ház homlokzatáig magán hordja egy nép sajátos ízlésjegyeit. Bartók nevét már említettem, de ha mellé írom még Kós Károlyét, talán világosabb lesz a szándékot megjelölő útirány.

Népművészet? Csak részben.

Iparművészet? Képzőművészet? Csak annyiban, amennyiben alapformái nem a mindenütt honos, civilizációs keverékkultúrák alapformáira emlékeztetnek, hanem a mi népi kultúránk tárgyi, építészeti és formai elemeire.

Talán mondanom is fölösleges, hogy a Stúdió erőteljes célkitűzéseivel sem tör kizárólagosságra.

Legföljebb önállóságra.

Arra, hogy versenytársa lehessen annak a beszűkült, megromlott, édeskésségben és cifraságokban dőzsölő „népművészeti" árutermelésnek, amely nemcsak a turistákat, de a hazaiakat is megtéveszti; amely a nótás és a zománcos lelkünket népszerűsíti valamiféle végzetes félreértésből.

E sebtiben írt sorok helyett talán előkelőbb lett volna néhány ajánló mondat, amely az alábbi fotókat is bevezeti. Hogy az emelkedettebb hangot visszatartva mégis a bőbeszédűséget választottam, annak egyszerű oka van. A folyóiratban közölt munkák mozdulatlanságukkal inkább csak sejtetnek valamit, mint képviselnek. Kockák egy nagyobb arányú mozaikból, amelyek így külön-külön is értékesek, de igazi értékeiket csak akkor árulják el, ha emberek környezetében kerülnek majd a helyükre, együtt, egymással összhangot teremtve, használhatóságukkal és természetüket kifejező vonásaik ismerős hullámzásával.

ZSIGMOND GÁBOR

Haladás vagy kiváltság

1878 nyarán a monarchia hadseregének kötelékében magyar katonák léptek Bosznia-Hercegovina területére. A katonai beavatkozást hosszas nemzetközi alkudozás előzte meg, és már több hónapja lázban tartotta a hazai közvéleményt. A beavatkozás politikai vonatkozásai ismeretesek, érdemes azonban néhány kérdését felelevéníteni.

A 19. század második felében az európai nagyhatalmak érdeklődése egyre inkább Törökország és az általa már évszázadok óta megszállt területek felé fordult. A balkáni népek megmozdulásai és felkelései, azok véres elfojtása és megtorlása az 1870-es évekre forrpontig hevítették politikai és társadalmi helyzetüket. Az 1876-ban összeülő berlini kongresszus célja Törökország balkáni „örökségének" felosztása, az érdekszférák elkülönítése volt. Az alkudozások csak átmeneti sikert hoztak, egy évvel később, Oroszország sorozatos katonai győzelmei után, az egyezkedések újabb fordulója kezdődött meg.

Az osztozkodásban az Osztrák—Magyar Monarchia is részesült, a tárgyalásokban több magyar politikus kulcsszerepet játszott, mint pl. a monarchia ez idő szerinti legavatottabb Balkán-szakértője, Kállay Béni. A későbbiekben közös pénzügyminiszterként ő lett Bosznia-Hercegovina ügyeinek irányítója.

Az 1848-as forradalom és szabadságharc óta ez volt az első eset, amikor magyar katonai akció indult, törvényesen és alkotmányosan, az országgyűlés tudtával és beleegyezésével. A várakozással ellentétben a bevonuló csapatokat nem a „felmentett keresztények" örömkönnyei, hanem elkeseredett és véres ellenállás fogadta. Az események azokat igazolták, akik különböző megfontolásokból a beavatkozás ellen foglaltak állást.

A legtöbben a magyarság és a nemzetiségek, valamint a szomszéd népekhez fűződő viszony kiéleződésétől tartottak. Mások erkölcsileg nem tudtak megbékélni a gondolattal, hogy egy évszázados elnyomásból kiemelkedni akaró népet most magyar katonák közreműködésével szálljanak meg. Az erkölcsi válság, a tragikus eseményeket követő rossz közérzet nem kímélte meg a tudomány művelőit sem.

A társadalomtudományt az erkölcsi válság közvetlenül érintette. A beavatkozás előkészítését célzó, a közvéleménynek szóló nyilvános indoklás, majd a katonai akciót követő „pacifikálás" körülményei mind erre utaltak. A politikai érvek és szólamok mellett ugyanis szerephez jutottak a társadalomtudományok területébe vágó nézetek is.

Ezekben az években az egyetemes társadalomkutatás, így az egyetemes néprajzi kutatás figyelme is, a társadalom kialakulásának, a nemzetté válásnak, az egyes népek közötti fejlődéskülönbségeknek a kérdései felé fordult. Kérdés volt, hogy a fejlettebb népek milyen szerepet játszanak a hatásuk és hatalmuk alá került népek életében? Forradalmasítják-e a fejletlenebb népeknél uralkodó társadalmi és gazdasági viszonyokat, vagy konzerválják-e a helyi uralkodó osztály hatalmát? Számtalan tudományos és politikai elmélet és iskola alakult ki a kérdések megválaszolására, némelyikre a későbbiekben még visszatérünk.

Az 1870-es évekre a magyar néprajzi gondolkodás a folklorisztikai és etnográfiai kutatások mellett kiegészült az egyetemes társadalmi fejlődés törvényszerűségeit vizsgáló irányzattal. Az irányzat kiindulópontját az evolúció elmélete adta, amelynek értelmezése mind a társadalomtudományokban, mind a természettudományokban, mind az amerikai, mind a nyugat- és kelet-európai kutatásokban eltérő és szemben álló nézetekhez vezetett.

Az egyik felfogás szerint az élővilág, így az emberi társadalom fő törvényszerűsége a „létért való küzdelem". Ennek értelmében a fejlődésben csupán a legéletképesebb lények és társadalmak maradhatnak fenn, ilyenformán a fejlődésnek csupán egy sémája létezhet. Így tehát a fejlett nemzetek által mutatott társadalomfejlődési séma vizsgálata adhat „receptet" a fejletlenebb társadalom jövőjének megtervezéséhez. Az 1870-es évekre már nyilvánvalóak voltak az angol kapitalista fejlődés visszásságai, feloldhatatlan ellentétei, így a figyelem a „nemzeti", vagy „európai" út lehetősége, kikutatása felé fordult.

A neves angol jogtudós, Sir Henry Maine, a társadalom fejlődésének két útját feltételezte. Az egyik a fejlődőképes, a nyílt *(open)*, a másik a veszteglő, zárt *(closed)* társadalom. Maine szerint a nyílt fejlődés útját az ősközösség-rabszolgatartás-feudalizmus-kapitalizmus útját végigjárt vagy éppenséggel végigjáró nemzetek képviselik, gyakorlatilag tehát az ún. „európai" fejlődés. A világ többi része képviseli a zárt társadalom világát.

Kutatásait és feltételezéseit Maine indiai tapasztalataiból támasztotta alá, és arra következtetett, hogy a zárt társadalmak gyámolításra szorulnak. A zárt társadalmak fejlesztését Maine nem erőszakosan képzelte el, szükségesnek tartotta a helyi viszonyok legalaposabb, tudományos szintű ismeretét. A régi társadalmi, gazdasági, jogi viszonyok egyes létfontosságú, és a helyi lakosság érzelmeihez erősen kötődő részeinek fenntartását javasolta, illetve azokat tartotta az „átplántált" civilizáció későbbi legfontosabb tartóoszlopainak.

A társadalmi fejlődés „egyenlőtlenségének" fentebb vázolt tana tehát a világ különböző társadalmainak nem csupán felületi megismeréséből indult ki. A korabeli „fejletlenebb" népeket a társadalmi fejlődés egy-egy láncszemének tartotta, azok részletes elemzésétől várta az emberiség fejlődésének teljes áttekintését. Ez a fajta néprajzi gondolkodás, melyet leginkább „etnológiai" gondolkodásnak nevezhetnénk, nagy hatást gyakorolt az illető anyaországok belső viszonyaira is. Otthon is elősegítette a politikai gyámkodás szellemét, a társadalmi ellentéteket tudományosan igyekezett manipulálni. Nem tagadta a „társadalmi kérdés" meglétét, sőt legaktívabb kutatójának igyekezett bizonyulni. Erőskezű reformpolitika segítségével bízott a korszak szociális ellentmondásainak elsimításában.

1874-ben Pulszky Ágost hosszabb tanulmányban foglalkozott az indiai jog kutatásával. Azon nézetének adott kifejezést, hogy Indiában a korszak legnagyobb szabású kormányzási és társadalomirányítási *kísérlete* folyik. Egy évvel később lefordítja és jegyzetekkel látja el Maine egyik legfontosabb művét, „A jog őskorát". Jegyzeteiben Pulszky részletesen foglalkozik a nyílt és zárt társadalmakról szóló elmélettel, és mellette foglal állást. Igen tárgyilagosan azonban kitér az elmélet kritikájára is, L. H. Morgan, E. B. Tylor, J. Lubbock, J. F. McLennan munkásságára.

Ez a *másik irányzat* az evolúció egyetemességéből indult ki. Alakítói többnyire, így az amerikai Morgan, az orosz Pjotr Kropotkin, itthon Beöthy Leó, az előző, az „etnológiai" felfogástól eltérő politikai hitvallásból indultak ki. A társadalmi fejlődés különböző szintjeiként értékelt, kezdetleges, fejletlenebb népek és a fejlett népek között *nem tartalmi,* csupán *időbeli* különbségeket láttak. Vizsgálatukból ők is az egyetemes társadalomfejlődés képét rajzolták meg, de a várható tendenciának a kiegyenlítődést, és nem az alávetést, az asszimilálást tették.

1878-ig, a boszniai okkupáció évére, két magyar tudós tett lépéseket a „demokratikus" evolucionista társadalomkutatás hazai irodalmában. Beöthy Leó 1878-ban elhangzott akadémiai székfoglalója „A társadalom keletkezéséről" szólt, Lánczy Gyula pedig befejezte „A faluközösség eredete. Ősi család és tulajdon" című munkájának kéziratát.

*

Beöthy Leó társadalomfejlődési elmélete az egyetemes kutatások egyik legkiemelkedőbb összegezése, és különösen Kelet-Európában, a különböző fejlettségű és kultúrájú népek lehetséges együttműködésének nagy jelentőségű terve. Beöthy Leó elméletében a társadalmi fejlődésnek két nagy korszakát különböztette meg. Az

elsőben, a teljes vagyonközösség korában, nem jött létre a társadalom kettéválasztódása, hatalmi tagolódása. A korszak kezdetén kis közösségek alakultak ki. Az életmód fejlődése, új termelési formák meghonosodása, a nyelv és kultúra kibontakozása egyre szorosabb kapcsolatokat hozott létre a társadalmat alkotó emberek között. A munkamegosztás létfontosságúvá lett, a bonyolult termelési és társadalmi feladatokat meg kellett szervezni. Ezek ellátására fontos társadalmi funkciók alakultak ki, mint a bíró, terményelosztó, pap, hadvezér stb. Ezeket a funkciókat mindig a rátermettség alapján töltötték be, a közösség feletti rendelkezést, hatalmat nem adtak.

A társadalmi fejlődés *második* korszaka Beöthy szerint a magántulajdon létrejöttével számítható. A fejlődéssel járó nagyobb anyagi bőség egy részét a közösség egy kisebbsége fokozatosan kisajátítja, és továbbörökíti. Az öröklésnek megfelelő család- és rokonságformát hoz létre, a patriarchátust. Ez a folyamat elválaszthatatlan az említett társadalmi funkciók kisajátításától. A vagyon összefonódik a társadalmi szerepléssel, kialakul a társadalom hatalmi rétege, a megosztott társadalom.

Beöthy Leó elmélete bizonyítására a korabeli egyetemes néprajz szinte valamennyi elérhető anyagát áttekintette és felhasználta. A társadalmi fejlődés általa felállított sémáját a *világ valamennyi népe számára* érvényesnek tartotta. Rámutatott, hogy a „létért való küzdelem" csupán a társadalmi fejlődés kezdeteikor hatott a maga teljes könyörtelenségében, a fejlődés során egyre inkább az *együttműködés* válik hatékonnyá. 1878-ban, az adott pillanatban Beöthy nézetei a boszniai „civilizációs misszió" cáfolatát jelentették.

Egy évvel a boszniai beavatkozás előtt, 1877 nyarán, a keleti kérdéssel foglalkozó parlamenti vitában Kállay Béni nagy visszhangot kiváltó beszédet mondott. A beszéd egyik érdekessége, hogy „pártjának", a konzervatív frakciónak a véleményétől merőben eltérő, a beavatkozást sürgető nyilatkozatot tett. Kállay azt hangoztatta, hogy a parlament, hozzá nem értése miatt, gyakorlatilag illetéktelen a vitában. Szerinte csupán a keleti kérdés kimerítő ismerete, az ott élő népek alapos megismerése után lehetséges véleményt formálni. Másrészt Kállay a politikai döntések mércéjéül az eredményességet tette, továbbá kifejezetten hasznosnak minősítette a terjeszkedési politikát. Hivatkozása a jártasság fontosságára, az erkölcsi és elvi megfontolások másodrendűvé minősítése, általában a liberális parlamenti játékszabályok elvetése, egyedül Pulszky Ágost megértésével találkozott. Pulszky ugyanis azt vallotta, hogy Magyarországot egyidejűleg kínozzák a szociális, nemzeti-nemzetiségi, vallási ellentmondások. Ezeket csupán egy tudósokra támaszkodó, centralizált kormány képes megoldani. A döntéseket Pulszky szerint a társadalmi fejlődés elkerülhetetlen érvényű, egyetemes törvényszerűségei szabják meg, így a fejlettebb hivatott gyámolítani a fejletlenebbet.

*

A kérdés tehát a következő volt: Hogyan viszonyul a magyar társadalom és kultúra múltja és elért szintje a szomszéd népekéhez? Az evolúció gondolatának melyik értelmezése a helytálló? A kérdésekre a történettudomány, a nyelvészet, a művelődéstörténet mellett a néprajz is kereste a válaszokat.

1876-ban jelent meg Hunfalvy Pál munkája, a „Magyarország Ethnographiája". Hunfalvy megfogalmazásában Magyarországon *egy nép* létezik, ez a nép azonban *több nemzetből* áll. Amíg a nép földrajzi, politikai meghatározás, addig a nemzet leginkább a nyelvvel hozható kapcsolatba. Hunfalvy meghatározása már 1876-ban kevésnek és pontatlannak bizonyult. Többek között a boszniai beavatkozás is megvilágította politikai buktatóit. Az „egy nép — több nemzet" tétel szerint ugyanis az újonnan szerzett területek minden további nélkül tartozhatnak a magyar „nép"-hez, mint pl. a bosnyák nemzet. A kérdés történeti, társadalmi és kulturális vonatkozásai azonban ennek az ellenkezőjére mutattak rá. A megszállt terület történeti, társadalmi és kulturális múltja, hagyományai, lakóinak a jövőre vonatkozó tervei szinte egyetlen ponton sem találkoztak a magyar nemzetével. Újra kellett tehát értékelni a társadalom-nép-nemzet fogalmát, a kultúra és a nyelv viszonyát, az ön-

álló társadalmi egységet képező nemzetek fogalmát. Ezeket a kérdéseket az „etnográfiai" gondolkodás önmagában nem tudta megválaszolni.

Sokkal előbbre jutott a felismerésekben a folklórkutatás. Ebben nagy szerepet játszott a korabeli egyetemes és magyar népköltészeti és szokáskutatások elméleti és módszertani állása, az *összehasonlító* módszer elfogadása és alkalmazása. Az összehasonlításban egymástól eltérő fejlettségű fokon élő népek folklórját vetették egybe. A kapcsolatok felismerése már önmagában segítette a népek közötti válaszfalak eltűnését. Gyakorlatban azonban számos vita és elmérgesedő polémia követte a folklór kutatását is, különösen a múlt által erősen beárnyékolt szomszédi kapcsolatokban. Ennek egyik friss példája volt Kriza János gyűjteményének, a „Vadrózsák"-nak román fogadtatása, a „plagizálás" vádja.

A legátfogóbb feleletet a néprajzi társadalomkutatás adhatta. A hangsúlyt a társadalomra, és annak fejlődésére tette, ezáltal megadta a nemzet, nép, kultúra, nyelv fogalmi tisztázását is. Az evolucionista társadalomkutatás szerint Közép-, és Kelet-Európában más-más fejlettségi fokon élő társadalmak egymás mellett éléséről van szó, és azoknak történetileg kialakult kapcsolataik vannak. Ez a felfogás helytállónak tűnt 1878-ban is, amikor nemcsak a politikai tervek, hanem a tudományos elméletek próbatétele is bekövetkezett.

*

Az események alakulása, az okkupáció ellen a tiltakozás több módja is kínálkozott. Az *egyik* a társadalmi kutatások folytatása, az „etnológiai" szemlélet cáfolata. Beöthy Leó ezt az utat választotta, a közélettől visszavonult, idejét egyedül vizsgálatainak szentelte. Szinte politikai gesztusnak tekinthető, hogy ekkor tanult meg szerb-horvátul, hogy a délszláv társadalmat közvetlenebbül megismerhesse.

Beöthy 1880-ra fejezi be nagyszabású művének, „A társadalmi fejlődés kezdetei"-nek kéziratát. Egyidejűleg kezdte meg a mű németre fordítását, de súlyos betegsége és 1886-ban bekövetkező halála megakadályozta a tervek valóra váltását. Elfogultság nélkül állítható, hogy a társadalmi fejlődés nemzetközileg is kimagasló szintézisét írta meg, helye Morgan és Tylor mellett van. Művében ismét kifejtette a *népek egyenlő fejlődési adottságairól szóló nézetét.* Munkájának jelentőségét — néhány kivételtől eltekintve — kortársai nem értékelték. Ebben szerepet játszott, hogy munkáival új tudomány úttörője volt, így mind nyelvében, mind mondanivalójában elsősorban a szakemberek számára volt érthető. Az elhallgatás fő okát azonban nézeteinek ismeretes, a nemzetiségi kérdésben is bátor mondanivalójában és aktualitásában kereshetjük.

A tiltakozás *másik* formája a publicisztikai állásfoglalás és a politikai cselekvés volt. Lánczy Gyula az események hatására, erről maga számol be egyik művében, félbehagyta kutatásait, és azok politikai és történeti tapasztalatait tette közzé. „A keleti válság s az alkotmányosság" című tanulmányában rámutatott, hogy az egyetemes társadalomfejlődés vizsgálataiból nyert törvényszerűségek egyik legfontosabbika a „mozgás dinamikájával" kapcsolatos. Ennek értelmében a társadalmak *között* és adott társadalmon *belül* bonyolult egymásra hatások lépnek fel. Ezért egy adott társadalom külső tevékenysége, így pl. beavatkozása más társadalom életébe, elkerülhetetlenül *visszahat* a beavatkozó belső viszonyaira is. Gyakorlatban: Magyarország részesedése a nagyhatalmi osztozkodásban, jogformálása más népek fölötti gyámkodáshoz elmérgesíti a magyarság és a nemzetiségek, továbbá szomszédjainak viszonyát, másrészt konzervatívvá teszi a magyar belpolitikát. Lánczy szerint Magyarország részvétele a balkáni alkuban hosszú távon kiszámíthatatlan veszélyeket rejt magában, és felveti a nemzeti fennmaradás kérdését is.

Ami a belpolitika átalakulását illeti, Lánczy tényleges veszélyekre hívta fel a figyelmet. A legfontosabbnak a közvélemény átformálódását tartotta, a közvélemény félrevezetésétől óvott, a magyarság „történelmi hivatásának", a „magyar államalakító géniusz" szemléletének elterjedésétől. A köznevelés kérdésével kezdett el foglalkozni, célul tűzte ki művelt és társadalmi kérdésekben érzékeny közvélemény kinevelését.

Megpróbálkozott a parlamenti szerepléssel is, de annak korlátozott lehetőségei hamar kiábrándították.

Ekkor jutott arra az elhatározásra, hogy az egyetemes társadalomfejlődés összegezésének „előtanulmányaként" a magyar társadalom fejlődéstörténetét tisztázza. Az Árpád-kor vizsgálatába kezdve általános törvényszerűségeket keres, kimutatta, hogy a magyar feudális fejlődés nem egy „sajátos géniusz" terméke, hanem az Európában uralkodó társadalomfejlődési irány hatására, az abba való bekapcsolódás által jött létre. Munkássága egyre inkább a történeti kutatásokhoz kapcsolódik, egykori céljához — a fejlődés egyetemes vizsgálatához — nem tért vissza.

1886-ban, több évi súlyos betegség után meghalt Beöthy Leó. Pulszky Ágost visszatért a politikai szerepléshez. Lánczy Gyula a magyar történelem újszerű vizsgálatába fogott. Ezekben az években az evolucionizmus önmagában már egyre kevésbé adhatott magyarázatot a társadalmi fejlődés, főleg annak a 80-as évek második felében mutatkozó válságaira. Az evolúció gondolata a társadalomtudományokban fokozatosan módszertani felfogássá vált, ekkor születtek, illetve fogalmazódtak például az angol antropológiai iskola „klasszikus" munkái, mint E. B. Tylor „Anthropology"-ja 1881-ben, vagy J. G. Frazer „Totemism" című munkája 1887-ben, három évvel később pedig az „Aranyág" első változata.

Az 1880-as évek közepén a hazai néprajz szervezetileg is egyre határozottabb formát öltött, megszilárdultak kutatási területének határai. A Néprajzi Társaság hivatalos folyóiratának, az „Ethnographiá"-nak második számában jelent meg Katona Lajos elvi jelentőségű cikke, az „Ethnographia, Ethnologia, Folklore". Katona célkitűzései és meghatározásai azt mutatják, hogy — bár a folklorisztikai és etnográfiai kutatások a társadalomkutatás evolucionista irányával több tényező miatt nem kapcsolódtak — annak hazai eredményei, főleg pedig „demokratikus" ágának *szelleme* megértésre találtak.

Katona Lajos nézetei nem váltak egyik napról a másikra az egész magyar néprajzi gondolkodásban elfogadottakká. A fogalmak tisztázása azonban lehetővé tette, hogy a kutatások kiszabaduljanak a „nép-nemzet" tétel kordájából, és a magyar néprajz törekedjék eleget tenni nemcsak tudományos, hanem társadalmi és politikai célkitűzéseinek is.

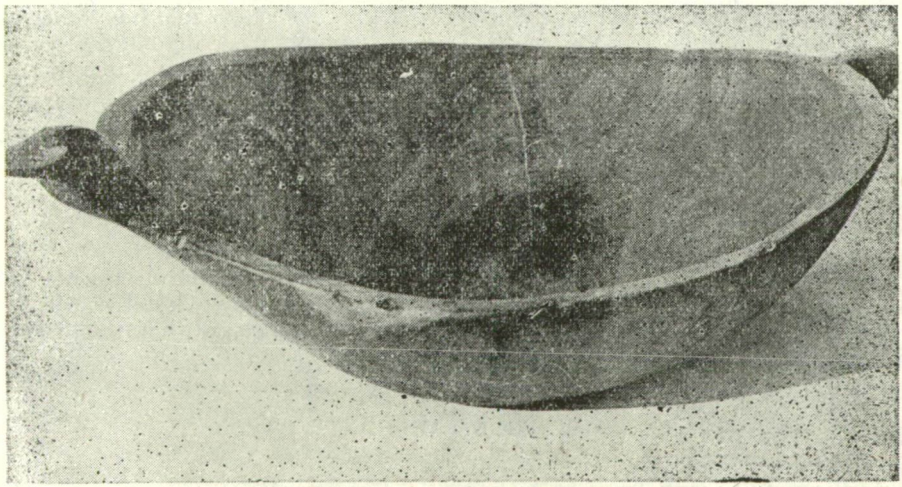

NAGY KRISTÓF MUNKÁJA

TÓTH BÉLA

Tisza

II.

„Minden kaput bezárnak előtted, ha sorjára szeded lábad közé a házakat. Egy helyen, ha eltarisznyáztad az alamizsnát, vágj át a másik oldalra, de ott is halkan jajgass, hogy meg ne hallják a szomszédok, bekattintják előtted a kaput."

(Pál bácsi, radnai kalugyer intelmei a koldulás mibenlétéről.)

Ilyen indítékok révén csaptatok át a vízen Bácskából a Bánátba. Itt sem egészen idegenül kerengélek, hisz' a néhai való, jó Kálmány Lajos néprajztudós és örökös káplány búzaföldjein járok.

Szeged úgy ontotta ki magából a Maros utcában született, tímár famíliában cserzett, hörcsögös természetű papot, ahogy öntötte a török után elnéptelenült Temességbe, Bánátba az újra, meg újra fölcserélődő generációkat.

Maga Lajos pap írja a *Temesköz népköltése* című munkájának előszavában: „... Mária Terézia, de még inkább II. József nem engedett a Maros—Tisza szög pusztaságaiba magyar telepeseket. Még olaszokat, franciákat, spanyolokat is inkább."

A szegediek hát ősi fészkeiktől elbotorkáltak hívatlanul az alsóbb délibb tájékokra, eleinte tán csak addig, ameddig a harangszó leszolgált hozzájuk. Később messzibbre bátorodtak, vagy sorsuk sodrása vitte őket lefelé. Kapaszkodtak a Tiszába, s az emlékek szálaiba.

Kis meleg közösségeikben hívebben őrizték az ősi fészek hagyományait, mint maga a fortyogó katlanú város. A várost nagy tüzek, hadak, epidémiák, vizek, parancsok, törekvések siettetik. Néha elfelejti tegnapi magamagát.

De hogy ezt a tímárból csöpörödött csuhást utánuk utálja a kirajzottaknak, miket nem talált az...

EGYHÁZASKÉREN

A hagyományok II. kötetének előszavában szól mesefájáról, Borbély Mihályról, aki ritka mesélőképességével Kálmánynak egész kötetre alkalmas szépen szálára szedett képzeletvilágnak gombolyította elszakíthatatlan selymét a sokáig olvasó utókor gyönyörűségére, lám:

BOHÓ MISI

Vót egy embörnek égy fija, mikor mán főnyölt, elkűtte az embör szógálni. Akkor három nap vót égy esztendő. Beált égy gazdához. Mikor kitőtötte az

esztendőt, a legiselsõ esztendőre kapott égy tűt. Nagy örömmel mönt haza a szolgálatbul. Hogy mén az úton, mönt előtte égy szénás szekér, beleszúrta a tűt. Mikor odaértek, hogy neki másik útra köllött mönni, akkor aszongya az embörnek: „Mögájjon kend! mer beleszúrtam a szénába a mijé szógáltam és nem tanálom". Anynyira keresik, hogy mán a szénát is mind léhányik, még sé tanálik: akkor kérdözi az embör: „Ugyan, mi löhetött az a szolgálati béröd?" „Én nem tudom, hogy híják". „No, — aszongya, — evel a kereséssel még a tűt is mögtanálnátok!" Aszongya: „Az az, a vót: tű!" Itt oszt nagyszomorujan mönt haza Bohó Misi az apjához, hogy nem tutta bemutatni, hogy abba az esztendőbe mit szógát. Mongya az apja neki: „No, hazagyütté, mér vagy ojan szomorú?" Aszongya: „Hogy né vónék szomorú, a mit szógáltam, beleszúrtam a szénás szekérbe oszt nem tanátam mög". „Mi vót, a mit szógáltá?" kérdözi az apja. „Én nem tudom, pedig anynyira kerestük, hogy még a szénát is mind léhánta az embör a szekérrül, 'szonta oszt az embör, hogy ojan kereséssel még a tűt is mög löhetne tanáni! A vót, a, tű vót". „Ó, te: szamár! — mongya az apja — azt nem oda köllött vóna tönni, hanem a kalapodhon szúrni."

Elmönt mögén szógálni, ugyanahon a gazdához ált be. Mikor kitelt a másik esztendője, szógált égy ekevasat, a kalapjához szúrta, úgy mönt hazafelé. Úgy férehúzta a nyakát, hogy elig bírta hazavinni. Mikor hazaért, kérdözi az apja: „Mit szógáltá? fijam!" „Szógáltam égy ekevasat, osztán a kalapomhon tűztem, elig bírtam hazahozni". „Ó, te: szamár! — mongya az apja — azt nem oda köllött vóna szúrni": „Hát hová?" „A váladra vönni, oszt úgy hazahozni".

Elmönt mögén szógálni, ugyanahon a gazdához ált be. Mikor kitelt a harmadik esztendője, szógált égy bornyút, aszt mög fővötte a válára, úgy vitte haza. Mikor hazaért, kérdözi az apja: „Mit szógáltá? fijam!" „Szógáltam égy bornyút, osztán fővöttem a válamra, ojan nehéz vót, majd mögszakattam bele." „Ó, te: szamár! — mongya az apja — aszt nem a váladra köllött vóna vönni, kötélre kötni oszt vezetni!"

Elmönt mögén szógálni, ugyanahon a gazdához ált be. Mikor kitelt a negyedik esztendője, szógált égy lánt, kötélre kötötte, úgy vezette utána. Mikor hazavezette, bekötötte az istálóba, adott neki szénát. Bemén a házba, kérdözi az apja: „Mit szógáltá? fijam!" „Szógáltam égy lánt, kötélre kötöttem oszt hazavezettem". „Hát hun van?" „Bekötöttem az istálóba, attam neki szénát". „Ó, te: szamár! nem úgy köllött vóna, fijam, hanem ölelni, csókolni, karszügyön hazavezetni: hoszd be a házba'" Bevitte a házba . . .

Néhány szót kell szentelnünk a Bevezető azon mondatának is, mely szerint „a magyarnak nemcsak nótája, hanem meséje is van". Ezt tudniillik Kálmány arra hozza fel, hogy „embere" egy meséről azt mondotta, hogy az „nem az ő meséje", mert nem ő szokta mesélni, hanem egyik társa. Kálmánynak ez kitűnő megfigyelése. Ilyet csak az tud meglátni, ki a néppel mintegy közös életet él. Kukorica- és tollfosztás, répatisztítás és dohánycsomózás alkalmával szoktak érvényesülni ezek a mesefák, kik gazdasági szempontból is keresett személyek, mert a gazda úgy véli, ha nem dolgoznak is sokat, de a többit „eltartják szóval". Ez pedig a munka jóságára és gyorsaságára nézve sokat jelent. A mesélés gyakran sorba megy, s ki-ki rendszerint azt a mesét mondja el, melyet az ilyen nevelő alkalmakkor kitűnően megtanult s már többször elbeszélt. Így jut aztán a mesélő, illetve a mesefa, ki tudományát úgy szerzi, hogy a hosszú estéket egyedül egymaga kénytelen átmesélni, az elbeszélés azon művészi tökéletességére, melyre a nép azt mondja: „ez az ő meséje".

1247-ben írásban rögzítették, természetesen birtoklási célokból a nevét.

Románia felé a kishatárátlépők érintik a falut, hogy Valkányon keljenek át a szomszédba.

3000 holdnyi területe mély talaj, vizek járta lila-fekete föld, a gőzekék megszakadnak a szurkos tapadásától.

A bánsági vidék a szabályozás előtt telve volt roppant terjedelmű állóvizekkel és mocsárokkal: a talaj a Tisza és Maros mellett mindenütt posványoktól, nádas-kákás rétektől bűzhödött. A Bega, Temes, Birda, Berzava és Aranka folyók is, védgátak nélkül, messze földre kényelmesen terjeszthették árvizeiket. Régibb térképeink csakis az Erdéllyel és a Dunával határos hegyvidéket tüntetik fel posványos tavak és messze elágazó rétségek nélkül. Schwartner szerint Torontál 132 □-mtf. területének $^1/_3$-a ingovány. Torontál megyében Új-Szegedtől Szent-Iványig és Gyáláig egy mocsár volt az egész vidék. Török-Kanizsa, Czrnabara, Oroszlányos, Valkány, Rábé, Béba és Keresztúr közt terült el az arankai mocsár: Deszk, Klárafalva és Kis-Zombor közt a zombori mocsár. Csóka, Szaján és Padé közt volt a tisza-szentmiklósi mocsár, mely hajókázható is volt.

1910-ben aggastyánok emlékeztek, hogy a csókai templom tövében nagy gabonahajók kötöttek ki. — Az építési kőanyagot az aracsi templomhoz is, mely ősi műalkotás, a Tiszától egy órai távolságban és manapság már száraz sík szántóföldön fekszik, csak nagyobb hajókon lehetett összehordani. A régi Oroszlányos helyén — jelenleg száraz rónaságon fekszik — egy elsüllyedt hajóra akadtak, melyet azonban, minthogy farával igen mélyen feküdt és fája már tökéletesen odvas volt, kiásatni nem sikerült. A munkások iszapos belsejét feltúrkálva, kölesmaradványokat fedeztek fel benne.

A legnagyobb dél-magyarországi mocsár azonban Nagy-Kikinda, Kis-Oroszi, Novo-Szelo, Basahid, Tórda, Csesztreg (a mai Csősztelek), Ittebe, Melencze, Jankahíd, Idvarnok, Szent-György, Nagy- és Kis-Torák közt, tehát mintegy 8 négyszegmértföldnyi lapályban terült el, számos szigeteivel és rengeteg nádasaival. Bocsártól a mai Török-Becséig és innen Kumánd, Taras, Elemér, Aradácz, N.-Becskerek és Écska határain keresztül le egész Titelig, roppant vízmedencékben hömpölygette árjait a Tisza folyó.

Amúgy mivel Makó is rajzított ide a földre éhes népeiből, a makóiságból virágzik ám a hagymakultúra máig, csak valami előszeretettel a fokhagymát, de tájfajtát szeretnek termelni itt. És paprikát, aminek a magját a horgosi vitaminüzem adja. Egy, a kocsányától könnyen megváló paprikafajta díszeleg a vizek és fények eme szögletében.

320 vízvezetékes lakóházában 900 embernek van helye. Sokan külföldön dolgoznak. Az itthon maradottakat is nagyon szívják az ipari centrumok. Azonban nincs bedeszkázott ablakú ház. Az ideiglenesen távol gürcölők lakását, ablakaikban a virágokat a vrbicaiak ápolásba vették. A Németországban dolgozók udvarán is aprójószágok, kutya, macska, munkált kert várja a megtollasodottakat haza.

Van Arany János, Petőfi, Dózsa utcájuk.

Az iskolában padlóolajozáson kapom a tanítót.

— Nagy napja lészen a padozatnak. Egy tőlünk Svájcban dolgozó fiatal pár házasodik össze holnap. Itt lesz a lagzi, s a temerini citerazenekar muzsikál. Por ellen elkél egy kis friss olajozás.

S elmennek ezek az itt termett nóták még:

Jaj de kutya kedvem van,
Két liter bor bennem van,
Ha még éggyet bevöszök,
Isten tugygya hogy' löszök.
(Egyházas-Kér.)

Jó bor, erős bor a kövi,
Mék sé' bír a főthön ütni!
Ha főthön üt, kiheveröm,
Mék sé' bír a hunczut velem.
(Egyházas-Kér.)

Nem zörög a falevél,
Ha a szél nem fújja:
Szívemet a szerelöm,
Mint a tüvis szúrja.

El köl mönni meszszire:
Idegöny országba,
Itt köl hanni a babám
Hírös Verbiczába.
(Egyházas-Kér)

JÁZOVA

Lajos pap szolgálati helyei csinos térképet adnának ki, hisz tucatnál több helységben misézgetett, s ha a gyűjtőterületét is berajzolnánk a mappába, a régi Arad-Csanád-Torontál vármegyék több mint ötven lakott települését rajta lelnénk a vázlaton.

Haszontalanul nem fordult meg sehol. Akár így, akár úgy lakta tájunk falvait, városait, mindenütt kincseket marékolt föl.

Józova ma sincs a térképen, inkább a valóságba kucorog az Aranka folyó partján, ami természetesen a Tiszára szolgál. A Csóka központú kommuna tagjaként termeli a paprikát, s amit a szikektől tarka területén termelni lehetséges. 600 háztartásába csövön csurog be a víz. A kis telepek esendőségével a 14. század óta első történelmi fuvallatokra eltűnt a föld színéről. És visszatelepültek valahányszor az emberek, tán épp azért, hogy Kálmány Lajosnak ilyen mesével szolgáljanak:

A BOJSZI KUTYA

Vót a világon égy, bojszi kutya mög égy farkas, a farkas keresgélt a szemét dombon, oszt kérdöszte tűle a bojszi kutya, hogy mit keres? Aszongya a bojszi kutya: Hiszén csizmadija vagyok! Nem varná neköm csizmát? De varnék! aszonygya, hozzá jégy üszőt oszt annak a bűribű csizma lösz! Hozott égy üszőt: oszt mögmonta neki, hogy égy hétre gyűjön el, akkor kész lösz a csizma! Oszt együtt a farkas, aszonta a bojszi kutya: Nem kész még, mos van a cserzőbe, hanem hozzá még égy disznó kő kenyőnek! Oszt akkó hozott aszt is a farkas. Akko együtt a farkas más nap oszt kérdöszte: Kész-é mán a csizma? Aszonygya: Nem kész, mé rászorított a baj, mö köllött önni! Aszonygya: Mögáj ezé bajt fogunk vinni! Aszonygya a bojszi kutya: Nem bánom! Oszt émöntek katonát keresni.

Égy asszony mögvert égy macskát, kiszalatt, kérdöszte tűle a bojszi kutya: Huva mégy macska? nem álná be katonának? Aszonygya: De beálnék! Oszt mögén tanát égy sin disznót: Nem álná be katonának?! Aszonygya: De beálnék! Oszt tanátak még égy vadisznót. Aszonta a vadisznó: Maj én ide lékekszök a cserfa hajba, maj mikó közé gyün a farkas mög a medve, majd akkó fölugrok oszt ebüffentöm magam, majd azok mögijennek! Mikó közé möntek a farkas mög a medve, akkó fölugrott, osz ebüffentötte magát, oszt a farkasnak mög a medvének öszsze vót a farka kötve, öszszekötötték: hogy a medve nem bírt szalanni, a farkas mög bírt, hogy maj húzik égymást! Mikó a

vadisznó fölugrott, eszalatt a farkas mög a medve, a farkas má anynyira szalatt, hogy maj mögszakatt, a medvének mög mán a fák köszt öszsze vót törve a feje, mög vót dögőve. Aszonygya a farkas: Üm, pajtás! neköd csak nevecség, én mög maj mögszakadok: anynyira szaladok! Pedig a medve mán akkó mög vót dögölve, évicsoritotta a fogát, hogy öszszeverte a fejit: osz csúfolta a farkas:

Bajt viszi veretlen,
Nagy a feje, töretlen!

(Józova)

SZAJÁN

A táj történetével kelt és feküdt. A csanádi püspökség birtoklevelei őrzik az ősködöktől pirinyó mivoltának nevét. A dohány térhódításakor, híres szegedi kertészekkel népesült újra. A dinnyének is tudnak máig híres ágyat vetni. A kertész pedig gányó a szegediek gúnyoló megnevezése után. A gányó pedig furcsa eresztéke a paraszti renden levőknek, mivel egyszer hopp, máskor kopp módon élnek. Ha jól bevág a termés, akkor a háztetőt is zsírral kenik, de ha baj van, száraz kenyéren és korpaciberén megélnek. Vidámságuk sose hagyja el őket. A közöttük talált mesét Kálmány Lajos így jegyezte föl:

KRISZTUS URUNK ÍTÉLETE

Mikó Krisztus Urunk a fődön járt szent Pétörre, eccző templom előtt möntek e, éppen akkó mutatta fő a pap az ostyát: szent Pétör ezé térgyet hajtott a templom ajtóba. Krisztus Urunk mög csak mönt tovább: szent Pétör három lépésse el is maratt. A nagy vendéglő mög éppen ott vót a szomszécságba, itten mög Krisztus Urunk hajtott térgyet, szent Pétör mönt tovább. Ara aszt felelte szent Pétör: Uram, Teremtőm! mi dolog az, hogy itt térgyet-fejet hajtol a kocsma előtt, holott az anyaszent égyház előtt nem hajtottál? Ó, Pétör, Pétör! Látod ez a 3 embör, a ki itt a kocsmába mulat, nagyobb hasznot tösz, mint az a pap ottan! Aszonygya szent Pétör: Mijé, Uram Teremtőm! hisz az ott imádkozik, ezök mög itt isznak? Jaj, Pétör, nem ér sömmit! Az a pap mikó kifordul az oltártú, oszt aszonygya: Daminusz vabiszkum! mindég a szömibe néz annak a szép aszszonnak, a ki ott ül az első székbe: így oszt nincs áldás az imácságán: ez a 3 embör mög aszonygya a kocsmába: Isten álgyon mög! Isten álgyon mög! Többet ér ennek a 3 embörnek a kocsmába való létytye, mint annak a papnak a mise szolgálatytya!

(Szaján)

És énekelve:

Elbújdosott a kemincze,
Utánna a kuczkó.
Utánna a zsiradék
Mindön puzsérostú.
Hej, szotyirom, szotyirom.
Ágas-bugas bukérom!

Muzsikál a gölődény
Zsíros üngbe, gatyába,
Tánczba ugrik a laska
Paszamétos nadrágba.
Utánna a csipötke
Én nagy, hírös süvegbe.

(Szaján)

TÖRÖKKANIZSA

Szerettelek kis ideig:
Csütörtöktül szombat estig:
De az anyád haragudott,
Hogy én mán té hozzád járok.

Szerettelek kis üdejig:
Csütörtöktül szombat estig,
Ugy-é babám nem sok üdő,
Álgyon mög a jó Teremtő.

(Török-Kanizsa)

A karlócai békekötés után Titeltől Szegedig a Tisza szolgált határvonalul a török és osztrák impérium között. A táj ennek a ténynek megfelelően rendezkedett be. A bácskai oldalon Kanizsa, vagy Ókanizsa, vele szemben a török oldalon T, vagy Révkanizsa; lentebb ugyanez az ábra Óbecse, Török Becse vonatkozásában. Később a Tisza alsó szakaszának tapogatása révén kibomlik majd ez a képlet is.

Hanem a mi ilyen ismeretünket Szetkláray történetíró megmásítja, ki is mellesleg Kálmánynak kortársa, tanítója és támogatója is számtalanul rázúduló bajában, ő így írja a határkérdést:

„A dél-magyarországi török határvonal ellentétben a kárloviczi békeszerződés szövegével, alulról fölfelé Titelnél kezdődik és nem Szegedig, hanem csak Zentáig, s illetve a mai torontáli oldalon az Aranka (Iranka) torkolatáig halad. Itt aztán befordul kelet felé és mindenütt az Aranka bal partján haladva Pécskával (Beska) szemben a Maros bal partjának egy pontján végződik. Torontálnak egész éjszaki része tehát, Csóka Valkány, Ó-Bessenyő, Rácz- és Kis-Szt.-Péter meg Varjas a kárloviczi béke, 1669. után államjogilag már nem tartozott többé a török hódoltságba."

Valamint:

„I. Lipót hadviselése a törökök ellen 1696 óta jelentékeny veszteségeket okozott Dél-Magyarországon is a portának. A Tiszán és Maroson egész le a Bégáig, úgyszintén Erdély határszéli vonalán egész Karánsebesig Lipót lett a helyzet urává. Lotharingiai Károly, Veterani, Carafa, Truchsess, Rabutin, Lichtenstein, Heister, Pálffy, Herberstein és Glöckelsberg seregei, főleg a lelépett Frigyes Ágost után, Savoyai Jenő herczeg fővezérlete alatt, fegyveres félkarikába szoríták a temesvári pasaliknak török kézen maradt még csekély területét. Lippa, Lugos, Karánsebes, Csanád, Becse és Becskerek egymás után felszabadultanak a török járom alól és császári hadakkal töltettek meg. A Béga vidéke császári katonaság oltalma alatt idegen bevándorlókkal népesítették."

Mai tizennyolcezer lakosa parkos, tágas, városias környezetben él. Bár dohányt termel nagy erővel és a hagyomány szeretetének eredményességével, tíz év óta létrehozta a maga gimnáziumát, hol is évente a szakmunkásképző növendékeivel 200 fiatal végez.

A falu kommunájához, azaz közigazgatási, gazdasági közösségéhez tartozik Majdán, Rábé, Oroszlámos, amelyek ezren aluli lélekszámú települések, villannyal, vízvezetékkel és műutas autóbuszjáratokkal.

Majdán neve törökül azt jelenti: piac. Valószínű fontos vásározóhely lehetett, kertészeti kultúrája a hódoltsági területeken szokásos kertkedvelő törökségre utalnak. Egyéb török nyomot alig lelhet a kutató, mint neveket; Halil, Ismail, Bara stb. És kis török anyajegyes szépségnyomokat az itt élő serdülő lányok arcán.

Jászság, Kunság jártomba szarkák káromkonnak,
A majdáni malomba verebet patkolnak,
Szöged mellett: Dorozsmán bagjok furujálnak,
Körtésön a sok gyikok Bugyi-tánczot járnak.

Tibetön a takácsok nadrágot fejelnek,
Szögváron mög a szűcsök ködment köszörülnek,
Vásárhejön a rátottát vas villáva hányják,
Kigyóson a gombóczot gerebjével tolják,
Tápén a gyékén csillát pásztortának hijják.

CRNA BARA

A falu nevének első tagja szerbül: fekete, a második törökül: állóvíz, azazhogy tó. Háromnyelvű lakossága 1947-ben a német ajkúak elmenetelével kétnyelvűvé lett.

Az iskola ennek megfelelően két nyelven, magyarul és szerbül tanítja a gyerekeket. A felnőtt lakosság, amelyik a második világháború után települt a községbe, láló nyelven beszél. Azt jelenti, hogy amit nem tudnak kifejezni szavakban, azt a legnagyobb jóindulattal mutatják egymásnak. A szavakat tudják egymás nyelvéből, hanem a ragozást nem.

Ezért kb. így beszélnek. Ên menni Zenta, venni ing fiú, fiú házasság.

Monostor és Térján, Csóka, Szanád, Bijodra,
Ténnap jártam Némacskán, Czérnabara, Vérbicza,
Ott ötték mög a süt tököt a patkán.

(Lőrinczfalva)

CSÓKA

Kálmány Lajos előtt pár ezer esztendővel előbb azért már élhettek itt emberek, hiszen a földeket vallató Móra Ferenc híres ásatásai a Kremenyák, a tűzköves kultúrának egész tárházát adta tanulságul az utókorok keze közé. Az említett két korhatár között megfordult e tájat vizsgálgatva Csókán is II. József császár úr. Észrevételeit lejegyezte, nem árt kicsit idecitálni belőle:

„Rendőrségi tekintetben nagyon rosszul áll Bánság. E szót rendőrség (politia) még nem is ismerik itt. Az olcsóság rendkívüli: de ezt a talaj termékenysége s azon körülmény hozza magával, miszerint senki sem képes itt jószágát eladni. Az utakat maga a természet (die liebe Natur) építi. Biztonságot a zárak és pisztolyok szereznek, a világítást nap és hold adja, a tisztaságról pedig az eső és száraz levegő gondoskodnak. A koldulást csökkenti az életmód, melyet a görögök folytatnak, nemkülönben a takarékosság az alamizsna osztogatásában. Akik azonban a koldulás renyhe mesterségére szánják magukat, szabadon űzik azt, és kórházak hiányában a legundorítóbb alakokban mutatkoznak.

Ötven év lefolyása alatt, mióta e tartomány a birodalomhoz tartozik, senkinek sem jutott eszébe a tartományt helyesen fölmérni, az ismeretes vagy puszta területeket, erdőségeket lajstromozni. Mi több, eddigelé még csak megbízható lélekösszeírás sem eszközöltetett itt. A tiszttartók nem ismerik kerületeik nagyságát s a nekik alárendelt népesség számarányát, a községek bizonytalanok határaik kiterjedése iránt. Az egész tartományban egy községnek, egyetlen embernek sincs tulajdona (Proprietät), sőt még csak az a megnyugtató biztosítéka sincs, hogy a földet, melyet sok fáradsággal munkál, legalább bizonyos meghatározott számú esztendőkön át avagy pedig élethossziglan ha-

szonélvezheti. Ez szükségkép megakadályoz itt minden ipart és culturát. Mindenki csak bizonytalan haszonbérlőnek tekintvén magát, azon van, hogy a földet minél jobban kihasználja. Mily megdöbbentő és elszomorító, hogy oly szép és termékeny tartományt, milyen a Bánság, senki sem ismer el hazájának, senki sem tartja a falut, melyben letelepedett, maradandó családi lakhelyének. Úgy tűnnek fel előttem ez emberek, mintha csak e pillanatban érkeztek volna ide s itt csupán csak discretióra laknának. Úgy is vannak berendezve, hogy cselédjeikkel és marháikkal bármely perczben fölkerekedhessenek s nagyobb kárvallás vagy sajnálkozás nélkül odább állhassanak. Nem csekély baj az is, hogy az administratio, ha tudott és akart volna is helyesen kormányozni, a banco-deputatio által akadályoztatott. A tiszttartók és knézek minden helyes zsinórmérték nélkül vetik ki az adót, némely adózóra sokat, másokra keveset vetnek ki, némelyeket pedig egészen szabadon bocsátanak. Az udvari banco-deputatio szigorú rendeleteket küld az administratiohoz: fenyegetőleg meghagyja, hogy a kitűzött időre mennyi pénzt küldjön fel. Az administratio ugyanoly szigorral ront aztán a tiszttartókra, a tiszttartó tovább adja a parancsot az altiszttartónak, ez meg küldi huszárjait a knézek nyakára, kik aztán kényők kedvök szerint veszik meg a rájok eső összeget a szegény adózó népen. A tiszttartó csak azon igyekszik, hogy a követelt összeg befolyjon, de avval már mitsem törődik, mily módon szedetik az be?"

„A puszták bérlőknek adatnak ki, kik a földterület nagyságával semmi arányban sem levő marhaállományt legeltetnek rajtok s oly pazarlást visznek, hogy egy szarvasmarhára 27 hold legelőt is számítanak, még pedig a legjobb minőségű földekből. Ennyi földön képes lenne öt család megélni. Különben a földmívelés javítása tekintetében még mi sem történt a Bánátban. A jó földeket legelőnek hagyják s a rosszakat szántják. Rendszert nem követnek. Némely alattvalónak sokkal több a földje, mint amennyit megmunkálhatna. A mezőségek javítására, a széna és takarmány czélszerű termesztésére, a jó gazdasághoz megkívántató egyéb dolgok, burgonya, kender, len, festő növények termelésére még senki sem gondolt. A marhatenyésztés is nagyon el van hanyagolva."

„A törvénykezés és igazságszolgáltatás sem kielégítő a Bánságban. Az elsőbiróságilag elítélt perek föllebbezés nélkül hevernek. Bűnügyekben a tartományi törvényszék (Landgericht) határozza meg a kegyelmi eseteket (casus gratiae), melyek aztán az udvarhoz küldetnek fel. Más esetekben a törvényszék szabadon rendelkezik (frey schalten dürfe) az alattvalók élete és halála felett. Oly kevéssé benépesített tartományban, minő a Bánát túlságosan sok a kivégeztetés. Mindenki, ki az úgynevezett pestis-zárvonalat átlépi, kötélhalállal büntettetik, ugyanezen büntetés szabatik a marhatolvajokra is (abigeatus). E tekintetben oly kemények a törvények, hogy a tolvaj még akkor is halállal büntettetik, ha az elorzott marhát természetben, „in integrum" visszatérítette és többé már senkinek megkárosítása fenn nem forog (gar kein damnum tertii darunter versiret)."

A temesvári administrationál tapasztalt rothadt állapotok mindennél jobban bosszantották Józsefet. Ismételten is visszatér emlékiratában azok ecsetelésére. „A hivatalnoki állásokra — úgymond — szakácsok, komornyikok és leköszönt katonatisztek neveztetnek ki. Az előbbiek buták, tudatlanok, az utóbbiak önzők s pártoskodók. Ilyen emberek ügyességére vannak a bánsági adóügyek, a kamarai kezelés, a közigazgatás, a politicum, sőt még az igazság- és büntetőügy is bízva. Az egészségügyet, a gyarmatosítási és kivándorlási ügyeket ezek kezelik. Mily nehéz ily fontos dolgokban még tanult, okos embereknek is intézkedni, mindenki tudja, és mily kevéssé felelnek meg állásuknak a jelenlegi bánsági tisztviselők, mindenki tapasztalja, ki velök pár szót vált. A maga kerületében mindenikök despota, a temesvári tanácstagok soha sem néznek utánok. Mi több, a tiszttartók még csak nem is ismerik kerületeiket,

melyek különben oly nagy kiterjedésűek, mint Csehországban a járások" (Kreisämter).

Amennyire nyomon követhetjük, s ezekből híven megvallhatjuk, hogy legalább századszorra történt az a benépesítése Csókának, amit Marcibányi Lőrinc eszközölt az 1780-as években, amikor a szegediek közül közel ötszáz család költözött a faluba és a földbirtokhoz tartozó akkori majorokba: Monostorra, Morotvára, Pádéra és a környékre.

Aladáron azé nem jó szógálni,
Korán röggé ki kő mönni szántani,
Ojan korán ki kő mönni szántani,
Még az ökrömet sé látom befogni.

Befogom a négy ökröm a járomba,
Kihajtom a kis bikási határba.
Addig bíz én öreg kopasz nem szántok;
Még valahogy kis világot nem látok.

(Csóka.)

Csaknem száz évvel később szolgálta Kálmány a csókaiakat a kitelepülés után. Sokadik állomáshelye volt, próbált emberszámba ment sokféleképpen.

Várossy Gyula, szegedi paptanár és Kálmánynak odafigyelő barátféléje így ír neki Csókára: „Hermann Miskán kívül nincs Önnél vénebb káplán a megyében!"

Harmincnyolc éves, „a széles Bánátnak vándorlegénye". Alig idekerült, máris bajba keveredett, mint szolgálata idején annyiszor. A törökbecsei esete súlyosabb volt, de hát tán épp ennek kapcsán, haragosai, egyházi fölöttösei nem felejtvén a hörcsögös káplán bűneit, belekapkodnak a horgasinába.

„Hja, aki pap létére efféle verset gyűjtöget a nép ajkáról":

Hallod rúzsám, mit mondok!
Véled hálni akarok.
Ágyadat jól mög vezsd,
Kibe engöm léfektecz!
Elgyühecz. elgyühecz,
Mán én néköm nem köllesz!

Udvaromba né járkáj!
Rád uszitom a kutyát,
Rád uszitom a kutyát:
Hasija lé a gatyád!
Lé hasiti a gatyád,
Nem fizetöm az árát!

(Török-Becse.)

A következményekről Péter László tájékoztasson bennünket:

„Kálmány 1881-ben Törökbecsén volt káplán. Itt történt meg vele, hogy a község vezetői bevádolták a püspöknél a népköltészettel és néppel foglalkozó fiatal papot. Kálmány ekkor cikket írt a Pesti Naplóba s a március 14-én kelt Népköltésünk gyűjtésének sorsa vidéken című cikkét a lap március 17-én, a reggeli kiadás első oldalán, a tárcarovatban közölte (Pesti Napló, 1881:75. sz.). Ebben Kálmány mindenekelőtt kiemeli a népköltészeti kutatás fontosságát, és ismerteti a magyar tudományosság törekvéseit a gyűjtés elmélyítésére. Hivatkozik Pulszky Ferenc és Gyulai Pál 1878-ban megjelent »Fölhívás egy nemzeti ügy támogatására« című röpiratára, amelyben lelkészek és tanítók segítségét kérik a hagyománygyűjtéshez. Ezek után így folytatja:

»Míg ezek történnek a nemzet szellemi vagyonát becsülni tudók részéről az ország fővárosában, addig a vidéken a bárgyúság csatlósai, szájas fanatikusok és rosszakaratú zelóták rágalommal marják és személyeskedő piszkolódással üldözik azon nehány emberünket is, kik e téren még tenni képesek és tenni akarnak valamit. Torontál vármegyében a törökbecsei iskolaszék érdemes elnöke s az itteni iskolák tanítói bevádoltak engem is, alulírottat: tanfelügyelőnél, püspöknél, hogy pap és hitoktató létemre a gyermekektől népdalokat, gyermekjátékokat stb. gyűjteni merészkedtem. Ürügyül hozzák fel, hogy a gyermekek gyűjtésében pongyola tárgyak és hamis, sikamlós versek is találtatnak, mintha azokat a gyermekek az én utasításom szerint írták volna. Iskolaszéki tagokból, primitív képzettségű tanítókból, kalmárokból és parasztokból csapatos inquiziciót állítanak egybe, mely tüntetőleg egyik iskolából a másikba megy, faggatja a gyermekeket a gyűjtés miatt — s elvégre kitilt engem, mint az erkölcsiség megrontóját, az iskolából!«

»Akik ismerik irodalmunk e kevésbbé járt terén működésemet és azt kezdettől fogva figyelemmel kísérték, tudják, hogy két kötet népköltést (3) öt év alatt összegyűjteni, rendezni, jegyzetekkel ellátni nem kis feladat s hogy ilyesmi előkészülettel, fáradtsággal és hazai körülményeink közt nem csekély anyagi áldozattal is jár. A Figyelő, Nyelvőr, több napilap, köztük a Pesti Napló is (1877 és 1879-ben) dicsérő elismeréssel szóltak gyűjteményeimről s most, midőn gyűjteményem harmadik kötete (4) már sajtó alatt, egy nagy magyar városnak fenkölt szellemű tanácsa a költségek fedezéséhez tetemes összegben járul hozzá, s mi ennél is több, oly kitüntető levéllel tisztelt meg, melyet életem legszebb emlékei közé fogok sorolni és mely az olyan durva megtámadtatásokkal szemben is fölemel és vigasztal, mint a milyeneknek a porban kúszó, törökbecsei filiszteus-klikk részéről ki voltam téve.«

»Miniszteri rendelet kell már mindenre és minden dologban a szolgalelkeknek, kik se nem látnak, se nem hallanak, hanem csak azt veszik üdvösnek, jónak, ami ukáz által van parancsolva.«

A dolog következményeiről Kálmány egy levélfogalmazványában a következőket írja:

»Tekintetes községi iskolaszék! Az (irányomban) ellenemben történt eljárása a helybeli községi iskolaszéknek annyira elkeserített, hogy magamat oly lépésre ragadtattam el, melyet most higadtan (sic!) megfontolva őszintén sajnálok, az iskolaszéket sértő mind ama kifejezéseket, melyekkel az igen tisztelt iskolaszék méltóságát jogtalanul és igaztalanul hírlapilag sértettem most midőn a helybeli iskolaszék tiszteletre méltó tagjairól magamnak tudomást szereztem ünnepélyesen visszavonom és kérem a tisztelt iskolaszéket, hogy vegye tekintetbe, hogy irodalmi pályám kezdetén lévén az azon elkövetett tévedéseimet (eleinte) hevemben mindjárt be nem láttam (az igen tisztelt) s hogy a sértett ambitio ragadt csak el annyira (ha) miszerint a köteles tiszteletről (annyira) megfeledkezhettem. Ha a tek. iskolaszék ezen sértő eljárásomat megbocsájtaná én ezennel kinyilatkoztatom, hogy a községi iskolaszék iránti kellő tiszteletemet leróni kötelességemnek fogom tartani és a kifogásolt népdalgyűjtést a községi iskolák gyermekei között (befogom) gyakorolni nem fogom.

Még egyszer biztosítva a tek. iskola széket, hogy eme sértések csak felingerültségemben irattak és hogy eme eljárásomat őszintén sajnálom, (sic!) kijelentem, hogy a tör. becsei közs. iskolaszék irányában a legnagyobb tisztelettel viseltetem.

Kelt T. Becsén 1881 Mart 23-án.

Eddig tart az a nyilatkozat, melynek aláírására Rohonczy Gida, az országos képviselő kapaczitált, azt hivén, hihetőleg, hogy bennem balekre talál.

Érdekesek az aláhúzott sorok, ha úgy könnyedén hitelesíthettem volna másolatomat, mert az eredetit Rohonczy úr visszakérte. (Tisztelendő Úr! Kérem az Önnek általadott fogalmazványt aláírva vagy aláírás nélkül, e sorok átadójával nékem vissza küldeni, mert azonnal indulok. t. Rohonczy még egyszer tanácslom a békés egyességet. Rohonczy Gida országos képviselő. (névjegy!)

vagy ha Rohonczy úrban volna annyi lovagiasság, hogy meg nem tagadná, akkor közleném hírlapilag, mint országgyűlési képviselő által pártfogolt merényletet a népköltés ellen. Így azonban hallgatnom kell, mert az eskü nem elegendő törvényeink szerént.

Érdekes tudni azt is, hogy e filiszteusok még azt is tagadják, hogy ők vitték az ügyet a lapokba, s úgy akarják a dolgot feltüntetni mintha én vittem volna oda, hogy őket vághassan. (5)

A fent lemásolt nyilatkozat eredetijét Dr. Szentkláray úr szerént dr. Tauzig úr írta le, ki az iskolaszék feje. Dr. Szentkláray úr Tauzig írását ismeri.

Erre a válasz természetesen az volt, hogy nix (6) deutsch!

(Halványan vonalazott négyoldalas füzetlapon, kelet nélkül. Nem tűnik ki, kinek szánta. A zárójelbe tett és csillaggal jelölt szavak hibásak, a kéziratban át vannak húzva. A hagyatékban különben, egy félíves zöld, szakadt papíron meg van egy másik másolata is a Rohonczy-követelte nyilatkozatnak. Kálmány még a hibákat, beszúrásokat is jelezte a kéziraton. Az aláhúzásokat kék és piros ceruzával ő végezte, halványan.)

Egy másik levél is van a hagyatékban még erről az ügyről, ezt félíves papíron egyenest Rohonczy képviselőhöz írta Kálmány:

»Nagyságos Képviselő Úr!

Tisztelettel visszatérítem Nagyságod fogalmazványát, van szerencsém értesíteni, hogy nem érzem magam indíttatva a Pesti Napló f. évi márcz. 17. számban megjelent cikkemet visszavonni. Az abban helylyel-közzel (sic!) előforduló és Nagyságod által kifogásolt kifejezések sehol, egy sorban sem mondatnak a török-becsei iskolaszékről, mint testületről, hanem csak általános jellegűek, becsületsértést, rágalmazást, vagy személyi meggyalázást nem tartalmaznak. Személyeskedni nem szoktam, a törvényes hatóságokat tiszteletben tartom. Ha cikkemben a törvénybe ütköző szavakat használtam volna, azokat önként, pressió nélkül is szívesen visszavonnám.«"

Jaj, de keserves a lovak életye,
Mikó mögörekszik nincsen böcsületye,
Ütik, verik, hajtik,
A malomba fogik,
Küllővel tanítik.

Harmincz esztendejig szógáltam égy gazdát,
Mégis csikó módra viseltem az igát,
El is öregöttem,
Abrakot sém öttem
Kukuricza szára
Vót az eledelöm.

Jaj, de sokat hórtam Újvidékrű almát,
Sokat is gázoltam annak sáros útytyát,
El is öregöttem,
Abrakot sém öttem,
A bűrömet a cigánynak atták.

(Török-Becse)

ANDRÁSFALVY BERTALAN

Ellentétes értékrendek összeütközése és a polgárosodás*

Vizsgálódásunk területe a Mecsek középhegységi dombos tája. (Legmagasabb csúcsa 682 m). A szűk völgyekben rétek, a szélesebbekben, a menedékes oldalakon és alacsonyabb fennsíkokon szántók, az oldalakon és tetőkön szőlők, erdők. A szemet gyönyörködtetően változatos táj neve Hegyhát, a baranyai sásdi járás területével esik egybe, ma 76 kisebb-nagyobb falut foglal magába. A középkorban a sűrű lakosságú Dél-Magyarország része, és a Hegyháton ekkor körülbelül annyi falu létezett, mint most. E falvak akkor is mint ma, lélekszámban kisebbek és szegényebbek voltak, mint a sík vidék termékenyebb tájain. 1543-ban foglalja el a török Pécs városát, e vidék gazdasági, közigazgatási és szellemi központját. A török közvetlen hatáskörébe kerül a Hegyhát. 1686 után az elpusztult Baranyának aránylag legsűrűbben lakott vidéke az Ormánság mellett, mivel e területeken a lakosság erdő vagy mocsarak közt védelmet és búvóhelyet kereshetett magának. A termékenyebb síkok szinte lakatlanná váltak.

A Hegyháton az 1711-es összeírás lakott helyeket éppen annak leghegyesebb, legszegényesebb adottságú, központi részén talált csak. 1715 táján érkező délszlávok, majd a Rajna vidékétől Alsó-Ausztriáig terjedő vidék különböző részeiből származó német telepesek a Hegyhát északi, síkabb, lakatlanabb, de termékenyebb területén telepednek meg. Később jövő telepesek és bevándorlók néhány önálló német falut létesítenek a magyarlakta központi részen belül is, de a későbbiekben a német nyelvű lakosság számbeli növekedése a korábban csak magyarok lakta falvakban is szembetűnő. Az összeírásokból kirajzolódik ennek menete. A magyar faluban megjelenik a német zsellér, aki valamilyen iparhoz is ért, több esetben például molnár. Néhány évtized múlva telket vásárol, vagyis földbirtoka után adózó jobbágyként szerepel már az összeírásban. Közben újabb német zsellér-iparosok települnek a faluba, akik mind arra törekednek, hogy földet szerezzenek. Több faluban száz esztendő után már a német lakosság meghaladja a magyarok lélekszámát. 1900-ban csak 10 magyar faluban nincs számottevő német lakosság. 31 faluban még a többség magyar, 20 falu tekinthető német falunak, és 15 faluban németek vannak többségben. 1941-re a 31 magyar többségű faluból további 7 faluban kerültek a németek túlsúlyba. 1900-ban a magyar és német nyelvű lakosság száma közel egyenlő. A délszlávok betelepedésük idején sem tették ki az összlakosság 10%-át. Sok szerb család még a XVIII. század folyamán továbbment. A megmaradtak száma is gyorsan fogyott. A maradék a két háború közt Jugoszláviába költözött, a horvátok pedig beolvadtak a magyarságba, helyenként a németekbe. A németek egy része a második világháború során exponálta magát, Hitler és egy nagynémet birodalom gondolata mellett. 1946—47 között az itt lakó németség mintegy felét telepítették ki, helyükre Romániából, Csehszlovákiából és Jugoszláviából menekült és kitelepített, valamint az ország más vidékeiről származó földnélküliek jöttek és kaptak földet.

Kétségtelen, hogy a XVIII. században érkező német telepesek megkülönböztető kiváltságokat kaptak, és a részben német származású földesurak, valamint az osztrák irányítású közigazgatás kedvezett nekik az őslakos magyarokkal szemben, de állandó számbeli növekedésüket, vitális expanziójukat, mely a magyarság elszegényedésével és számbeli visszaszorulásával járt, egyedül ebből megmagyarázni nem

* Jelen tanulmány több éve folyó rendszeres kutatómunka eredményeinek egy részét foglalja össze.

lehet. A demográfiai és gazdasági-történeti statisztikákban megfigyelhető jelenségek mögött két kultúra eltérő értékrendjét és magatartás-meghatározó erejét kell keresnünk.

A két kultúra különbözősége nem egyszerűsíthető le a telepes-őslakos ellentétére, eltérő életvitelére. Kétségtelenül fennáll ennek a lényege is: a telepest semmiféle gátló hagyomány nem köti, csak saját és hozzá hasonló telepestársak erejére van utalva, ugyanakkor az őslakos magatartását nemegyszer irracionális hagyományok, elkötelezettségek, generációk alatt kialakult presztízs és az ősi föld fogalma köti, befolyásolja (mely csak látszólag nyújt biztonságos kereteket, de semmiféle védelmet az elszegényedés ellen, ha az időknek megfelelő gazdálkodásban lemarad, és igényeivel együtt nem növeli és nem korszerűsíti termelését). Mutatis mutandis, a német telepes és a magyar őslakos ellentéte az egész Kárpát-medencében megtalálható, sőt ezenkívül áll egész Kelet-Európára is, de a következőkben tett megállapítások csak a megnevezett tájban élő magyar és német népcsoport helyi műveltségére vonatkoznak, s ebben a formában semmi esetre sem általánosíthatók, még kevésbé vihetők át történelmietlenül „a magyar" és „a német" műveltség jellemzésére.

Azt keressük és kutatjuk, vajon milyen eszmények, követendő és vonzó magatartások állnak a két eltérő magatartás előtt? A két eszménykép határozottan kirajzolódik. A magyar paraszt eszményképe a XVIII—XIX. században a nemesúr, a falusi földbirtokos, aki kedveli a fényes, szép ruhát, szép lovat, az ünnepeket, a muzsikát, a társaságot, sokat áldoz vendégeskedésre és mulatságra, s minderre szerfelett büszke. A németek, mint telepesek is egyben, célratörő, okos tőkegyűjtésre, föld- és vagyonszerzésre rendezkednek be. Eszményük a jól számító, szorgalmas, beosztó és takarékos, mások ügyetlenségéből adott lehetőségeket kíméletlenül kihasználó, eredményes, céltudatos vállalkozó polgár, a kapitalista.

Mielőtt e eszményképeknek megfelelő értékrendeket egymással szembeállítanánk, fel kell tennünk a kérdést, honnan ered e két ideál? A feleletet nehéz megfogalmazni megnyugtató módon. Bizonyos, hogy több évszázad politikai és társadalomtörténete van mögötte. Magyarországon a nyugat-európai feudális rend elkésve (XIII. század) és sohasem épült fel olyan szigorúan, mint másutt. A magyar jobbágy szabadabb körülmények közt élt, mint nyugat-európai társa. Szabadköltözését is csak 1514 után próbálták eltörölni, de ez sem sikerült teljesen. Megfelelő keretek között joga volt a halászathoz, vadászathoz, és nem ismerte a személyes függés sok klasszikus feudális intézményét. Az ipar és a városok fejlődésében elmaradt Nyugat-Közép-Európától, és amikor nálunk is megkezdődött a városi-mezővárosi polgárosztály kialakulása, azt az 1514-es Dózsa-forradalom megtorlása, majd 1526 óta az ország területén folyó minden ez irányú fejlődést lehetetlenné tevő, háború és állandó hadiállapot megállította és visszavetette. 1514 és 1526 megakadályozta a polgárságnak egy, a feudális kereteken kívül álló osztálynak és eszméjének kialakulását, de lehetőséget adott a fegyverrel való felfelé emelkedésnek, a jogtalan parasztból katonává és ezáltal nemesúrrá levésnek. Nyilvánvaló, hogy a parasztság előtt a felemelkedés útja, vagy annak illúziója és eszménye nem lehetett más, mert nem is volt más. A török háború után Rákóczi Ferenc, majd Kossuth Lajos szabadságharca továbbra is lehetőséget biztosított irracionális, nem gazdaságos, hanem katonai „nemesi" erények gyakorlására. Ha a széles paraszti tömeg többnyire csak a mesék hallgatásakor élte át a főhős kiskanász személyével azonosulva a hatalmasakat és csatákat győző királlyá való felemelkedés lélekmelegítő boldogságát, a magyar paraszti nevelés közvetlenül és mindennaposan is erre készítette fel a fiatalokat. A magyar fiúgyermeket apja „mihelyt ... a szűrt, tarisznyát és baltát bírja, ökrésszé teszi ... Az ökrészség pedig abban áll, hogy a gyermek az apja vagy gazdája ökreit éjjel-nappal szanaszét legelteti, s mikor csak szerét teheti, azokkal lopat ... az ily gyermek így kezdvén életét, a lopást, rablást... derékségnek nézi... így a figyermek igen keményen neveltetik ... csak kenyeret és szalonnát eszik, az ég alatt a földön, télen pedig istállóban hál és csak akkor fekszik párnán mikor megházasodik, amit

pedig korántsem szegénységnek kell tulajdonítani ... Az ily kemény nevelés célirányos ugyan hadiemberre nézve ... egy hadra nevelt népnél, de korántsem egy szorgalmas polgárnál!" Berzsenyi Dániel találó jellemzése „A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairúl" szóló munkájában nemcsak a korabeli Somogyra és a szomszédos Baranyára volt érvényes, hanem az akkori ország nagyobb, amint Berzsenyi ki is emeli, erdősebb részére is. Ez az egyéni legeltetéses állattartási forma és ennek nagycsaládi kerete a Hegyháton csak a múlt század végén tűnt el. Az így nevelt fiatalság gyakran szemtől szembe látott és lehetőségközelben levő példaképei a „legdelibb erdei gavallérok" — (Berzsenyi szavai) — a betyárok voltak. Egy-egy komolyabb vagy a szándékoltnál keményebben sikerült virtuskodás, a csőszök, hajdúk megverése vagy éppen a szomszédos jámbor német falvak éjszakai felverése, halálesettel végződő verekedés után (melyekre egy évszázad távolából is elevenen emlékeznek a hegyháti németség köréből is) csak a következő lehetőségek közt választhatott a súlyosabb megtorlástól tartó magyar legény: (A deres kiállását is dicsőségnek vették) vagy betyárrá, vagy félbetyárságot jelentő pásztorrá lett, vagy felcsapott katonának. Az utóbbinak büntetésből is elvihették. Mindezekkel járó rideg, de költői illúziókkal bőven kiszínezett „pályához" hozzá edződött már fiatal korában. Hiszen a magyar parasztköltészet késői ballada- és mesehősei, díszítő művészetének kedvelt figurái is a lovagi erényekkel felruházott betyárok voltak. A múlt század végéig e területen más, racionálisabb, eredményesebb, jámborabb polgári-kapitalista erények képviselői, a kereskedők és iparosok mind idegenek: németek és zsidók, akiket idegenségük, de még jobban magatartásuk miatt lenéztek, gazdagságuk és eredményességük miatt irigyeltek. (Ebben is átvehették a magyar nemesség véleményét.) A jobbágyfelszabadítás után sem becsült a paraszt mást, mint aki nagyobb földet bírt, s különösen a fiatalság előtt az volt a nagyobb, aki a nemesi életforma vonzó és szélsőséges megnyilvánulásaiban kitűnt. Büszkeség, bátorság, cifra viselet stb. A takarékosság zsugoriságnak, a szorgalom haszonlesésnek, élhetetlenségnek számított, egyben a nevetség, a megvetés tárgyai.

A német telepesek vagyont nem hoztak magukkal. Háziállatot alig, gazdasági felszerelést a legszerényebbet. Ha voltak is köztük olyan parasztgazdák, akik Németországban földdel rendelkeztek, azok gazdasági kultúrája, termelési tapasztalata keveset ért az idegen éghajlat alatt, ismeretlen földön és viszonyok közepette. Nagyobb részük földtelen zsellér, napszámos, megélhetését nehezen megtaláló falusi iparos, agrárproletár volt. Majdnem egy egész évszázadon át gazdálkodásuk semmiféle területen nem haladja meg az itt lakó magyarságét, sem mennyiségben, sem minőségben. Magukkal hoztak egy más gazdálkodási módot, az árutermelő, az önellátást, a gazdasági autarchiát már meghaladó tőkegyűjtési célt, ami párosulva a telepesség kényszerű racionalizmusával és a valószínűleg már itt kialakított törzsöröklési renddel, évtizedek múlván látványos előrehaladást biztosított. Látványos előrehaladást, hiszen az új környezet őslakosai számára ez a gazdálkodási mód és az ezzel járó tulajdonságok és erények nemcsak idegenek és ismeretlenek voltak, hanem egyenesen a megvetés tárgyát képezték. A német törzsöröklési rend egy örökös számára biztosította a paraszti földbirtokot, a paraszti egzisztenciát. A testvérek kifizetése megkövetelte, hogy az osztozkodásig szigorúan és tervszerűen együttműködjenek, takarékoskodjanak, gyűjtsék a tőkét. A kifizetett és ipart tanult többi fiú olyan vagyonnal, pénzbeli tőkével indulhatott el önálló egzisztenciát alapítani, mint amilyen egyetlen magyar paraszt birtokos család kezében sem volt, s így bárhol könnyen vásárolhatott ingatlant. A modernizálódó világ számtalan csillogó és drága luxuscikkére éhes mindkét nembéli magyar fiatalság, de ugyanakkor idejétmúltan önellátó magyar parasztgazdaság presztízse fenntartásához könnyen kaphatott kölcsönt a némettől, anélkül hogy annak visszafizetésére egyáltalán alkalmas gazdasági erővel, felszereléssel és életmóddal rendelkezett volna. Valószínű tehát, hogy takarékos, célratörő, a piacra rendkívül érzékeny, munkában, szorgalomban, időkihasználásban utolérhetetlen hegyháti német embertípust éppen e magatartás kézzelfogható eredményessége alakította, formálta ilyen szélsőségessé. Ennek köszönhető,

hogy ez a természeti adottságaiban mostoha terület a XIX. század végén és a XX. század elején árutermelésben megelőzi a környező vidékeket, beleértve a jobb földön gazdálkodó, más németlakta területeket is. A hegyháti német szemében a magyar könnyelműség, büszkeség, pazarlás, cifraságszeretet, a pátosz és a presztízshez való ragaszkodás éppen annyira nevetség tárgya, mint a magyar szemében a német takarékosság. E két magatartás két évszázados együttélés, sőt e két népcsoport gazdasági egymásrautaltsága idején sem közelített egymáshoz, nem egyenlítődött ki, sőt inkább kihívást jelentett egyik a másikának. Sok esetben pedig maga a német táplálta és élesztette a magyarban azokat a magatartásokat, melyeket ő kihasználhatott a maga hasznára és előmenetelére. Ugyanúgy indukálta a magyar magatartás a németet szélsőségessé, éppen azzal, hogy állandó előrejutási területet biztosított neki. Nem lepődhetünk meg ezután azon sem, hogy a magyar parasztság a fentebb leírt urizáló presztízsért a születéskorlátozástól sem riadt vissza (ezt is tanulhatta az elszegényedett magyar nemességtől).

Ha tapogatódzunk is a két eltérő paraszti eszmény eredetét és kialakulását illetően, megléte tény. A következőkben megkísérelem e két magatartás értékrendjét egymással szembeállítani. Először felsorolva a hegyháti magyarság, utána pedig a hegyháti németség magatartásának jellemző vonásait, számozott tételek formájában. Az azonos sorszámok nagyjából az ellentétpárokat adják. A tételek sorrendjének különösebb jelentősége nincs.

A magyar értékrend és magatartás:

1. Az örökségből minden fiú egyenlő részt kap, egyik vagy másik utód indokolatlan előnyben részesítése igazságtalanság és visszatetsző. Hasonlóan „kegyetlenség"-nek számít a gyermeket, főleg idegen iparoshoz tanoncnak elküldeni, annak „szolgájává tenni". Ez is az ősi földből való kirekesztést jelenti.

2. A parasztgazdaság elsősorban önellátásra törekszik, mindazt igyekszik megtermelni, melyet felhasznál, hogy ne szoruljon vételre. Ez a törekvés már a XIX. században is korszerűtlen és csak részben valósítható meg, de még a XX. században is megfigyelhető. Ezen túl gazdasági felszerelését is lehetőleg maga állítja elő, ami csak részben magyarázható készpénz híjával. Alkalmanként változatos tevékenységekbe kap, napszám munkát vállal, elszegődik fuvarosnak stb. Szétszórtan, nem eléggé összpontosítva tevékenykedik.

3. Ez az önellátó, sokoldalúságra törekvés jellemzi a magyar családok nemek szerinti szigorúbb munkamegosztását. „A magyarok asszonyai és nagyobb leányai — írják már a múlt század közepén — szorgalmatos szövők, fonók. Valóban különös, hogy még a köztük lakó németek sem utánozzák a szövésben őket, nem említvén azokat akik tőlük elkülönözve egészen német falvakban élnek" — teszik hozzá. Ha a családi munkaszervezet erejét meghaladja a földbirtok nagysága, a magyarok inkább kiadják bérbe földjeiket, de megkímélik a vászoncselédet a férfiaknak való mezei munkától.

4. Ez az önellátásra való törekvés okozza a termelési szerkezet viszonylagos állandóságát. A magyar paraszti üzem nem alkalmazkodik rögtön és hathatósan a piac igényeihez. Amikor a bor nagy kelendőségnek örvendett, akkor is csak kismértékben növelte szőlőterületeit. Amikor viszont a bort már nem lehetett nyereséggel eladni, alig csökkentette azt.

5. A termés, az állatok nagysága, szépsége nemcsak jövedelem, hanem presztízs kérdése is, mellyel nap mint nap tartozik környezetének. Ilyen a XIX. század elején még a négyökrös fogat, utána a szép, gyors lábú ló stb., de a búzavetés is.

6. A családi jövedelem egy része haszontalan kiadásokra megy el. Igen sokat emészt fel a ruházkodás, különösen a nőké. A magyar női parasztviselet tükrözi viselőjének korát, családi állapotát (leány, menyasszony, fiatalasszony gyermek nélkül, fiatalasszony, anyós vagy gyászoló szülő), szűkebb és távolabbi rokonság gyászában való részvételt, mely különböző mértékű lehet, s megfelelő évszakot és ünnepet (advent, karácsony, böjt, húsvét, pünkösd, ünnep első és másodnapja, újhold vasárnap stb.), sőt még a nap szakát (ünnep délelőtti, táncra való délutáni ruha

stb.). 1848-ig az uraságnak tartozó robotra is tiszta, félünnepi ruhában ment. A ruhák anyaga is értékesebb: drágább selyem, bársony, egy ruha néha egy tehén ára. Egy magyar nő ruhatárának értéke többszörösen meghaladja a nála vagyonosabb németét is.

7. A ruházathoz hasonlóan a szebbet, költségesebbet vásárolja edényben is. A német fehéredényesek elsősorban nekik dolgoznak pl. Hetvehelyen. Az óbányai fazekas külön készített a magyarok számára cifra, a németeknek egyszerűbb és olcsóbb edényeket. Ugyanez vonatkozik kocsira és lószerszámra is.

8. Sok az ünnepi vagy ünnepi külsőségekkel körülvett alkalom, kezdve az adásvételt kötelezően megpecsételő áldomástól a kocsmai szórakozásig, kártyázásig. Akkor is kocsmázik, ha elegendő bora van otthon, a társaság, a presztízs kedvéért. Az egyházi ünnepek, családi alkalmak (lakodalom, keresztelő, temetés) szórakozással egybekötött összesegítések (hordás, szüret, kukoricafosztás, fonó) játékos és költséges megülése.

9. Változatosabb étkek, jobb konyha, de különösebb beosztás nélkül. Így érvényes a mondás: „Karácsonykor kalács, húsvétkor kenyér, pünkösdkor jó volna, ha volna." Vannak alkalomhoz kötött presztízsételek. Színbort szolgál fel vendégnek, munkásnak, maga is azt iszik, vizes bor készítése is megvetendő, német szokás. Búzakenyeret illik enni. Az étkezésnek megadják a módját, nem kapkodják el.

10. Exogámia, mely itt azt jelenti, hogy különösen kisebb falvakban illő az élettársat más faluból hozni. A párválasztás, fiatalok találkozása, az esküvő és utána a kötelező rokonlátogatás sok költséggel és időtöltéssel jár.

11. A szorgalom nem a legfőbb értékmérő. (Paradox módon a holt vagyon is nagyobb becsületet ad.) Fontos értékmérő a testi szépség, a ruházat szépsége és tisztasága, a vendégszeretet, a nagyvonalúság, a könnyelmű, szép mulatás és esetenként a tékozlás („jaj de szépen tud mulatni!"), a felsőbbséggel való gyakori szembehelyezkedés és ellenzékiség, a kurázsi, a bátorság, olykor a hetykeség.

12. Széles érdeklődés, mozgékonyság utazásra, vásárra, cirkuszba, moziba, műkedvelő előadásokra, búcsúra. Hangoskodásig menő nyíltság, egyes esetekben versenyszerűvé váló bőkezűség az adakozásban, pártoskodás.

13. Presztízshelyzetek kihasználása. E pontnál együtt kell bemutatnom a magyar és német magatartást:

A presztízshelyzeteket a magyar erkölcsileg, a német anyagilag használja ki. Egyik gyakori esetét a múlt század végéről így említik: A magyar gazda, bár könnyen megtehette volna maga erejéből is, némettel csépeltetni ki a gabonáját. A német kap a munkalehetőségen. A kérdőre vont magyar azt feleli: hát nem tudja az úr, hogy azért teremtette Isten a németet, hogy a magyarnak szolgáljon? A német dicséri és kifejezi csodálatát a magyarok szép viselete, ünnepi mulatása felett, és pénzt ad kölcsön a pompa fokozására — megfelelő zálog ellenében, mely igen leegyszerűsíti térfoglalását. A magyar lenézi az éhes németet: a magyarszéki bíró az ablakból meglátja a nemrég a faluba költözött német zsellért, ezért tüntetőleg tízes bankóval gyújtja meg pipáját: hadd sárguljon az éhes német. Ez a bíró a falu szegényeként halt meg a századfordulón, házát, vagyonát betelepülő németek vették meg.

Vegyük sorra a megfelelő sorszámok szerint a német magatartást:

1. Törzsöröklés. Csak egy fiú kapja az ingatlant, a parasztbirtokot. A többi testvér a reá eső rész megközelítő értékét pénzben kapja meg. Ezzel szorosan összefügg az, hogy a fiúgyermekek rendszerint mind ipart tanulnak. Amíg az osztozkodás meg nem történik, mindannyian a közös vagyon gyarapításán fáradoznak.

2. A parasztgazdaság általában árutermelésre törekszik.

3. A családi munkamegosztás nem különül el annyira nemek szerint, mint a magyaroknál. A német asszonyok, lányok nem foglalkoznak szövéssel, fonással, de már a múlt század közepén versenyt kaszálnak a férfiakkal, és szántanak.

4. A termelés szerkezete a piac igényeinek megfelelően gyorsan átalakulhat, mindig a legkapósabb, legjövedelmezőbb árut igyekeznek termelni. Így kapcsolódik

be a dohánytermelésbe a XVIII. század közepén, és amikor a bort igen keresik, néhány év alatt szőlőterületüket tízszeressé, hússzorossá is kiterjesztik. Amikor a bor eladása nehézségekbe ütközik, néhány év alatt kivágják a szőlőket, alig hagyják meg 10%-át.

5. A termelést rendszerint nem rendelik presztízskérdések alá, nem szégyellnek például teheneket befogni, és náluk terjednek el először az új állatfajták, így a kifejezetten paraszti munkaállat, a nehéz, hideg vérű ló. (Melyekkel távolabb utazni, büszkén nyargalni nem lehet, ami a magyaroknál fontos szempont!)

6. A család jövedelmét hasznos beruházásokra, a gazdaság növelésére és korszerűsítésére fordítják. Ezzel szemben a ruházkodás másodrangú kérdés. A német viselet nem hordoz annyi jelentést, nem kötődik annyira az alkalomhoz, mint a magyar, anyaga is olcsóbb, színe szerény. Néhány faluban a fiatal lányok és az öregasszonyok viselete hétköznap és vasárnap egyaránt fekete.

7. A házi felszerelés egyszerűbb, célszerűbb, a magyarokéhoz képest szegényesebb, a gazdasági eszközkészlet viszont korszerűbb.

8. Szerényebb ünneplés és ünnepi külsőség családi eseményeknél is. Kevesebb kocsmázás, előfordul az is, hogy bálok idején is hazulról hozott borból isznak.

9. Egyhangúbb, igénytelen, sok esetben a szükségesnél is szegényesebb étkezés, sok olcsó nyersanyag, krumpli, kása, gombóc, bab, baboskenyér, lekvár, kevés fűszer. A gazdáknál viszont jobb beosztás, a legnagyobb dologidőre tartalékolnak. Nincsenek presztízsételek. A színbort ritkán, legfeljebb lakodalomban isszák meg, inkább eladják. Maguknak vizes bort készítenek. Rozskenyeret esznek a búzatermelők is, mert olcsóbb, és ha kemény, kevesebb fogy belőle. A rozskenyér a múlt század második felében már német ételnek számít.

10. Endogámia. Ritkán hoznak asszonyt más faluból, sok a rokonházasság, ezért a rokonlátogatás leegyszerűsödik, s nem is igen gyakori.

11. A szorgalom, az emberi teljesítőképesség szinte természetellenes tisztelete, ez a legfőbb emberi értékmérő. „Munkára éhes ember" — ez a legmegtisztelőbb jelző, hencegések és fiatalkori emlékezések legszentimentálisabb tárgya. A nők munkára menet a kocsin ülve is kötnek. „Korábban kelnek fel mint a magyarok — írják a múlt században. — Már kora gyermekségtől fogva életük nem egyéb mint jólétre való törekvés, minden költészet, minden derültebb mozzanat nélkül, legridegebb önzéssel párosulva." A gyermek korai munkába fogását a sorozások eredményei bizonyították: a német legények között sokkal több volt a testi hibás, szolgálatra alkalmatlan (visszér, sérv, fejletlenség stb.)

12. Szűkebb érdeklődés, mely elsősorban a hasznosság, a gyakorlati síkon jelentkezik (szakkönyvek, szakismeret). Színházi előadásokra, moziba a magyaroknál ritkábban járnak. Véleménynyilvánításban tartózkodó, felsőbbséggel ujjat nemigen húz, engedelmesebb állampolgár. Összetartás és érdekközösség vállalása saját népcsoportjukkal. Ez utóbbi jellemvonások a kisebbségi helyzetből is kialakulnak.

Ez az összehasonlítás az 1860-as évekből az 1930-as évek végéig terjedő korszakra érvényes. A második világháború kora és a németek egy részének kitelepítése, majd a mezőgazdaság szocialista átszervezése új helyzetet teremtett a Hegyháton is. A két népcsoport eltérő értékrendje, mint az egyedek történelmi múltja, változott körülmények közt és síkon azonban ma is hat és észrevehető.

A népi műveltség apostola

ORTUTAY GYULA ÚJ KÖNYVEI

Egymás után két könyve jelent meg Ortutay Gyulának, mindkettő gyűjteményes mű. Az egyik (*Hungarian folklore*, Akadémiai Kiadó, 1972) életműve javát angolul takarítja be, és teszi egy nagy hatósugárú világnyelven közkincsé; a másik zömmel újabb írásait szedi asztagba (*Fényes, tiszta árnyak*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973), bár megment a feledéstől néhány maradandó értékű ifjúkori írást is.

Az elsőhöz nem sok hozzáfűzni valónk van az örömön kívül, hogy végre az egyetemes folklorisztika első kézből kaphat tájékoztatást a magyar néprajz és népköltészeti kutatás egészéről. Mert ez a magyar tudományt és a kitűnő folkloristát egyaránt méltóan reprezentáló gyűjtemény valóban gazdag válogatást nyújt Ortutay leglényegesebb és legjellegzetesebb írásaiból. Az előszót mintegy második előszóként követi rövid, vallomásos írása *Tudomány és politika* címmel (1961), és ez híven tükrözi Ortutay sajátos egyéniségét és pályáját; a tudósnak és közéleti szereplőnek kölcsönhatásos összefüggését. A gyűjtemény első része önálló tanulmányait közli a Magyar Szemle Kincsestárában 1937-ben megjelent pompás kis összefoglaló és kritikai képtől, a *Magyar népismeret*től az 1963-ban megjelent *Kelet és Nyugat között* című esszéig. (Kár, hogy nem időrendben.) A második rész három jelentős népköltési gyűjteményének magukban is megálló, önértékű bevezetőit tartalmazza: közülük főként a *Fedics Mihály mesél* tudománytörténeti szempontból a legfontosabb: ebben fogalmazza meg Ortutay a népköltészet alapvető sajátosságaként *az egyéniség és közösség közötti különleges feszültséget, dialektikus kapcsolatot;* ezt a népi alkotás törvényeit megszabó, a szóbeliségből szükségképpen következő, a folklór alkotásait meghatározó erőt. Ebből a részből a *Székely népballadák* szintúgy pompás tömörséggel összefogott bevezetőjét nélkülözzük.

A harmadik részben a magyar néprajz és népköltészettudomány nagy alakjainak arcképcsarnokát kapja az angol nyelvterület szaktudósa. Tessedik Sámuel, Berzeviczy Gergely, Kriza János, Erdélyi János, Ipolyi Arnold, Orbán Balázs, Katona Lajos, Hunfalvy Pál, Hunfalvy János, Herman Ottó, Kiss Lajos, Bartók Béla és Honti János munkásságával, jelentőségével ismerkedhet meg belőle a világ. Számomra fájdalmasan és érthetetlenül maradt ki innen Kálmány Lajos, akiről Ortutay 1940-ben éppen a szegedi egyetemen tartott magántanári előadásában oly jellemző képet rajzolt.

Portrékat közöl a magyar nyelvű könyv egyik része is, amely a Móra Ferencnek a szegedi kegyesatyákról írott *Kedves, öreg árnyak* című cikksorozatára emlékeztető címével is azt sugallja, hogy az egész gyűjtemény nagy elődök és nem kevésbé nagy társak emlékét örökíti meg. S valóban: nemcsak az ilyen című fejezet, hanem kívüle még — kettő kivételével — a többi is Ortutay pompás portréfestő művészetének eredményeit közli. Bartók Béláról három, Radnóti Miklósról tizenegy írás szól, s a *Barátok, szegedi évek* fejezet is egy-egy portré: Buday György, Reitzer András, Erdei Ferenc, Dési Huber István, Kner Imre és Sík Sándor domborműveit kovácsolja

ki nekünk Ortutay. S a tulajdonképpeni portrék: Bajcsy-Zsilinszky Endre, Szabó Pál, Veres Péter, Szekfű Gyula, Babits Mihály, Devecseri Gábor, Mark Azadovszkij, Wolfgang Steinitz, Friedrich von der Leyen, Claud Lévi-Strauss munkásságának foglalata, egyéniségük, múló alakjuk zömmel személyes emlékekből táplálkozó megörökítése.

„Ahogy múlnak az évek, egyre több emlékezést kellett írnom — mondja szomorúan Kner Imréről szólván. — Emlékezést, ami szinte a gyászbeszéd műfajába illik, hiszen majdnem mindenike egy-egy halott barát emlékét, életét, munkáját idézte." Nagyon gyakori fordulata Ortutaynak, ebben a kötetben vagy tucatnyi változatát szedhetném szerbe, hogy úgy tér ki a bővebb tárgyalás elől: meg kell még írnom máskor, „megírása kísértő adósságom", „hogy róla a teljesség hitelével szóljak, idő kell", s így tovább. Nem modorosság ez nála, hanem azt jelzi, gazdag életútján ő is elérkezett a ponthoz, amelyen kortársak és utódok a tudósnak és a történelmet (mégha csak a kis magyar történelmet is) csináló közéleti embernek *az önéletírására* kíváncsiak. Az itt-ott előforduló — engem nem zavaró, sőt számomra a hitelesség bizonyítékát nyújtó — ismétlések is erre intik: ideje már nem mások portréinak alkalmából és hozzájuk idomítva, hanem az ő saját életének rendjén, önelvűen számot adni a korról, amelynek cselekvő részese volt; a kor embereiről, akikkel — pro vagy contra — együtt küzdött. Miniszterségének története, amelyből most — az iskolák államosításának évfordulója kapcsán — néhány emlékmorzsát kapunk, szintúgy megérdemelné az összefüggő visszaemlékezést. Hogy ebből Veres Péter milyen pompás művet csinált, már tudniillik az ő miniszterségének történetéről, arra Ortutay is utal épp e könyvében.

Ortutaynak különben pechje van velem: időről időre úgy hozza a véletlen, hogy gyűjteményes köteteiről egy-egy szerkesztőség velem írat méltatást, s én időről időre megismétlem bírálatomat: akár a szerzőn múlott, akár a szerkesztőn vagy a kiadón, nem rejthetem véka alá *(amicus Plato, sed magis amica veritas)*, hogy szívesebben látnék Ortutay sokágú munkásságából homogénabb, egyneműbb összeállítású gyűjteményeket. Ezúttal például kár volt a *Néprajzi kalandozások* és a *Művelődéspolitika* című fejezeteket idevonni, szerencsésebb lett volna a címnek megfelelően csak az arcképeket fölvenni, a többit *egy szintén esedékes másik kötetre* hagyni. A korábbi gyűjtemények (*Művelődés és politika*, 1949; *Írók, népek, századok*, 1960; *Halhatatlan népköltészet*, 1966) jórészt szintén ilyen vegyesek, holott mennyivel ökonomikusabb volna, ha egyikük a művelődéspolitikai írásokat, másikuk a néprajzi, népköltészeti tanulmányokat, harmadikuk a tudósi és írói arcképeket fogná össze. Talán egy joggal várt „életműkiadás" meghozza majd ezt is.

Mert azt pillanatig sem akarom kétségbe vonni, hogy a művelődéspolitikai írások szervesen összetartoznak Ortutaynak, a néprajz és folklorisztika kiváló művelőjének tudósi oeuvre-jével. Jóllehet nem azért lett 1947-ben — 37 évesen! — kultuszminiszter, mert a néptudomány professzora volt, hanem mert a kisgazdapárt balszárnyának volt vezető embere (s hozzá, ma már érthetetlen szempont, akkor még elengedhetetlen volt: pápista is!), *a kettő mégis mélyen összefügg*. Részint az, hogy Ortutay mint közéleti ember nem lett volna olyan, amilyen a „néprajzi kalandozások", a szemnyitó gyűjtőutak, a népélet tanulmányozása, a népkultúrában munkáló társadalmi erők megismerése nélkül lett volna; részint pedig az, hogy amit azután Ortutay mint miniszter szorgalmazott, a népműveltség teljes ismeretéből, múltjának, jelenének és jövőjének alapos mérlegeléséből keletkezett. Jellemzőnek érzem, hogy egyik tanulmányát, mely 1962-ben Helsinkiben a Finnugor Társaságban hangzott el, az angol kötet a legjellegzetesebb néprajzi tanulmányok között adja közre; a magyar kötetben ugyanez a *Művelődéspolitika* című részben kapott helyet. Teljes joggal mindkét helyen. Mert *Az iskolai nevelés szerepe parasztságunk kultúrájában* című értekezése egyszerre mind a kettő: a művelődéspolitikus számára tanulságos történeti-néprajzi elemzés, amely megmutatja, milyen gazdasági-társadalmi-szellemi tényezők alakították parasztságunk tudatát évszázadokon át olyanná, amilyen most, amilyen a közelmúltig volt. Summáját érdemes szó szerint idéznünk.

„Amikor mi — mondja Ortutay — az iskolai nevelés és a szájhagyományozó paraszti kultúra viszonyáról beszélünk, nincs bennünk semmi lenézés a parasztság teremtő, hagyományait őrző műveltségével szemben. Ugyanakkor nem tekintünk lelkendező romantikával sem erre a paraszti műveltségre. Tudjuk, hogy ez a paraszti kultúra mennyi szenvedés, megaláztatás közepette született. Ha csak néhány szóval is ábrázoltuk a magyar parasztság elnyomatásának korszakait, nem kétséges, hogy a népdal, a népmese, a nép megannyi alkotása már azért is érték számunkra, mert annyi szenvedés szentelte meg. Megőrizzük ezeket az alkotásokat: évezredek tanítását, fájdalmát és örömét summázzák sokszor alig néhány sorban, egy tömör közmondás robbanó erejével, egy ballada fekete pompájával, egy-egy népmese tündéri ragyogásában. De nem feledkezünk meg azokról a nehéz évszázadokról, *amelyek ellenére* ezek az alkotások megszülettek."

A népéletnek ez a társadalmias, politikus szemlélete, mely mindvégig jellemzi Ortutay életművét, tette őt alkalmassá — és teszi ma is mint az országgyűlés kulturális bizottságának elnökét — a művelődéspolitika legmagasabb szintű irányítására. Mert amit két kötete ürügyén címül fölírva róla most állítottam, hogy tudniillik ő a magyar népi műveltség apostola, az *kettős értelmű*. Tudós ismerője és lelkes ajnározója az évezredes hagyományos paraszti kultúrának, amely időről időre eleven erővé válik közműveltségünkben, ám ugyanakkor szolgálója (egykor etimológiai értelemben is: minisztere) a modern tudományt iskolán és egyéb művelődési formákon át a néphez eljuttató demokratikus művelődéspolitikának. E kettős küldetésnek hű tükre, szép bizonyítéka új tanulmánykötete is.

PÉTER LÁSZLÓ

A Nap húga meg a pakulár

MAROS MENTI, KALOTASZEGI ÉS MEZŐSÉGI MESÉK

GYŰJTÖTTE, AZ ELŐSZÓT ÉS A JEGYZETEKET ÍRTA NAGY OLGA

Az élő magyar népmesék jeles elbeszélői között megtisztelő hely illeti meg a cigány „mesefá"-kat. Szinte vidékenként említhetnénk olyan ismert mesemondót, aki már gyermekkorában is magyar nyelven hallotta és raktározta el emlékezetében a dús képzeletre való történeteket. Ismeretes, hogy a cigányság mindmáig jobban ápolja ezt a régi hagyományt, mint általában a magyar parasztság. Újabb bizonyíték erre az erdélyi cigány mesemondók kötete, amelyet *Nagy Olga* mesekutató folklorista adott közre.

Százötven hangszalagra vett meséből (kb. 2000 oldalnyi kéziratos szövegből) válogatott ki nyolcat (*János meg a Zöld király leánya, A kakas meséje, A sasfiú meséje, A sárból gyúrt leány meg a világhíres vitéz, Erdei Samu és Erdei Zsuzsa, János és Rózsa, Villási, a táltos fiú, A Nap húga meg a pakulár* címmel), hogy a kiadásra váró nagyobb gyűjteményből egy kis előzetes olvasmány a kis és nagy olvasók kezébe kerülhessen. 1965—1972 között százat meghaladó mesét rögzített — többek között — a kalotaszegi *Mérán*, a Maros menti *Marosvécsen* és *Marosszentkirályon*, valamint a mezőségi *Mezőbándon*. A felvételek a Társadalomtudományok Akadémiája Etnográfiai és Folklór Osztályának Archívumában a „Magnetofonalap"-ban találhatók Kolozsvárott.

Ezúttal öt kiemelkedő mesemondó repertoárjából kapunk szemelvényeket. Az előadók név szerint: *Ádám Ferenc Tinka* (Marosszentkirály), *Boros János Hicsi* (Méra), *Csurka János* (Méra), *Dávid Gyula* (Marosvécs) és *Kapás Gyuri* (Mezőbánd).

Noha gyermekkiadványról van szó, a gyűjtő mégis többre vállalkozik. A meseszövegeket igényes tudományos bevezető (5—14. l.) előzi meg *Változó idők változó meséi* címmel, a kötet végén (167—170. l.) pedig az adatközlőknek, továbbá a mesék nemzetközi típusbesorolásának és jellemzésének szentel figyelmet.

A szűkös terjedelem, a kiadó szerény, de alkalmasint nagyobb haszonnal kecsegtető célkitűzése (gyermekeknek készült kötet) korlátozza ugyan elemző tevékenységét, mégis sikerült összegeznie tapasztalatait. A népmese és a mesemondás jelen helyzetét rajzolja meg, de a mostani, „egyszeri", ugyanakkor mégis „ősi" hagyományos meseépítő alkotóelemek (motívumok, epikai minták) arra ösztönzik, hogy a szemléletmód változását követve fölvázolja a mesemondók és hallgatók magatartásából leszűrhető történeti tanulságokat.

A publikált *varázsmesék* (nálunk inkább a *tündérmese* megjelölés honos) a mágiában hivő és azt gyakorló társadalmi korszak archaikusnak mondható szemléletmódjában gyökereznek. Felfogásunk szerint ez az archaikus állapot nem indokolja szükségszerűen a praelogikus gondolkodásmód feltételezését, de azt igen, hogy a rejtett természeti és társadalmi erők megszemélyesítéséhez folyamodnak, azokat mitológiai méretűvé fokozzák. Ezzel párhuzamosan növekszik a győzelmet lélektanilag kiegyensúlyozó illúziók mérete, valamint az a felismerés, hogy a világ jó és rossz elemekből, segítő és pusztító hatalmakból tevődik össze. Mindenesetre a varázslat hatalmas szerepet játszik e mesék cselekménybonyolításában, következésképpen az emberi magatartásforma archaikus formáját revelálja, és a kultúra rég letűnt korszakát idézi fel. A mese alkotóelemeinek és magának a mese történetének az útja azonban nem esik egybe.

A közreadott mesék tobzódnak a túlzásokban. A realitás és a vágyvilág közötti ellentét érzékeltetése, a mesehős előtt álló akadályok (sajátosan nem mindig hármas) fokozása azt mutatja, hogy bár a mesemondót bensőséges viszony fűzheti a varázslathoz, mégis inkább maga a cselekménybonyolítás és a hagyomány kényszeríti a különösnek és érdekfeszítőnek tetsző mitológiai és egyéb mesei motívumok szüntelen felhasználására. A kötet meséiben is megfigyelhető a hallgatók elbűvölésére való törekvés, az újabb és újabb epizódok halmozása, ami rányomja bélyegét a szerkesztésre. A mesemondó mindent megragad — bő arzenált kínál a hagyomány —, hogy „álommá" varázsolja a rideg valóságot. Ez a sajátos *mesélő-attitűd* a cigányoknál még pregnánsabban jelentkezik: még messzebb kalandoznak a reális világ mezsgyéjétől, mint a mértéktartóbb paraszti mesemondók.

Összetettségük ellenére ezek az erdélyi mesék is besorolhatók az európai népmesekincsbe, így okkal vethető föl a keletkezés korát és a mese konzervativizmusát érintő néhány probléma. Jellemző meseszituáció a legkisebb testvér mostoha sorsa, akit fivérei szeretnének örökre elveszejteni (pl. *A kakas meséje* című történetben). Ennek a sorsnak a bibliai József az egyik prototípusa. Az *Erdei Samu és Erdei Zsuzsa* című mérai mese két szereplőjének története a pusztulásra szánt, a sors akarata folytán mégis nagy dinasztiák megalapítóivá váló mítoszhősök (a perzsa Kyros, Romulus és Remus, Mózes stb.) biográfiáira emlékeztet. A mítoszban a jóslat beteljesedésétől rettegő uralkodó távolíttatja el (vagy keresteti halálra, mint Heródes) a veszedelmes jelöltet, a mesében a cselszövők okozzák a bajt, vagy — mint a mérai mesében — a király hűtlen szószegése. A mítoszi és mesei hősök sorsa egyaránt jóra fordul, rangjukat megillető helyre kerülnek.

A király és a sokszor jóval rangon aluli mesehős állandóan visszatérő konfliktusa vérbeli mesei téma. Ezt példázza a kötet *Villási, a táltos fiú* és *A Nap húga meg a pakulár* című meséje. A hatalom birtoklásának cseréjéről van itt szó. A király makacsul hajszolja mind elképesztőbb kalandokba a mesehőst. Varázslat nélkül vajmi kevésre jutna a pakulár és hasonló sorstársa, különösen akkor, ha 9, 12, 24 fejű sárkányok legyőzésén keresztül vezet az út a diadalhoz. A hatalomért (a királylány kezéért) folyó küzdelem (verseny) szintén csak a szervezett, de a merev osztálykorlátokat még kevésbé szenvedő társadalomban képzelhető el. A szemlélet síkján ítélve meg a dolgot — *Jan de Vries* és mások szerint — a hősmítosz és hős-

monda deszakralizálása idézte elő a mese javára történő fordulatot (hősmítosz, hősmonda → népmese), és úgy látják, hogy az antik aegei-tengeri műveltségi övezet tekinthető az európai népmesék bölcsőjének. Annyi bizonyos, hogy az antik minták jelentős hatással voltak az európai mesék kialakulására.

Jóval több momentum utal a feudális társadalomszemléletre, meséink igazi virágzásának korszakára. Innen is tovább vezet az út, de az ún. varázsmese a később differenciálódó prózai epikának is jellemző válfaja maradt. Osztjuk *Nagy Olga* nézetét, hogy a népmese rendkívül nagy rugalmasságról tanúskodik, ezért képes az új világ, az új életforma akárhány műveltségi elemét magába fogadni, beleértve a lokális paraszti környezet hátását is. Mégis, a varázsmese (tündérmese) inkább lappangó állapotba kerül, de önmagát nem tudja megtagadni. A királyból nem válik történelmi formátumú uralkodó, a mesehős nem mond le a táltos paripáról, s a természetfeletti hatalmasságok makacsul folytatják machinációikat. Egyszóval azok a jellemzők maradnak érvényesek, amelyeket *Max Lüthi* összegezett. A szereplők, a kellékek olyan sablonok szerint mintázódnak, amelyek mindig és mindenhol alkalmasak arra, hogy mozgásukkal a sallangmentes karriertörténet, a népmese hőse akadálytalanul eljusson a csúcsra, ráadásul úgy, hogy nemegyszer a végveszély szakadékaiból vágja ki magát.

Paradoxnak hangzik, de a szerzővel csak látszólag ellentétben azt is mondhatnánk, hogy a változó világ változatlan meséit is olvashattuk ebben az erdélyi mesekötetben. Rejtélyes a mese, mint az álom. (*Erich Fromm* kísérletet is tett a mesék, mítoszok és álmok szimbolikus jelentésű nyelvének együttes elemzésére.) Kinőttük a mesét, mégis új meg új megfejtési kísérletekre csábít. Magunk mögött hagytuk, de felnőtt komolysággal mélyebb értelmét fürkésszük, mert egyszerűségében is nagy titkok hordozója. Ilyen titok az is, hogy mindnyájunknak lelki üdítést kínál, a gyermekeknek pedig izgalmat és örömet jelent.

Az erdélyi magyar népmesék ilyen gyarapodásának szívből örülünk, s várjuk Nagy Olga egész gyűjteményének mielőbbi megjelentetését. Egyetértünk kutatói törekvésével, s ha recenzensként kissé „elkalandoztunk", annak egyetlen és legfőbb oka a mese volt. *(Dacia Könyvkiadó Kolozsvár, 1973.)*

FERENCZI IMRE

Kallós Zoltán: Új guzsalyam mellett

Kallós Zoltán neve ma már fogalom a népdalt szerető olvasók előtt: első gyűjteményét, a *Balladák Könyvét* egy-két nap alatt elkapkodta a közönség. S mialatt számosan hiába járnak utána, akiknek már nem jutott ebből a szép könyvből, azalatt máris újabb gyűjteménnyel áll az olvasók elé: egyetlen moldvai asszony balladáit és dalait adja közre gazdag gyűjteményéből. Szakemberek nyelvén úgy mondanánk: egyetlen adatközlő személyi monográfiáját kapjuk kézbe; csakhogy ezeket az elszíntelenített kifejezéseket nem szívesen alkalmazzuk egy olyan könyvre, amelyben a szerző olyan szépen, természetesen, magyarosan és szeretettel ír tárgyáról, hogy még a szokványos „Bevezetés" helyett is azt találjuk az első lapon: „Amit legkedvesebb adatközlőmről és a kötet anyagáról elöljáróban el kell mondanom." Végig ez a közvetlen hang vezet be a kötet nemes anyagába, s azon keresztül egy moldvai, iskolázatlan, de a hagyományos művészet által kiművelt ízlésű asszony életébe, amelyben fő helyen állott az ének, a népköltészet és népzene szeretete.

Ez az asszony, aki írást egész életében nem ismert, s csak emlékezetében volt felhalmozva a néphagyomány annyi értéke, 163 dalt énekelt Kallósnak, összesen

1010 versszakot; köztük 26 balladát, számos keservest, szerelmi és tréfás dalt, párosítót. A kötet mindebből nem is egy változatot ad: ahogy az énekes különböző alkalommal más-más megformálásban, vagy másként emlékezve adta elő, a könyv is aszerint két-három eltérő szöveget ad egymás után. Ezek a szövegek valóban ritka szép példányai a régi magyar népköltészetnek, s a hozzájuk mellékelt 64 kottapélda is a legrégiesebb népzenei hagyomány egy-egy mintadarabja; az énekes azt a moldvai nemzedéket képviseli, amelyhez még nem jutott el a magyarországi új stílus, s amit énekel, az vagy a régi népzene legérettebb anyaga, vagy olyan régies dalok, amelyek a zenei művelődéstörténet kutatói számára a legizgalmasabbak. (Itt azonban figyelmeztetnünk kell egy sajtóhibára: a bevezető tanulmány 12. lapján közölt két dallamból elmaradt egy b előjegyzés *[es]*; a dallam mollban olvasandó.) Igen szerencsés újítás, hogy kis hanglemezt is mellékelt a kiadó a könyvhöz, amelyen 5 ballada és 7 lírai dal hallható — a gyűjtő legszebb felvételeiből. Ezt a kezdeményt figyelmébe ajánljuk minden hasonló tartalmú könyv kiadójának. Így a kotta nem marad holt anyag: megelevenedik a stílus minden finomságával együtt. Nagy jelentősége van ennek, amikor olyan széles körökben támadt fel az igény az eredeti előadás iránt, legyen az akár középkori zene, akár népballada; s amikor a régi énekstílus díszítményeinek gazdagságát és finomságát már alig tudjuk máshonnan bemutatni, mint Moldvából.

Kallóst általában úgy ismerik, mint a ballada erdélyi és moldvai kutatóját, minthogy első könyvét ennek a műfajnak szentelte. De ma már egyre többen tudják, mennyi minden mást köszönhet neki a néprajz: népzenét, lírai népdalt, hangszeres tánczenét, táncaink életének ismeretét, szokást, táncszót, ráolvasást. Maga a kötet hőse, Miklós Gyurkáné is tudott még sok mindent a kötetben közölt darabokon kívül: egyházi éneket, ráolvasást, bájoló imádságot, amit ezúttal nem vett bele Kallós könyve anyagába. Szinte azt mondhatjuk: Erdély és Moldva néphagyományát — vagyis nagyrészben a régi magyar néphagyományt — nem ismerhetjük igazán Kallós gyűjtése nélkül.

Pedig évekkel ezelőtt már azt hittük: semmi meglepetés nem érheti a népdalgyűjtőt: mindent ismerünk már, s csak újabb változatok, újabb terület adatai tehetik teljesebbé az ismert képet. Csakhogy Kallós olyan vidékeket vezetett bele a magyar népdalkutatásba, amit azelőtt vagy csak részben ismertünk, vagy egyáltalán nem. Moldvát Domokos Pál Péter fedezte fel a magyar népzenekutatás számára, de a moldvai ballada, népzene és egyéb hagyomány teljes gazdagságát csak Kallós munkássága tárta fel igazán. Még fontosabb volt a Mezőség fölfedezése: egész Erdély leggazdagabb tánczenei és tánchagyománya virágzik ezen a területen, amiről csak Lajtha egyetlen széki gyűjtése hozott hírt valamikor, s még régebben Bartóknak hangszeres gyűjtése a vegyes lakosságú terület román részén. Kallós nyomán most a régi magyar táncélet és tánczene, valamint egy sajátos énekstílus és gazdag régi népzene tárult föl ezen a területen, s kiderült, hogy a székelységen kívül, ahol egykor a Kisfaludy Társaság, majd Bartók—Kodály szinte kizárólag gyűjtött, nem a legrégiesebb hagyományú része Erdélynek. Erdély közepe, majd Erdély és Moldva határán a gyimesi csángók zenéje különlegesebb színű, ősibb hagyományokat őriz.

Kallós fölfedezései azért voltak olyan mélyrehatolók, olyan teljesek, mert nem alkalmi gyűjtőként járta be Erdély és Moldva vidékeit, hanem a beleszületett, a benne élő módján, az egész életet ismerve, belülről megmutatva. A Mezőség: szülőhazája, amit gyermeksége óta maga körül látott, amibe belenőtt. Moldvát lészpedi tanítóskodása alatt ismerte és szerette meg, s a moldvaiak is őt; kis idő múlva Gyimesbe került, ahol egy fakitermelő vállalat alkalmazottja lett; s az élet nála annyit jelent, mint gyűjteni, vagy talán inkább: az őt körülvevő társadalmat megismerni, megszeretni, s művészetét megörökíteni. Amióta pedig nincs lekötve állással sehová, azóta egész Erdély és Moldva az ő „területe": Szolnok-Doboka legfélreesőbb, mezőségi falvaiba éppúgy eljut, mint a Maros mentére, vagy Brassó megye szórványaiba; a hagyomány felkutatása és közkinccsé tétele számára a létezés formája.

Ez a szenvedélyes hagyománymentő egyáltalán nem adott arra, milyen módon kerül bele a nemzeti tudatba mindaz, amit ő talált: barátoknak, érdeklődő alkalmi gyűjtőknek, szakembereknek egyaránt készségesen adta a felvilágosítást, támogatást, sőt két kézzel saját gyűjteményét is. Sokan ezt már olyan természetesnek is vették, mintha ez a nagyszerű gyűjtő maga a nép volna, akitől mindenki annyit meríthet, amennyit akar. Azért kettős az örömünk, látva, hogy a Kriterion kiadó már másodszor ad lehetőséget arra, hogy Kallós saját neve alatt kerüljön a közönség elé, maga nevén adja ki, amit ő fedezett fel, s amit mások nélküle sosem „gyűjthettek" volna. De ezen túl köszönet illeti a kiadót a szép kiállításért, a lemezért, a kottákért, s csak azt kívánjuk, minél többet merjen ezentúl adni mindkettőből, hiszen a könyvsiker világosan beszél a közönség igényéről és támogatásáról.

Kallós Zoltánnak pedig köszöni a magyar olvasó és a népzene és népköltészet minden kutatója ezt az újabb szép teljesítményét, akik azt is remélik, hogy mindaddig találkoznak majd Kallós nevével újabb és újabb kiadványok címlapján, amíg csak minden értéket közre nem bocsátott élete gazdag gyűjtőterméséből. *(Kriterion, 1973.)*

VARGYAS LAJOS

„Andrásfalva mesze van..."

Iskolai énekórákon tanulják a gyerekek azt a különleges szépségű népdalt, amelynek egyik sorát idéztük. Kodály Zoltán gyűjtötte még az első világháború előtt, túl a Keleti-Kárpátokon, Bukovinában, Andrásfalván. Andrásfalva valóban nagyon messze van, de már nem csak a távolság igen nagy, hanem egyre nő az idő is, egyre kevesebben emlékeznek arra az Andrásfalvára, amelyet az 1764. évi mádéfalvi veszedelem után elbujdosott székelyek négy más faluval együtt alapítottak. Az andrásfalviak ma hazánkban élnek, zömük Tolna és Baranya megye településein. A régi falu és nép jó emlékezetére írta meg könyvét Sebestyén Ádám: *A bukovinai andrásfalvi székelyek élete és története Mádéfalvától napjainkig.*

Ezer esztendővel ezelőtt talán mitológia született volna a bukovinai székelyek történetéből, mivel azonban viszontagságaikhoz a csodákat és a megmagyarázhatatlan dolgokat nem kedvelő újkor szolgáltatta a hátteret, a magyar néptörténet kevesek által ismert, ám annál jellemzőbb fejezetét mondhatják a magukénak. Szomorúan példázzák, hogy mily olcsó volt a parasztok vére mindenkori parancsolóik számára, és a vigasz, hogy hallatlan szívósságuk mégis megtartotta őket, sorsuk ismeretében nagyon keserű. Egy néptöredék, mely nem egészen kétszáz év alatt négyszer változtatott lakhelyet: előbb Erdélyből futott Moldvába, onnan verődött össze Bukovinába, ügyefogyott kísérletekkel többször próbálták hazaköltöztetni, majd végleges hazatelepítéséhez ágyúszó szolgáltatta az indulót, s új, bácskai telepein meg sem melegedett, már menekülnie kellett, hogy másfél éves bolyongás után otthonra találjon Tolnában és Baranyában.

A nehéz sors, a hosszú ideig tartó nyelvszigetlétezés kemény közösséggé formálta az öt bukovinai falu magyarságát. Történeti tudatuk — népi kohéziójuk egyik fontos összetevője — oly erőssé forrott, hogy körükben nem az epikus paraszti tehetségek kiváltsága volt a múlt valós és mondai ismerete, hanem a legutóbbi időkig minden gyermek a szüleitől hallotta, hogy is volt Bukovinától a Völgységig. A bukovinai székelyekből, az utolsó huszonöt esztendőt leszámítva, papi és tanítói pályánál magasabbra senki sem emelkedett. A helyi öntudat azonban minden időben kinevelt egy-egy írástudót, aki napi munkája után lámpafényhez hajolva a

szóhagyományt és a történetet papírra vetette. Közülük való Sebestyén Ádám is, a község parasztkántorának tizenöt gyermekéből a tizennegyedik, aki mindössze hét román elemi osztályt járt, és fizikai munkával kereste a kenyerét.

Sebestyén Ádám műve három részből áll. Az első „Az andrásfalvi nép története" címet viseli. Azok a fejezetei a legértékesebbek, amelyek a szerző és az általa meghallgatott öregek emlékezetével átfogható kor történetét mondják el. Kevés föld — sok ember; ez jelentette már a múlt század derekától Andrásfalvát. Népe messze eljárt, hogy megkeresse kenyerét, közben iskolát és templomot épített, vérzett a világháborúban, telepesnek szegődött Hunyadba vagy az Al-Duna mocsaras lapályára. A második rész a népszokások teljes leírását tartalmazza: ünnepek, babonás cselekedetek, vallásos világ, az emberi élet nagy eseményeihez kapcsolódó szokások szövegekkel, dallamokkal, képekkel bőven illusztrálva. A harmadik rész, az andrásfalviak dalainak gyűjteménye, még kiadásra vár.

Falumonográfiának nevezhetnénk a könyvet, ha a falu Sebestyén Ádám életében nem lenne már a harmadik. Az utóbbi három évtizedben nem a település, hanem a népi együvétartozás érzése tartotta össze az andrásfalviakat, és tartja össze a könyv tanúsága szerint ma is, amidőn már sokan városokba költöztek, és az iparban találtak megélhetést. Ezek gyermekeit már természetes módon más célok és más gondok foglalkoztatják, mint elődeiket, csak elvétve hallanak a keserves múltról. Ha mégis föltámad érdeklődésük őseik sorsa iránt, jobb könyvet a Sebestyén Ádáménál nem vehetnek a kezükbe. Nekik és minden utódnak szól az első fejezetet záró mondat: „Adja Isten, hogy utódjaink, kik élnek, s kik ezután jönnek a világra, ne érjenek ilyen borzalmas időket mint (mi és) elődeink értek és töltöttek!"

Dicséretes dolog volt a Tolna megyei Tanács Művelődésügyi Osztályától Sebestyén Ádám munkáját megjelentetni, és minden érdeklődő számára hozzáférhetővé tenni. *(Szekszárd, 1973.)*

K. L.

Csenki Sándor: Cigány népmesék

„Volt egyszer egy szegény ember. Olyan szegény volt, hogy még gyereke se volt." „Az ördög aludjon az anyáddal, milyen szag van itt? Idegen szagot érzek..." „Éppen olyan szegény csavargó, mint mi, és cigány. — Honnan jöttél? A Hortobágyról? — Igen, a Hortobágyról. Lopott egy kis avas szalonnát, mert ott aztán van bőven. Elemelte, mert ő is éhes, fene a pofáját!" — „Elment a király a háborúba. A három lány otthon maradt. A két nagyobbik egyből félrelépett, és teherbe esett."

Cigány népmesék. Ha a kötet 27 darabját figyelmesen végigolvassuk, egy-két novella-mese kivételével a témákban, a figurákban, a meseszituációkban nem látunk jelentős eltérést sem a magyar, sem az ismert európai mesekincs anyagától. Mégis, mi a titka, hogy másnak, különösnek, néhol meglepőnek, bizarrnak érezzük ezeket a meséket? Mint mindegyik etnikai közösség, a cigányság is a közösen kialakított önkifejezési formákban: táncaiban, zenéjében, szokásait, mindennapi életét őrző népköltészeti alkotásaiban mond el legtöbbet világának értékrendszeréről, ítéleteiről. A mindennapi gondolkodás leghűbb tükröződését adják ezek a mesék is. Ezért válik olyan izgalmas olvasmánnyá a könyv. Oda kell figyelni a mesemondás kisebb döccenőire is. Jellemző sajátosságok a logikai tévesztések, a mese szálának elvesztése. *A két herceg* című mese befejezése jól mutatja ezt. „A pap összeadta őket. Abban a pillanatban mindketten meghaltak. Ma is élnek, ha meg nem haltak. (!)"

Sokszor a cselekmény dúsítása, a mese szövetének színezése a mesemondó célja, amikor a hősök számunkra érthetetlen dolgokat visznek végbe, például 12 tündér-

lányt „megváltanak", királylánnyá változtatnak — de csak hármat vesznek feleségül, a többiek „sorsáról" többet nem is olvashatunk. Pistuka, *A király fája* című mese hőse is ellopja a 12 fürdőző tündérlány egyikének ruháját, szegényke nem lehet tündér többé, de hősünk és a mesélő a továbbiakban elfeledkeznek róla; Pistuka egy kiscsikót segít világra, és azzal visszarepül a földre, ahol a földi király lányát kapja feleségül, mivel megfejtette az égig érő fa titkát.

Van egy alaprétege a meséknek, mely nem csupán a cigányság életmódja iránt érdeklődők, de a kutatók számára is sok érdekességet nyújt. A figurák hús-vér emberek, általában a cigányság szokásai szerint élnek, cselekednek. Ezért is rúgják fel olyan gyakran a népmese alapszabályát: a jók elnyerik jutalmukat, a rosszak megbűnhődnek, itt csak az agyafúrt, ravasz hősök (mint pl. a vadász, vagy a magyar népmesékből is ismert Csalóka Péter) győznek minden esetben.

Sok mozzanatot lehetne felsorakoztatni, melyek megadják a választ arra a kérdésre, mitől másak, mitől bizarrak ezek a mesék. Az anakronizmusok (vérátömlesztés, morfium, telefon, repülőgép, benzinforrás szerepel a királyok és hercegek világában), a címek, rangok és személyek felcserélése, a mesevilág és a valóság szimbiózisa (a hentes lánya aranyruhában méri a húst és a királylány barátnője; amikor álmát elmeséli, az első személyt szinte mondatonként cseréli a kívülálló mesélőt kifejező harmadik személlyel), a nyers ösztönök, a drasztikus kifejezések, az életkörülmények realista festése — mindezek egyszerre közvetítik hagyományaikat és változó világukat. Mint a kötet fordítója, Mészáros György ciganista írja utószavában: „A mesék elolvasása után az olvasó bizonyára gazdagabb lesz azzal az élménnyel, hogy egy ismerős, de sajátosan átalakított világgal találkozott. Megismerte egy félezer éve közöttünk élő népcsoport egyáltalán nem sejtelmes és misztikus, hanem nagyon is emberi és önálló lelkialkatát." *(Püspökladány nagyközség Tanácsának kiadása, 1972.)*

G. KISS MAGDOLNA

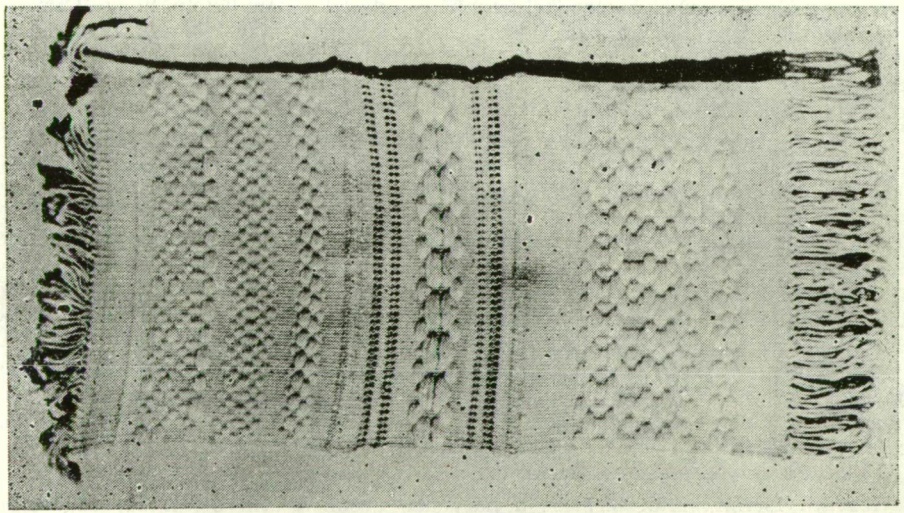

SZITTNER ANDREA MUNKÁJA

Horváth István: Tornyot raktam

Évgyűrűk — lehetne címe Horváth István gyűjteményes verskötetének, s ez a cím nemcsak az évenkénti kronológiai elrendezést, hanem a hatvanon felüli romániai magyar költő életművének folyton meg-megújuló, de mégis azonos fogalmi-tartalmi-képi szerkezetét is jelezné. A nagy sikerű „írói falurajz", a *Magyarózdi toronyalja*, tizenkét verseskötet, elbeszélések, regények, ifjúsági könyvek szerzője autodidaktaként lépett az irodalmi élet színterére — harisnyásan a kolozsvári főtérre.

Már első verseiben körvonalazódnak költészete főbb jellemzői, erényei és gyengéi, később is vissza-visszatérő motívumai. Ez az időszak még az ösztönös verselőé, akiből gáttalanul ömlik a vers, könnyedén „zeng a dal", a szépért lelkesedő természeti ember indítékaival tanulja a versírást, nem hamuban, mint Arany, de hasonló okok miatt a tehén szarvára, törökbúzaháncsra, kérgétől megszabadított erdei fára. Eleinte a szokványos kezdőköltő-témák ihletik őt is: *„Napok... Honnan jösztök, hova lesztek?"* (Napok); *„Sokan azt mondják, hogy / nem érdemes élni. / Én pedig szeretnék / hétsinges szakállal / száz éveket mérni"* (Élni). A mindenre verssel való reagálás képességének örömébe feledkezés igénytelen strófákat is szül: *„Jön a tavasz, melegedik, / s bánatom nem elegyedik. / Nem ér hozzá semmi öröm, / szívem falát vággyal töröm"* (Mint a száraz katáng szára); s a Nyugat-epigonok hatására keveredhetnek népies ízű kifejezései közé ilyen sorok: *„Lila trónusán hallgatott a csend. / Lelkem előtte sírva hegedült, / S szívem kolompolt, mint bús juh-haranggal"* (Idegen mezőn). Mindezekkel együtt meglepően korán, adys méltósággal viseli magán költőkoronáját.

Az erdélyi táj színgazdag képei — melyek egész költői pályafutásán végigkísérik — mellett a napi életből les el jeleneteket, s ebből származik a gyűjtemény címadó verse is, a *Tornyot raktam...*, amely egyben költői és emberi programot határoz meg: mindig és újra felrakni a ledőlt tornyot, épüljön az akár „csuszából" (kukorica csutájából), akár a legkeményebb kőből. E program mellett a politikai állásfoglalása is tudatosul számára, a *Nehéz szántás* ökölszorító elmélkedése hamarosan a „Paraszt, ébredj, törd a jármot!" felszólításban érik tevékenységgé.

A költő városba kerülésével művészete egyik alapkonfliktusa jön létre. Számos versében izgatja határhelyzete: a falu csupán annyit lát már belőle, hogy „Csak ír, s nem dolgozik", a városban azt vizslatja sok kiművelt agy „— *Hozzánk mérten, lám, / Hogy ki s mennyi vagy? / Öt és fél osztály, / S az is elemi. / Lehet valaki / Ezzel szellemi / Ez, az?"* (Örökös vizsgán). A város persze, pozitív hatással is van rá, látókörét tágítja, az önművelés szükségére világít rá.

A negyvenes évek második felében megjelennek a munkásfigurák is írásaiban, s a versek ritmusa, az idők dinamikáját követve, pattogóbbá válik. A parasztköltő, az autodidakta számára különösen nehéz volt eligazodni az ötvenes évek világában, ha költészete feladatát, hivatását próbálta tisztázni. Könnyen félre is vezette a kritika. A sematizmus elszürkítette költészetét, „színpompás tehetsége hosszú időre elsivárodott". — ahogy Deák Tamás bevezetőjében jellemzi ezt a korszakot. A mostani válogatásban ezen időszakot csak néhány vers képviseli, s inkább arra a fordulatra figyelmeztet, ami az új évtized elején állt be Horváth István költészetében. Idilli világát szétzúzva eladdig ismeretlen érzés gyötri; hiába erőlködik, biztatja a dalt, csak nem repül: *„Fecskemadár a dal. / Fagyos ősz a bánat. / Fagyos őszben nehezen bont / fecskemadár szárnyat"* (Nem engedem lelkem...). S e vers közelében az újabb téli kép, de nem a korábban oly kedves, hószállingózásos, gyermekkacajos „természeti" tél jelenik meg: *„Szorongat a magány, / mint tó a levelet, / ha jéggé dermesztik / a fagyasztó szelek..."*

Horváth István költői termése a hatvanas években érik be. Ekkor fogalmazza meg legteljesebben ars poeticáját: *„Azért vagyok, hogy minden szépnek / legyek*

megértő folytatója,... Vagyok az élet harcostársa, / testvére minden teremtőnek" (Testvére minden teremtőnek). A kezdeti természeti szépségeszménytől eljutott a teremtő társadalmiig, és amíg ezt az utat megtette, azalatt — a korábbi meglehetősen egyhangú — formai eszköztára is gyarapodott. A már említett, szerepnek érzett adys attitűd (*„Ketten mentünk a porzó, szűz havon, / Én és a Nyugalom"*) mellett majd József Attila hatása érződik, képekben (*„álmodik a csend"*) és gondolatokban (*„Örökölt, / Ősösztönök hullámhosszán / Üzent bennem ezer ős"*) egyaránt.

Horváth István leíró-elbeszélőként van jelen verseiben. Lírikus önmagát csak néha-néha, pillanatokra vetíti elénk. Egyetlen, hatalmas és kimeríthetetlen témája a táj. Nemcsak ezzel indítja költeményeit, de a kiteljesedés is ebben megy végbe. A tájat, a természetet elmeséli-lefesti: „Úgy néztem a mezőt, mint megéledt mesét", s ezt a mesét adja ő is tovább — színekkel, képekben. Tucatszámra idézhetnénk üde, friss képeit, s nagyon találó Kántor Lajos megállapítása: „Nem a mondanivaló nagysága, újszerűsége a megragadó ezekben, hanem a lírai élményként ható emlékek melege, a képek egyszerűsége, kristálytisztasága." *Harmat a fűszálon* — ahogy egy kötetcíme is jelzi. Nem lehet azonban elhallgatni azt sem, hogy a hatszázhatvan oldalon a leíró versek tömege némi monotóniát eredményez, amit még csak fokoz, hogy a tematikai beszűkülést nem ellensúlyozza hangulati és stiláris változatosság, s hogy a tájélményből jelképi jelentés csak ritkán bontható ki, az érzéki síknak nem épül mindig fölébe a súlyosabb gondolati. Biztató jelként foghatjuk fel, hogy László Aladár, a romániai magyar gondolati líra jelentős képviselője, már az 1962-es *Fenséges adósság* című versgyűjteményből kihallotta az erősödő intellektualizálódás hangjait, s úgy véljük, későbbi, az öregkori önmagára figyelés verseiben is megőrződött ez a jelleg, aminek tulajdonítható, hogy Horváth István költészete megújulhatott, s nem merevedett rá a népies hangvétel kényszerű póza. *(Kriterion, 1972.)*

JANKOVICS JÓZSEF

Dávid Gyula–Mikó Imre: Petőfi Erdélyben

Bem, az „idegen" tábornok nem ismerte azt a földet, ahová harcolni jött, s a népet sem, amelynek lobogóját kezébe vette. Dés felé vonulva 1848 decemberében azt sem sejthette, hogy majdani segédtisztje, Petőfi Sándor, pontosan tizennégy hónappal korábban ugyanazon az útvonalon kocsizott Kolozsvár felé. Petőfi az „örökké kedves emlékű Koltót" maga mögött hagyva közeledett „ifjú hitvesével" a régóta áhított, de még sohasem látott város felé. Bem mögött közvetlenül Bécs lerombolt barikádjai állottak. Mindkettőjük előtt a diadalmas téli hadjárat — segesvári horizonttal.

Petőfinek hosszú esztendők óta dédelgetett álma teljesült, amikor végül is 1847 októberében leírhatta ezt a mondatot: „... benn valék a kicsiny és kedélyesen tarka Kolozsvárban, melynek utcáit most gyönyörrel szemlélem..." Tudjuk, 1843 októberében, amikor Debrecenben felcsapott vándorkomédiásnak, azt remélte, hogy egy hónap elteltével Kolozsvárott fog játszani. De a bihardiószegi és székelyhídi fellépéseket nem követte több. A színtársulat feloszlott, s Petőfit a decemberi napok már ismét Debrecenben találják.

Három esztendőnek kellett eltelnie, hogy a költő ismét átlépje Magyarország időben visszavetített mai délkeleti határait.

„Ha összeszámoljuk Petőfi Sándor rövid életének napjait, az derül ki, hogy közel egy esztendőt töltött Erdélyben, a Partiumot és a Bánságot is beleértve..." — kezdi Mikó Imre kolozsvári művelődéstörténész a romániai magyarság Petőfi emléke előtt tisztelgő könyvének bevezető fejezetét. És mivel időbeli szakadékok vá-

lasztják el a Királyhágón inneni lejtőkön és hegyeknek rohanó síkságokon, valamint a Királyhágón túl eltöltött időszakokat; összekötő kapocsul szükséges időviaduktok építése is. E könyv nagyon fontos összefoglalója Petőfi mai közfogalom szerinti Erdélyben eltöltött napjainak és hónapjainak. „Mert Erdély volt ... újjászületésének és halálának színtere." „Házaséletének legszebb napjait Erdődön és Koltón töltötte; a szabadságharcban is Erdélyben vette ki részét, a Marosvásárhely, Bereck és Temesvár közötti háromszögben" — summázza Mikó a vállalkozást indokló motívumokat.

A könyv két részre osztva tárgyalja Petőfi erdélyi életét. Az első, *„Még nyílnak a völgyben a kerti virágok"* alcímű fejléc alatt megjelent fejezet Dávid Gyula irodalomtörténésznek, a könyv szerzőtársának nevéhez fűződik. Ő dolgozta fel a költőnek 1843 és 1847 októbere közé eső négy erdélyi útját.

1843 októbere és novembere a nagy színpadi álmok bukását jelzi, melyek apránként tócsásodnak el Bihardiószeg és Székelyhíd sárútjaiba.

De hogy három év múlva, 1846 őszén tett pártiumi útja mennyire döntő jelentőségű, arról Petőfi maga vall a nagykárolyi napokat felidéző útilevelek egyikében: „Ez időtől számítom életemet, a világ életét... azelőtt nem voltam én, nem volt világ, semmi sem volt; akkor lett a nagy semmiségben világok milliója és szívemben a szerelem... mindezt Juliskámnak egyetlen pillantása teremté." 1846 szeptembere — Nagykároly. Az idő és a tér metszéspontja. Egy pont, melyből Szendrey Júliával történt ismeretsége kiindul és egy darabig még szemmel követhetően kifut a végtelenbe. Az ekkor föllobbant szerelem határozta meg 1847-es két útját, melyeknek összefoglaló jelképéül végül is a koltói „mézeshetek" szolgálnak — a „September végén" című költeménytől koronázottan.

Köztudott, hogy koltói kastélyát, Teleki Sándor, a „vad gróf" bocsátotta a fiatalok rendelkezésére. Petőfi egy évvel korábban, nagykárolyi tartózkodása idején ismerte meg Telekit — az egyetlen arisztokratát, akit barátjának mondott. Az ismeretség első pillanatainak megelevenítése kitűnően jellemzi mind a költőt, mind Telekit, aki szerzője az alábbi soroknak:

„Első szava, melyet hozzám intézett, ez volt:

— Ön az első *eleven* gróf, akivel beszélek.

— Hát döglöttel beszéltél-e? — kérdém némi savanyúsággal.

— Az magam is voltam komédiás koromban.

— Na, cimborám, velem ugyan nem sokat nyertél, mert magam is csak olyan *vad* gróf vagyok.

Rám nézett; szemeiből láttam, hogy ezt a feleletet nem várta; kezet nyújtott, s a jég meg volt törve."

A mű szerkezetét a költő életéhez kapcsolódó egykori visszaemlékezések, levél- és cikkidézetek alkotják. És az erdélyi napoktól föllobbant versek. Dávid Gyula és Mikó Imre nagy érdeme ezeknek a fontos és nélkülözhetetlen dokumentumoknak ragyogó érzékű válogatása és föltűzése saját, idézeteket összekötő gondolatszálaikra. Ezek az összefogó, összefoglaló gondolatsorok is leggyakrabban dokumentumszerűen vonatkoznak Petőfire. Írásainak és a róla szóló írásoknak több száz mozaikjából — Jókainak rutinos, de sokszor hamisan cikornyás visszaemlékezéseitől, a Lüdersz seregét 1849 júliusában hiénaként követő Heydte ezredes titkos jelentéséig — támad föl a költő, s lép elénk anélkül, hogy egy pillanatra is szobortalpazatra emelkedne. Előttünk áll. Szemébe nézhetünk, s szemünkbe nézhet. S az utóbbi gondolat az olvasót is minősíti, mint ahogy kortársait minősítette kézfogása vagy megvetése. Ezért is él Petőfi töretlenül tovább.

Nagy ajándék ez a könyv. Különösen nagy kincse lehet a romániai magyar ifjúságnak, mint XIX. századi történelmünk legragyogóbb másfél esztendejének hites krónikája is. És Petőfi alakját idézve jelképe lehet az egymásra utalt népek összefogásának.

Az 1848—49-es forradalom és szabadságharc 18 hónapjából Petőfi több mint három hónapot töltött Erdélyben és az erdélyi hadszíntéren. Ezt az időt *„Lantom, kardom tied, oh szabadság"* című második részben foglalja össze Mikó Imre.

Petőfi Sándor honvéd százados a 28. zászlóaljtól saját kérésére került át „Bem tábornok hadseregéhez". Kossuth a kérelemnek eleget tevő utasítást január 17-én írta alá. Néhány nappal később a költő már útban volt a Nagyszebent ostromló „Erdélyi Hadsereg" felé. A császári udvar által szított és Şaguna pátriárka által megáldott polgárháború, valamint a hadjáratok iszonyú szenvedéseket zúdított Erdély magyar, román és szász polgáraira. Falvak és városok legyilkolt lakosságára ma is emlékeztetnek a megroggyant tömegsírok bemohásodott feliratai.

Petőfi Nagyszeben felé menet, január 25-én találkozott először Bem hadseregének székely katonáival. Érdemes idézni egy névtelen szemtanú följegyzését, amely bizonyítja, hogy a 26 éves „poéta" mennyire ismert, megbecsült és népszerű volt a nemzet legegyszerűbb polgárai között is:

„A mai nap felejthetetlen lesz előttem. Medgyes és Nagysejk között (Szeben fele útján), a nagy hegyek közt vivő országút egyik kanyarulatánál nagy csapat lovas és gyalog székely katonasággal találkozánk.

— Visszavonulás ez? — kérdi Petőfi reszkető hangon ... az első sorok mellett lovagló őrnagyot. Az őrnagy, ... katonás rövidséggel ad Petőfinek megnyugtató felvilágosítást, miként ez nem visszavonulás; e csapat a fővezértől küldve, fontos misszióval megy haza a Székelyföldre. ...

— Mi a neve a százados úrnak? — kérdi az elválás előtt az őrnagy.

— Petőfi — felelt Sándor.

— A poéta? — kérdi egy erős hang a huszárság hátulsó soraiból.

— Igen — válaszol Petőfi.

E szóra, mint varázsütésre, felriadt a hallgatag völgy, s ezerötszáz torok éljenkiáltása mennydörgött végig a hegyek közt, s áradatként megindult az egész tömeg szekerünk felé, melyben Petőfi lángra gyúlt arccal, a meghatottságtól mintegy átszellemülten állt, s levett sapkával nyújtotta kezét a feléje tolongó székelyeknek."

A költő még aznap Bem szelindeki táborába érkezett. Annak a parancsnoknak lett segédtisztje, aki 1848 vezető alakjai közül leginkább tisztelte és legtöbbre becsülte. És Petőfi katonai bátorságával is rászolgált erre a tiszteletre. A négynapos visszavonulás általa is megénekelt véres csatáiban, első vonalban harcolt: „Petőfi Sándor szintén ott volt a jobbszárnyon — írja Imreh Sándor volt honvédhuszár —, ki tajtékzó lován hol előre, a csatárlánchoz, hol egyetlen (!) ágyúnkhoz, hol mihozzánk vágtatott, s megvetve a félelmet, a halált, lelkesített, bátorított mindenütt; ...."

S néhány hét múlva, Erdély teljes felszabadítása után, már a Bánságba készülő, Szászsebesen táborozó honvédek között emlékezhetett a környéken megvívott csatákra.

A gazdag képanyagú könyv a költő halálával kapcsolatos kutatások, elméletek, legendák összefoglalásával zárul. De vigaszunk lehet, hogy Segesvár a bennünk örökké élő költő és forradalmár életének egy szomorú állomása csupán. *(Kriterion, 1972.)*

KOVÁCS ISTVÁN

Bővizű patakok mentén

BEKE GYÖRGY, FARKAS ÁRPÁD, FODOR SÁNDOR ÉS KOVÁCS GYÖRGY RIPORTKÖNYVE

„Székelyföldön a vizek nem patakzottak fölöslegesen, majd mindenikük öntözi valamely falu határát-kertjét . . .”

(Farkas Árpád)

Azt mondják, hogy Háromszéken gyakran nem lehet tehenet eladni az egyik faluból a másikba, mert a kutakat borvízforrások is táplálják, és mindegyiknek más az íze-zamata, vegyi összetétele. A sokféleség más-más jelleget ad a források vizének, ahogyan soha másikkal össze nem téveszthető tulajdonsággal bírnak majd csermely- vagy patakmivoltukban is ezek a hol bőséggel buzgó, hol csendesen csörgedező források. Patakok mentén indultak útnak a legújabb erdélyi riportkönyv szerzői, de fölfedező vándorlásuk során nem a Keleti-Kárpátok innenső vagy túlsó oldalának; a Székelyföldnek, illetőleg Moldvának természeti szépségeit, turisztikai látnivalóit óhajtották számba venni, nem is a vasárnapi viseletbe öltözött falut, nem a néprajzi érdekességeket, hanem a patakok vizével élő embert akarták elénk hozni, akinek élete-munkája, szokásai-tulajdonságai éppoly sokfélék, örömeik és gondjaik elegye legalább annyiféle, ahányféle borvíz fakad föl a vidéken.

Négy szerző írásait gyűjtötte egybe a Kriterion Kiadó, mindegyikük — talán Beke kivételével — elsősorban szépíró vagy költő. Fodor Sándor és Kovács György nevét a romániai magyar próza fejezetében írják vastag betűvel, Farkas Árpád pedig a fiatal költőnemzedék egyre magasabb csúcsokat hódító képviselője. Beke György az utóbbi fél évtizedben újabb és újabb nagyszerű riportokkal, szociográfiákkal jelentkezett. Úgy tetszik, az Erdélyi Fiatalok két világháború közötti valóságföltáró célkitűzéseinek ma ő a leghívebb folytatója, munkássága nyomán ismerhettük meg idestova négy esztendeje a barcasági csángók mai életét; tavaly megjelent könyve pedig, a *Magunk keresése*, terjedelmének nagyobb felében a gyimesi, a moldvai csángókról és a Ploești-ben élő magyarokról tudósított.

Ha a mostani riportkönyv tartalmát kívánjuk megjelölni, röviden annyit írhatunk: szerzőink célja a paraszti létforma változásainak kitapintása, az anyagi életföltételek megváltozásának számbavétele és a szellemi, „kultúrafogyasztói” igények föltérképezése. De vizsgálódásaik nyomán általánosabb kérdésekre is nyílik ablak, a nemzetiségi sors mozaikjai információkat közvetítenek a romániai magyarság létállapotáról is. Egyszerűbb elhelyezni a fölkeresett tájegységeket, falvakat a földrajzi szélesség és hosszúság vonalai között. Beke György megint Moldvába indult, Bákó és Roman városa környékén, az Aranyosbeszterce mellékén és a Tatros völgyében járt; Farkas Árpád Háromszék falvait kalandozta be, Fodor Sándor ismét Kászont, Csík egyik félreeső medencéjét kereste föl, Kovács György pedig a Nyárád menti Ákosfalván tett látogatást, ahol annak idején részt vett a termelőszövetkezet megszervezésében.

A romániai magyarok számára is „fehér folt” a Kárpátok keleti oldalán megtelepedett csángók élete, Beke György évek óta szisztematikusan végzi föltáró munkáját, faluról falura haladva mutatja be könyveiben, riportjaiban a csángókat, akiknek sorsa köré annyi félreértés fonódott, akiknek puszta létezéséről is csak homályos fogalmak élnek közvéleményünkben. Főként néprajztudósok és nyelvészek tartották számon Moldva csángó-magyar lakóit. Amikor a televízió népdalversenyének döntőjében gyönyörűséggel hallgatták Faragó Laura előadásában a több száz éves dallamot, melyet a csángók földjén jegyeztek le, valószínűleg kevés nézőnek jutott eszébe, hogy a Szeret és a Kárpátok közötti területen nemcsak a magyar népdalokat őrizték meg évszázadokon át, hanem a magyar nyelvet is. És nemcsak megőrizték,

de — ahogy megtudjuk Beke kalauzolása nyomán — élnek vele, használják ma is. Ha máshol nem, a családi körben az édesanyák szájából magyarul folyik a szó.

Beke vonaton, vasútállomásokon, földeken beszélget az emberekkel termésről, időjárásról, mindennapi örömeikről-gondjaikról. Lazán, sokszor látszólag szervetlenül kapcsolódnak egymáshoz a témák, következnek egymás után az arcok. A tanulságok, a földeríteni kívánt legfontosabb problémák az egész riportsorozat elolvasása után rajzolódnak ki az olvasó előtt nagyon éles, pontos körvonalakkal. A figyelmünket sokfelé kalandoztató riporter egy-egy jellemző jelenetet merevít szinte állóképpé számunkra, ezek a pillanatok a csángó élet szimbólumaivá nőnek. A bákói autóbuszállomáson várakozás közben megéhezik egy asszony, és a falnak fordulva eszik; az ösztönös félrehúzódás, a szégyenlős mozdulat a csángók zárkózottságát példázza, azt, hogy a külvilág érintésére legtöbbször „magukba fordulnak, mint a csiga".

Beke jól irányzott próbafúrásai sorra eltalálják a csángó-magyar sors legmélyebb rétegeit: az ingázásra kényszerült férfiak otthontalanságát, az asszonyok szorgalmát és közösségmegtartó erejét, a távolságtartást, bizalmatlanságot a közéjük kerülő értelmiségivel szemben, a szellemi igények szegényességét. A végső kérdés az: mit is jelent csángónak lenni; hogy nem csupán „katolikus" nemzetiséget jelent — ennek vallják magukat —, hanem magyar anyanyelvet és az ebből következő művelődési igények kielégítését is, amint ez kiderül a riporter és egy román agrármérnök beszélgetéséből.

Hogy Farkas Árpád nemcsak költőnek ígéretes tehetség, hanem a közírás mesterségét, azaz művészetét is kitűnően gyakorolja, arról már néhány évvel ezelőtt is meggyőződhettünk a sepsiszentgyörgyi Megyei Tükörben, az Igaz Szóban és A hétben közölt riportjai, glosszái, rövid jegyzetei alapján. Fiúi szeretettel, de az álpátosz hamis zengése nélkül szól a hegyek közé zárt kisfalvakról, az öregek helyzetéről, a művelődési lehetőségekről: iskoláról, könyvtárról. Ne vezesse félre az olvasót, hogy némelykor tréfára hajlanak mondatai, akkor szól a legkomolyabb dolgokról, amikor mosolyt vélünk látni szájaszögletében. Legnagyobb érdeklődéssel a falu változásait fürkészi, a továbblépés, az előrehaladás útjait-módjait mérlegeli. Ezért kérdezte meg egy országúttól félreeső háromszéki falu ötödik osztályos tanulóit is falu és város viszonyáról. Nem sopánkodik azon, hogy a gyerekek többsége városon szeretne élni, vágyaikat az előrelépés mozdító erejének tartja.

Az évfordulókra emlékező írások inflációját éljük, ritka az olyan cikk, amelyik nem esik a nagy pipájú, kevés dohányú lelkesedés vagy az érzelemfagyasztó tárgyilagosság túlzásába, és megfelelő hőfokon tud kapcsolatot létesíteni ünnepelt és a kései ünneplők között. Farkas Árpád remeklése Dózsa Györgyről (Egy hadirokkant — Dózsa táborából) — tavaly nyáron egyébként az Élet és Irodalomban is megjelent — ilyen írás. Bálint András dálnoki parasztember „ceglédi" beszéde írói telitalálat; összemosódnak benne a szegény emberek szenvedésének évszázadai, a Dózsa-fölkelést leverő urak kegyetlenkedéséről a zsellér dédnagyapján hatalmaskodó földesúr jut az öreg paraszt eszébe. Nagyszerűen sikerült az élőbeszéd ritmikájának visszaadása, az emlékezésben el-elakadó öregember gondolatfűzése Farkas Árpád átírásában tökéletes hűségű.

Fodor Sándor három év után azért látogat újból Kászonba, hogy fölmérje: mi változott azóta, mi nem. Megtudjuk tudósításából, hogy javult a munka színvonala a termelőszövetkezetben, de a faluból való elvándorlást nem sikerült mérsékelni, az iskolákban egyre kevesebb lesz a gyerek. Annak az olvasónak, aki csak mostani riportja alapján ismerkedik az öt kászoni faluval, elég hiányos marad róluk a képe, az író előző riportsorozata (az Orbán Balázs nyomdokain című kötetben) adhat csak magyarázó kiegészítést.

Kovács György látogatásai között nem három év, hanem két évtized az időbeni távolság. Az író a szövetkezet szervezése körüli eseményeket idézi föl, sorra veszi

Ákosfalva eredményeit az elmúlt húsz esztendő távlatában, és a fejlődésből adódó gondokat is, hogy például milyen nehéz a szükséges munkaerőt falun biztosítani. Ugyanakkor természetesen színvonalasabbak lettek az igények, másképpen akarnak élni az emberek a Nyárád mentén is.

Tárgyuk megközelítési módjában, stílusban, a valóságföltárás mélységét tekintve nem egységes könyv a *Bővizű patakok mentén.* Különböznek a riportok, riportsorozatok a más-más írói alkat következtében is. Nem egyformán színgazdag a szerzők palettája, néha hiányosnak éreztük a képet, többre lettünk volna kíváncsiak. Bevezetője szerint a könyv a mezőgazdaság átszervezése utáni falu arcát kívánta bemutatni, szerencsére nem termelési mutatókkal, sőt nem is csak az emberek anyagi jólétével mérték a szerzők a változásokat; figyelmük központjába az ember került, jó értelemben vett elégedetlenséggel vizsgálták az emberi viszonyok alakulását, a kulturális igények fejlődését vagy visszamaradását. A közérzet nehezebben kitapintható változásait akarták megragadni, és ez a vállalkozás jórészt sikerült is a szerzőknek, újabb jól használható kalauzt kaptunk a romániai magyarság megismeréséhez. *(Kriterion, Bukarest, 1972.)*

KISS GY. CSABA

Mándy Iván: Mi az, öreg?

Mai íróink sorában Mándy Iván azok közé tartozik, akiknek pályáján újabb irodalomkritikánk jellegzetes fogyatékosságai is lemérhetők. Témaválasztás, életanyag tekintetében például nem ő az egyedüli, akitől a kritika leegyszerűsítve kérte számon az esztétikára — vitathatóan — kiterjesztett filozófiai totalitáselvet. Leegyszerűsítve, mert csak a társadalmi viszonyok teljességigényű ábrázolásáért szállt perbe. Ennek következtében aztán Mándy is többször találta szemben magát elhamarkodott, elemző munkát nélkülöző elvi megítélésekkel. A kritika minősítése ma talán nem hízelgő Mándyra nézve, de hisz nem is ezzel adósa az írónak, hanem az átlagon felüli művészi teljesítménynek kijáró, értő elemzéssel.

Témaválasztása miatt is érte Mándyt bírálat. Valóban van állásfoglalása a téma megválasztásában, de a műbe emelt valóságanyag csak az író elsődleges élményeiből táplálkozhat hitelesen. A leszámolás szándékával Mándy Iván legújabb kötete most épp ezeket a meghatározó élményi impulzusokat szembesíti a személyiség jelenével, belső képességeivel.

A *Mi az, öreg?* voltaképpen rövid prelűddel bevezetett, hét darabból álló novellafüzér. Önmagáról beszél itt az író, mert a novellákból szervesen összeálló történet úgy él a fikció közegében, hogy közben állandóan érezhető a kifejező-élményi önéletrajziság jelenléte. Önéletrajzi, sőt önelemző jelentések ezek az írások. A tágabb gondolati-lélektani érvényesség azonban kiemeli őket az esetlegesség, az egyszeriség szféráiból. A közvetlen téma ebben a kötetben is szűk területre korlátozódik. A múlt és a jelen találkozásai az indító családi környezet, az otthon, illetve az író jelen helyzetének (a „beérkezettségnek") tárgyilagos összemérése folytán zajlanak le. A perspektíva- és idősíkváltások, filmszerű montázsok sorozatában bontakozik ki Zsámboky János író ifjúkorának meghatározó magánéleti háttere; az apa alakja, az anya, a család sorsa és — a kitörölhetetlenül visszamaradt emlékek. Az első reflexiók rögtön leütik a könyvön végigfutó alaphangokat. De kimérik Zsámboky lelki-tudati mozdulatainak határpontjait is: az apa egyéniségének em-

léke, a végzetes családi meghatározottság, illetve a teljes értékű ember virtuális ideálképe között.

A hírlapíró apa a lecsúszott polgári réteg jellegzetes figurája, könnyed, felelőtlen életművész — a polgári gyökértelenség összes sajátságaival. A legpontosabb „viselkedéstani" leírás sem tudná teljesen fölfedni élete titkát, s így kerül törvényszerűen a fiú írói érdeklődésének középpontjába is. Mert felelőtlen szélhámosságainál, magán- és közéleti elvtelenségénél talán csak iszonyatos vonzereje a nagyobb. Zsámbokyt oly módon tartja saját egyéniségének bűvkörében, amely már a bűnnel azonos: saját fia lelkiismeretét is kizsákmányolja. A képmozaikok olyan művészi hitellel helyezik a fókuszba kedélyesen ördögi arcképét, hogy jóformán minden esemény rajta keresztül kap magyarázatot. Kalandor nagyvonalúsága árnyékában még a kifosztott, esendő anya líraibb emléke is homályba borul. „Apa" szinte a bábjátékos ügyességével uralja családja, sőt egész baráti köre életét. Kedves bohóc, durcás gyerek, zsarnokian önző apa és férj, a polgári ízlést meglovagoló szerkesztő és giccsköltő egyszerre. Természetellenes jelenlétének tudata olyan erővel tartja fogva Zsámbokyt — a pszichológia ismer hasonló eseteket —, hogy személyiségének gátoltsága az impulzusok megszűnte után sem képes feloldódni. „Apa" valójában nem halt meg a kórházban, mert emlékétől Zsámboky képtelen megszabadulni. Képtelen azért is, mert sejti e helyenként külsőségekben is vonzó életvitel tragédiáját: „apa" irgalmatlan fölénye akkor rendül meg, amikor ügyesen titkolt esendősége lelepleződik. A tragikum látható titka pedig hatástalanná teszi a szerepet. A játék most már szánalmas vergődéssé minősül át *(Ami megmaradt)*. Mivel „apa" emléke a vonzás és taszítás, a lelkiismeret és ellenszenv kettős kötelékében tartja Zsámbokyt, a jelenben szükségszerű mozzanatok akadályozzák az életformaváltást *(Reggel a Barbarában)* és az új, emberi kapcsolatok kialakítását *(Fényképezés, A siker fényében)*.

A novellák művészi kivitelezése, egyáltalán az író prózatechnikája szintén elemző tanulmányt érdemelne. Egy nemcsak európai elődökkel példálózó, tüzetes bírálat segíthetne eloszlatni a „modernkedés" kísértő gyanúját. A filmszerű vágásokat, az idősíkcseréket, Zsámboky és a „krónikás" nézőpontjának *látszólag* spontán váltogatását az egész kötet emberi-gondolati közlendője magyarázza meg. Jóllehet, az első szinten többnyire az apa alakjára épül föl a novellák világa, a mondandó szempontjából lényegesebb összefüggések Zsámboky viselkedése, tudati reflexiói révén tárulnak fel. Persze nem direkt egyszerűséggel: „Mondd, apa, te mindenkit kifosztasz? Kezdjük talán velem. Hogy learattál mindent a könyvek, a novellák után! Tisztességes munkát végeztél, az biztos. Mindig megszagoltad, hogy mikor van utalás. Ott álltál a pénztár mellett, rádőlve a pultra. Vagy felmerültél a folyosón. Esetleg a kapuban vártál. Aztán egyszer csak egy vasat se kaptál. Az ám, apa, egy megveszekedett fillért se. Pedig akkor is elmondtad a szövegedet. Hogy ha te nem vagy, anya bedug a postára. (Nem is vitás.) Hogy te helyezted el az első írásaimat, valósággal verekedned kellett a szerkesztőkkel. (Nem is vitás.) Csakhogy mégse adtam neked semmit. És később se. Ez csúnyán letört. Akkor kaptad az első horogütést..." — hangzik a belső monológ. A tudat ugyanis a jelen állapotnak megfelelően válogat az emlékképek között. A múltban csak annyi a közvetlen realitás, amennyit a tudat megőrzött belőle. Az emlékek feltolulása viszont az egész tudat pokoljárását igazolja, hiszen a családi múlt fojtogató képei közt egyetlen derűs jelenetet sem képes felidézni. A múlt és jelen szembesülése közben erőteljesen, pszichikai hitelességgel bontakozik ki e küzdelem lényege: sikerül-e a természetellenes élethelyzetből — akár a kegyetlen belső próbák árán is — szabadulni? A szembesülés tárgyilagos ugyan, de az eredmény kétséges. Zsámboky tudatosítja saját helyzetét, ám az elhatározó cselekvés előtt önmagát bénítja meg a tudat. A jellegzetesen tétova, habozó helyzetek egymásutánja (szemlélődés, várakozás, babrálás, cetlik rendezgetése) csak az emlékezés tudati áramát indítja el, már

átélt szituációkra emlékeztet, néha az újrakezdés halvány nosztalgiáját idézi — ennél többet sohasem.

Szólhatnánk még a lélektani hitelesség remek példáiról, a tudatáram különböző funkcióiról, az ironikus önszemlélet eseteiről. Minden elem kétségtelen sikerrel járul hozzá e jellegzetes emberi helyzet képletéhez. És ez az a pont, ahol — az írói autonómia megsértése nélkül — véleménykülönbségünknek is hangot adhatnánk. De vallomás, beismerés, önvizsgálat már ez a könyv is. Mándy nem az emberi sors általánosító, filozofikus paraboláját írja. Rangos író keresi itt — saját pályáját is magyarázva — a szilárd, végleges kiutat egy romboló lelkiállapot csapdáiból. Márpedig ez az új — több normával mérhető — műalkotások záloga. A kritika adósságairól már szóltunk, s számon tartjuk az íróéit is. Nos, a *Mi az, öreg?* ritka alkalmat kínál: író és műve igényes, hiteles szembesítésének lehetőségét. Élnünk kellene vele. *(Magvető, 1972.)*

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ

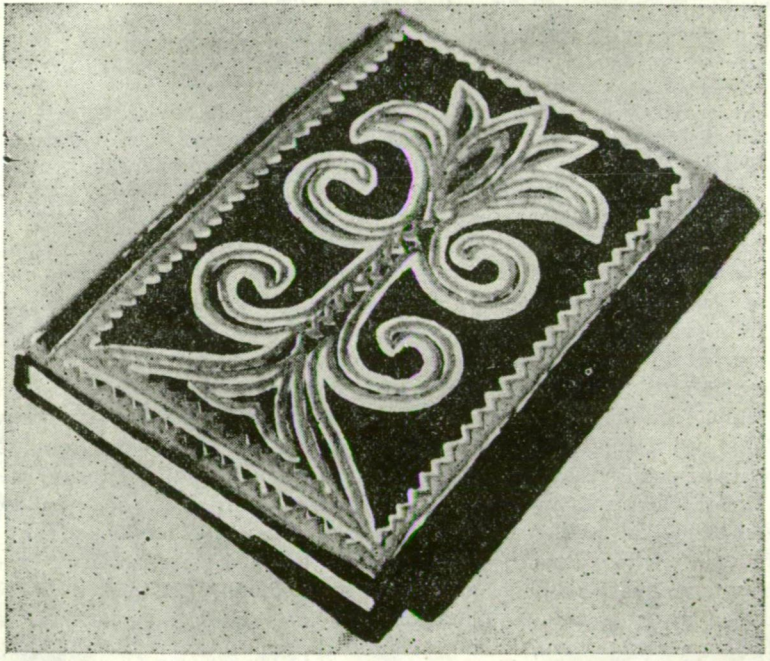

VÁMOSI IBOLYA MUNKÁJA

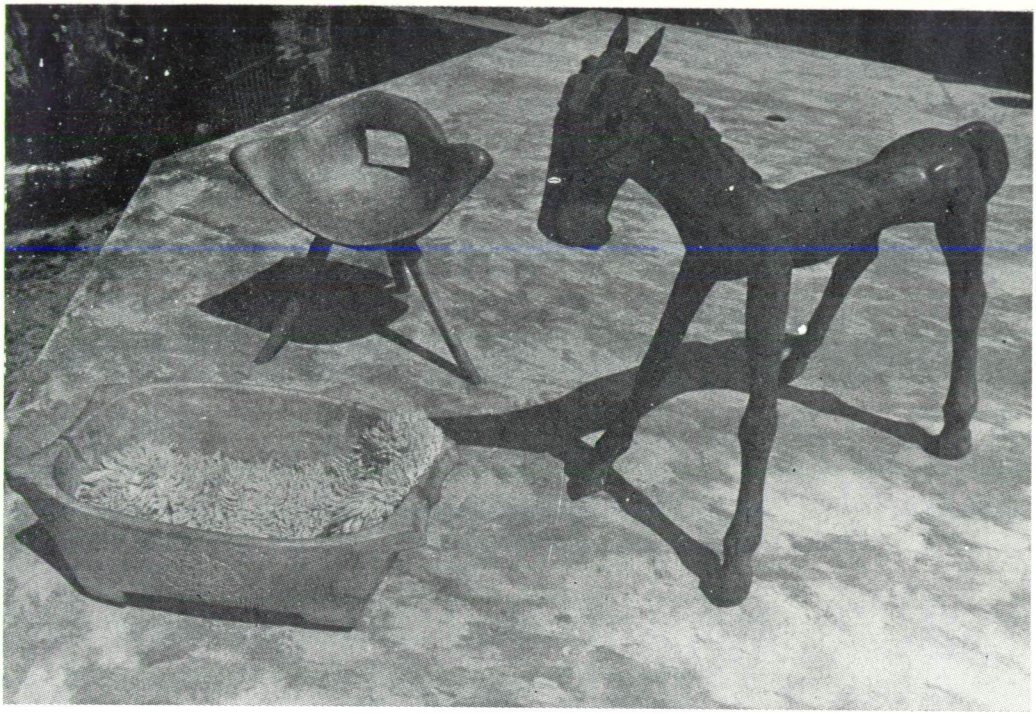

NAGY KRISTÓF MUNKÁI

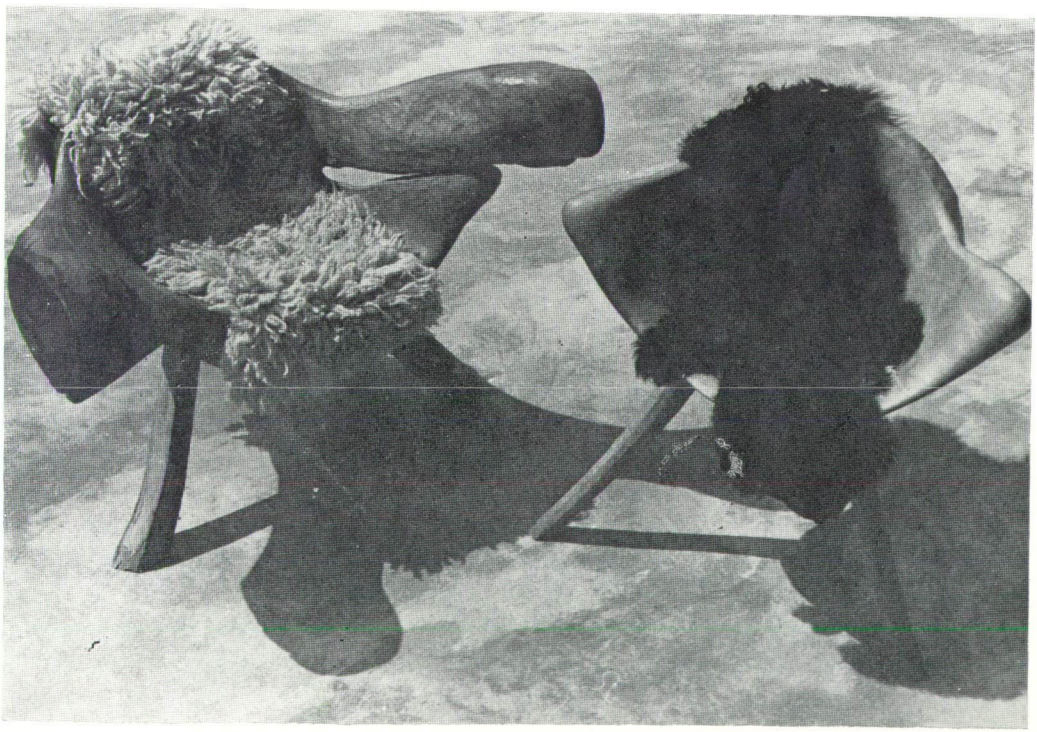

NAGY KRISTOF MUNKÁI

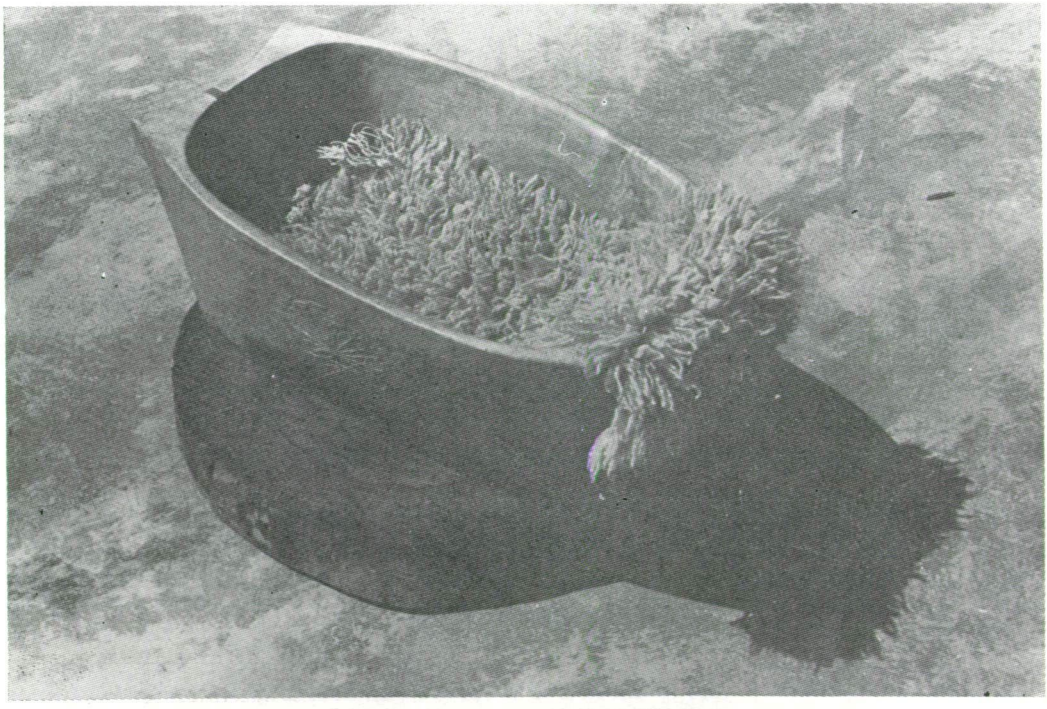

NAGY KRISTÓF MUNKÁI

POZSÁR LAJOS MUNKÁJA

BRODSZKY FERENC MUNKÁJA

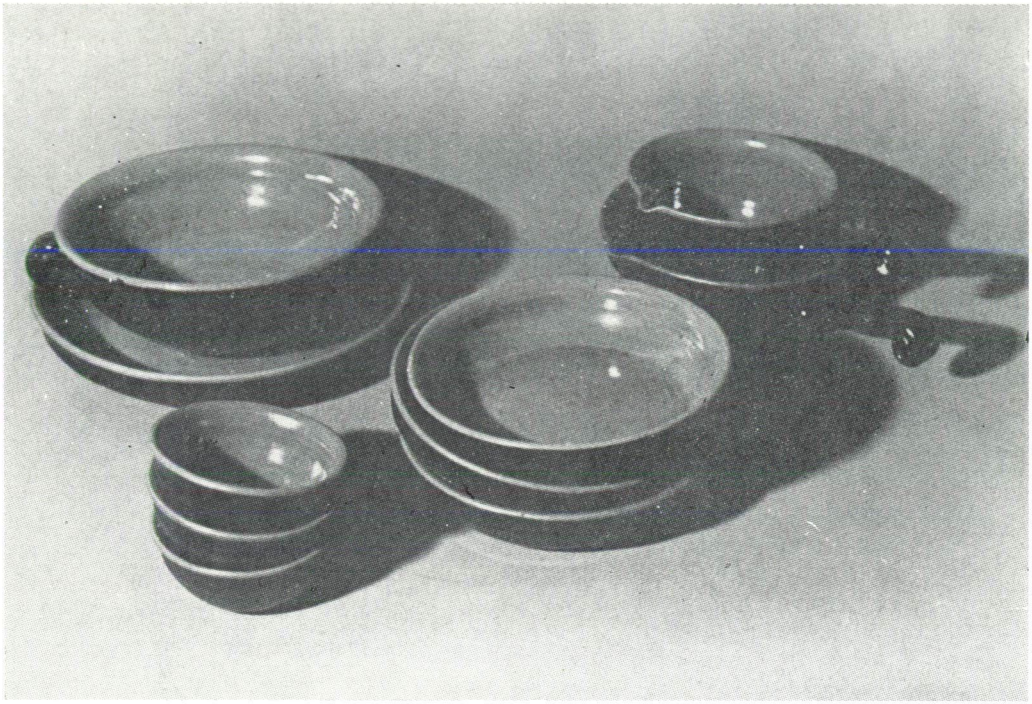

PROBSTNER JÁNOS MUNKÁJA

SINKÓ VERON TEXTILKÉPE

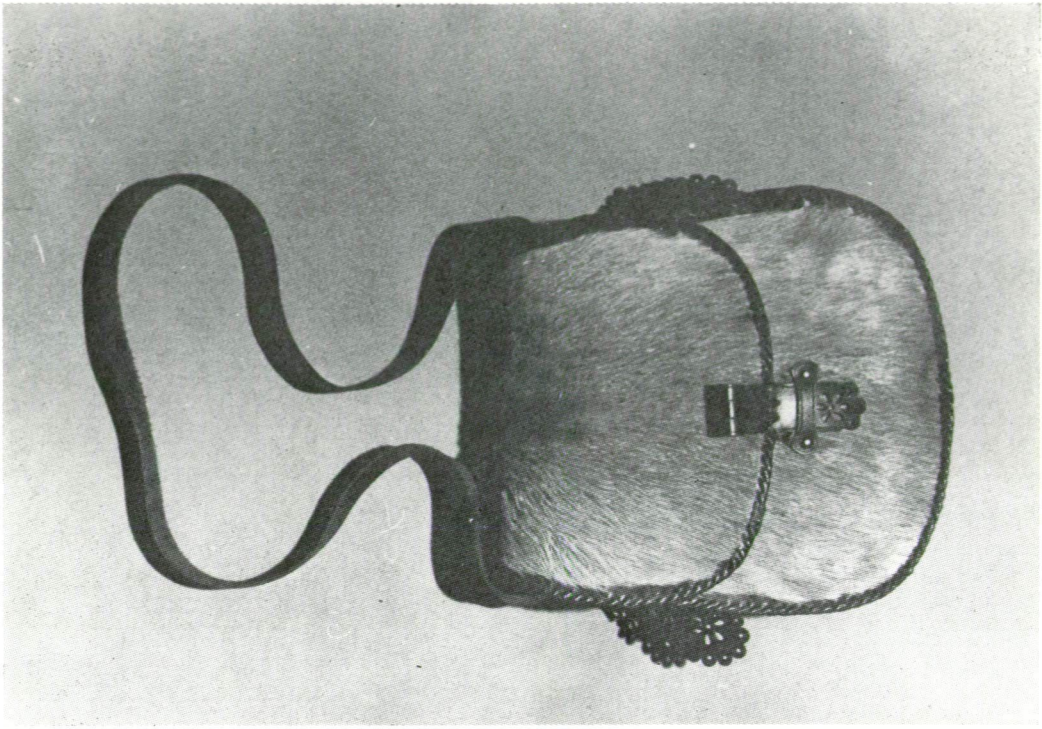

MOLNÁR IMRE MUNKÁJA

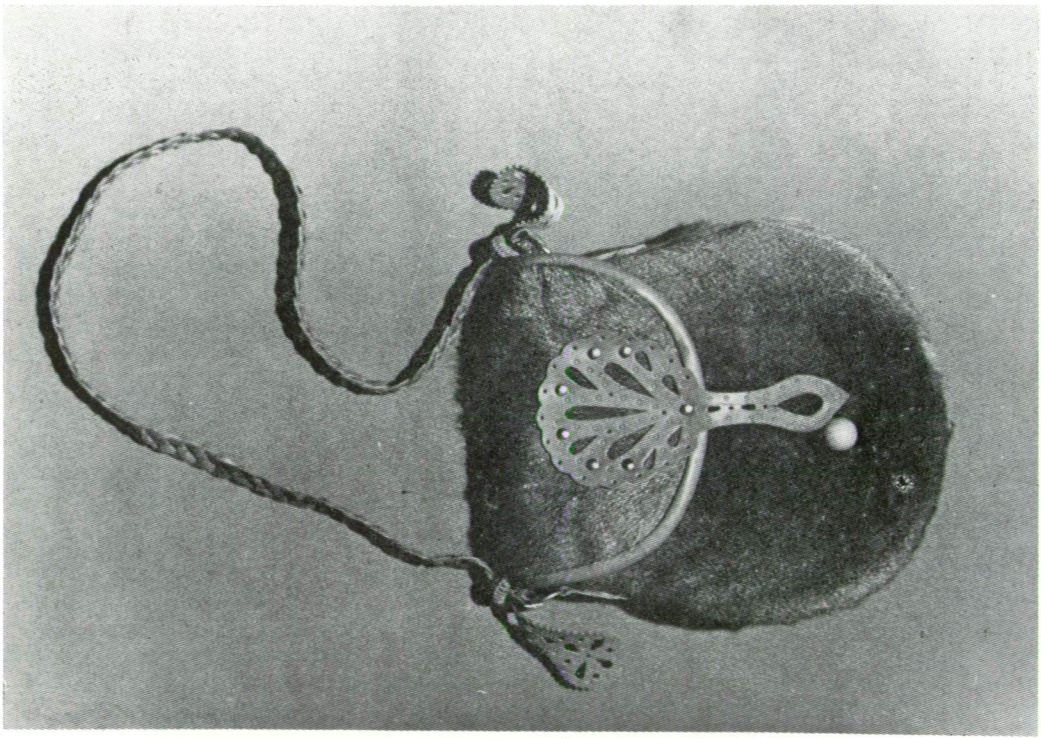

SZEGEDI BÉLA MUNKÁJA

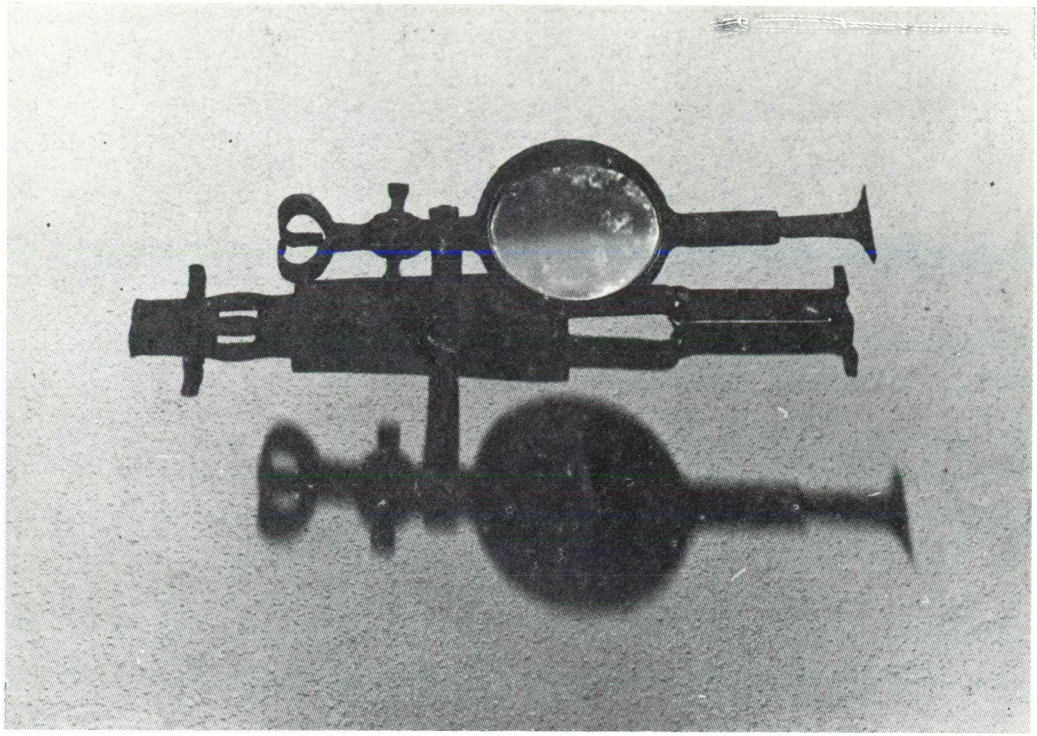

NAGY KRISTÓF MUNKÁJA

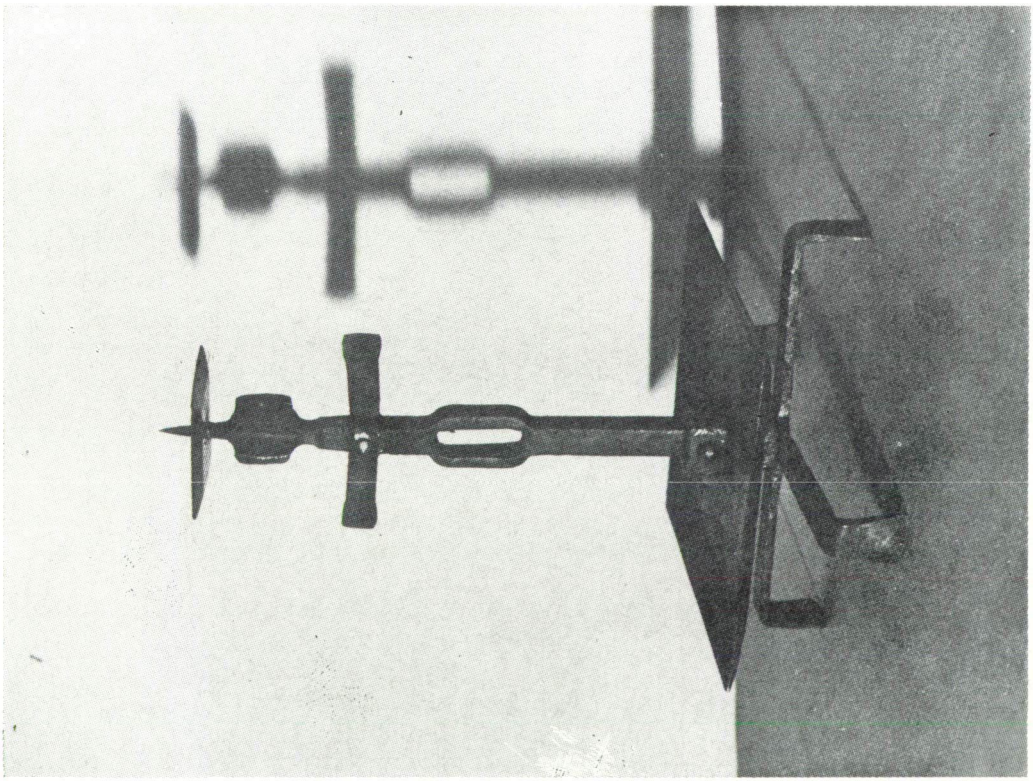

KOVÁCS JÓZSEF MUNKÁJA

CSIKÓS NAGY MÁRTON MUNKÁJA